

Maj 2000

SPROTNI TEKSTI IZ SOCIALNE VARNOSTI

Tekst ni redigiran in lektoriran
Uporablja se lahko samo kot začasen študijski pripomoček

NASTANEK IN RAZVOJ SOCIALNE VARNOSTI

1. Uvod

Potreba po varnosti je ena od temeljnih človekovih potreb. Ljudje so sposobni predvidevati bodoče dogodke, ki jih lahko ogrozijo/ prizadenejo in se nanje pripraviti. Pripraviti se je mogoče predvsem za primer materialnega pomanjkanja. Zato nekateri avtorji menijo, da je socialna varnost v bistvu materialna varnost. (Alfandari: 36, Berghman: 252)

Načini zagotavljanja socialne varnosti so bili v teku zgodovine in so še danes različni: samopomoč, solidarnost v družini in širši skupnosti, obveznost skrbeti za odvisne in podrejene, dobrodelnost, individualno varčevanje, kolektivno varčevanje v vzajemnih blagajnah in podobnih oblikah, komercialno zavarovanje, gospodarske naložbe itd.

Nastanek industrijskega načina proizvodnje in kapitalističnega družbenega reda je povzročil velike spremembe v tradicionalnih načinih zagotavljanja socialne varnosti, ki so postali nezadostni oziroma neustrezni. Pojavilo se je vprašanje, kako zagotoviti preživljanje/ preživetje velikemu številu delavcev, kadar ti iz različnih razlogov kot so bolezen, invalidnost, starost, brezposelnost itd., ne morejo (več) delati.

Rešitve so bile različne, odvisne od političnih in ekonomskih razmer, tradicije in kulture, demografskega položaja, sindikalne organiziranosti in drugih dejavnikov. Največji vpliv na nastanek sistemov socialne varnosti je imela uvedba socialnega zavarovanja v Nemčiji ob koncu 19. stoletja, ki v mednarodnem merilu velja za začetek sodobnih javnih sistemov socialne varnosti.

2. Socialno zavarovanje

Socialno zavarovanje (social insurance) izhaja iz nekaterih tradicionalnih oblik preskrbe za obdobja, ko si ljudje ne morejo pridobivati sredstev za preživljanje. Te tradicionalne oblike so predvsem: individualno varčevanje, vzajemno varčevanje, odgovornost delodajalca in komercialno zavarovanje. (1)

Individualno varčevanje delavcev za hude čase je (bil) enostaven, vendar nezadosten način zagotavljanja socialne varnosti. S sredstvi, privarčevanimi od nizkih mezd, se ni bilo mogoče preživljati v primeru dalj časa trajajoče nezmožnosti za delo ali daljše brezposelnosti. Varčevanje je neučinkovito tudi ob monetarni nestabilnosti.

Vzajemno varčevanje delavcev v društvih za vzajemno pomoč je imelo namen pomagati članom v primeru bolezni, nesreče in smrti z delnim plačilom stroškov. Njihova slabost je bila, da zbrana sredstva niso zadoščala ob hkratnem nastopu večjega števila socialnih primerov, n. pr. množične nesreče v rudniku. Poleg tega so mnoga od teh društev začela poslovati na komercialnih osnovah.

Delodajalci so bili delavcem odgovorni za škodo zaradi nesreč pri delu sprva po splošnih načelih odškodninske odgovornosti. To pomeni, da so morali delavci pri uveljavljanju odškodnine dokazovati, da je do nesreče prišlo po krivdi delodajalca. Kasneje se je razvila teorija profesionalnega rizika, po kateri ima delavec pravico do odškodnine, ne da bi moral dokazati krivdo delodajalca. Ta teorija je postala temelj predpisom o zavarovanju za nesreče pri delu. Delodajalci so se za to odgovornost zavarovali pri zasebnih/ komercialnih zavarovalnicah.

Raznih oblik komercialnega zavarovanja, kot je n. pr. življensko zavarovanje, so se posluževali tudi delavci. Ker zavarovalnice poslujejo po gospodarskih načelih, zavarovalne premije prilagajajo stopnji tveganja. Predvidevanja zavarovalnic temelje na aktuarskih izračunih. Za tiste, pri katerih je verjetnost nastopa zavarovanega primera največja, je zavarovanje predrago.

Opisani načini (samo)pomoči za hude čase v različnih oblikah še vedno dopolnjujejo obstoječe sisteme socialne varnosti.

Prvi zakoni s področja socialnega zavarovanja so bili sprejeti v Nemčiji na pobudo kanclerja Bismarcka: leta 1883 zakon o bolniškem zavarovanju, leta 1884 zakon o zavarovanju za nesreče pri delu in leta 1889 zakon o zavarovanju za primer invalidnosti in starosti. Vse tri panoge zavarovanja so bile obvezne samo za industrijske delavce. Organizacija bolniškega zavarovanja je bila zaupana blagajnam vzajemne pomoči, ki so jih upravljali delavci, organizacija zavarovanja za nesrečo pri delu delodajalskim združenjem, zavarovanje za starost in smrt pa pokrajinskim organom – državi.

Nemški sistem so povzele in dopolnile nekatere druge države. V Združenem Kraljestvu je bilo obvezno socialno zavarovanje uvedeno leta 1911. Kot prva država je v socialno zavarovanje vključilo tudi zavarovanje za primer brezposelnosti. Družinske dajatve so bile najprej uvedene v Belgiji leta 1930 in v Franciji leta 1932.

Za socialno zavarovanje je značilno, da je predpisano z zakonom. Zavarovalno razmerje nastane ne glede na voljo zavarovanca. Obveznost je eno najpomembnejših načel socialnega zavarovanja. Z njim se doseže, da je zavarovan širok krog zavarovancev. Tako so vključeni tudi tisti, ki se sami ne bi zavarovali, ker se jim bolezen, invalidnost, starost in drugi zavarovani primeri zdijo malo verjetni ali zelo oddaljeni. Veliko število zavarovancev omogoča lažjo/ boljšo porazdelitev stroškov nastalih zaradi nastopa zavarovanih primerov.

Funkcija socialnega zavarovanja je zavezati/ prisiliti zavarovance k varčevanju za pokritje zavarovanih socialnih primerov. Pogoji za uveljavljanje pravic iz socialnega zavarovanja je plačevanje prispevkov. Denarne pravice iz socialnega zavarovanja so praviloma sorazmerne prispevkom (n. pr.: starostna pokojnina, nadomestilo za odsotnost z dela v primeru bolezni). Poleg tega ima socialno zavarovanje distributivno/porazdelilno funkcijo. Zavarovanci kot prispevek za socialno zavarovanje plačujejo enak delež svoje plače oziroma drugih dohodkov. Ker so dohodki različni, so nominalne višine prispevkov različne. Sistemi socialnega zavarovanja pogosto vsebujejo socialne korektive, ki določajo najnižje oziroma najvišje dajatve za posamezne zavarovane primere (n. pr.: najnižja in najvišja pokojninska osnova).

Značilnost socialnih zavarovanj je kombinacija socialnih in zavarovalnih kriterijev. Socialni kriterij se izkazuje skozi zmožnost zavarovanca prispevati v zavarovanje ne glede na stopnjo rizičnosti in predvidene stroške, skozi določitev najnižjih možnih prejemkov in različnih socialnih dodatkov, zavarovalni kriterij pa skozi upoštevanje načela sorazmernosti med vplačanimi prispevki, trajanjem vplačevanja prispevkov in višino dajatve ter skozi specifičen način financiranja, kjer stroške zavarovanj pokrivajo tako zaposleni zavarovanci kot tudi njihovi delodajalci. (Kalčič: 18)

3. Socialno varstvo

Drugi koncept zagotavljanja socialne varnosti je socialno varstvo (social assistance). (2) Funkcija socialnega varstva je zagotoviti najnujnejša sredstva za življenje tistim, ki za to ne zmorejo poskrbeti sami. Namenjeno je vsemu prebivalstvu, ne samo

zaposlenim. Za pridobitev pomoči iz socialnega varstva ni potrebno poprejšnje plačevanje prispevkov. Zgodovinsko gledano je socialno varstvo starejše od socialnega zavarovanja. Pravno urejeno in vključeno v javne sisteme socialne varnosti pa je bilo kot zadnje področje socialne varnosti. Dajatve in storitve so odvisne od potreb upravičencev. Socialno varstvo se financira iz državnih sredstev.

Za probleme revščine se je ob začetku 20. stoletja zanimal britanski državnik Churchill. Poznal je Rowntree-jevo študijo o revnih v Yorku. V nekem pismu iz leta 1908 je primerjal nemško socialno zavarovanje z razmerami v Angliji. Ugotavljal je, da v Angliji obstaja ogromen obseg zasebne in prostovoljne pomoči, pomoči, ki jih članom nudijo bratovščine in sindikati ipd. Angleški sistem je fleksibilen in spontan in - kot pravi - morda celo ekonomičen. Nemški pa ima pred njim veliko prednost v tem, da zajame vsakogar. (iz delavskega razreda - Op. AKV) Churchill je predlagal, da se angleški socialni aparat dopolni/ okrepi (underpin) z razmeroma nizkimi varovalkami za vse, da bi povezali prednosti obeh sistemov.

K nastajanju socialnega varstva so prispevale priprave na 2. svetovno vojno. Lord Beveridge, ugleden ekonomist, je izdelal poročilo in načrt bodoče ureditve socialnega področja. Izhajal je iz svobode pred pomanjkanjem (freedom from want). Minimalni prejemki naj bi bili zagotovljeni vsem. Pod določeni nacionalni minimum naj ne bi padel nihče, zaposlen ali brezposeln, zdrav ali bolan, v času vdovstva ali starosti. (Parrot). Beveridgev načrt se je izkazal kot odlično propagandno oz. motivacijsko sredstvo v vojni. Dajal je namreč upanje za boljše, varnejše, dostojnejše življenje po vojni.

Beveridgev načrt je bil temelj za urejanje socialne varnosti v mednarodnih dokumentih, ki so bili sprejeti med in po 2. svetovni vojni. Pravice s področja socialne varnosti so vsebovane med drugim v Splošni deklaraciji o pravicah človeka.

4. Socialna varnost

'Definicija socialne varnosti v najširšem smislu obsega pokritje vseh socialnih primerov, vključno s primeri socialne ogroženosti ali pomanjkanja, ne glede na to, ali se sistem uresničuje v okviru socialnih zavarovanj ali socialnega varstva.' (Kalčič: 17) Sodobni pojem socialne varnosti pokriva/ združuje socialno zavarovanje in socialno varstvo.

V nekaterih državah v sistemu socialne varnosti prevladujejo značilnosti socialnega zavarovanja, v drugih značilnosti socialnega varstva. Sisteme socialne varnosti, v katerih je poudarek na socialnem zavarovanju, na kratko označujemo kot Bismarckove sisteme socialne varnosti. Tiste, ki so namenjeni vsemu prebivalstvu, vendar pa nudijo le določen obseg pomoči, imenujemo 'Beveridgeve' sisteme socialne varnosti.

Izraz 'socialna varnost' je bil v predpisih uporabljen že prej, preden je dobil današnji pomen. V pravni ureditvi je bil prvič uporabljen v ZDA leta 1935 (Social Security Act), vendar še ni zajemal/ vključeval/ pokrival vseh danes priznanih socialnih primerov.

Socialna varnost predstavlja pomemben del/ področje socialne politike.

Pravica do socialne varnosti je priznana v mednarodnih dokumentih, ki obravnavajo človekove pravice in vključena v ustave številnih držav, tudi v ustavo Republike Slovenije.

5. Značilnosti razvoja socialne varnosti

Značilnosti razvoja socialne varnosti so generalizacija, ekspanzija in internacionalizacija.

Generalizacija pomeni širjenje kroga upravičencev socialne varnosti. Socialno zavarovanje za časa Bismarcka je bilo tipično delavsko zavarovanje. Postopoma so bili v sisteme socialne varnosti vključeni drugi sloji prebivalstva. Danes krog upravičencev v državah z razvitim sistemom socialne varnosti obsega praktično vse prebivalstvo.

Ekspanzija pomeni vsebinsko širjenje socialne varnosti. Socialni primeri, ki jih pokriva socialna varnost ter obseg predvidenih/ predpisanih dajatev in storitev so postajali vedno popolnejši. Od konca sedemdesetih let, ko se je upočasnil gospodarski razvoj, se je ekspanzija socialne varnosti ustavila oziroma preoblikovala. Pogoji za uveljavitev mnogih dajatev so se poostрили, višina dajatev se je znižala. Po drugi strani pa se kaže težnja po vključevanju novih socialnih primerov v sisteme socialne varnosti.

Internacionalizacijo socialne varnosti je povzročilo zaposlovanje delavcev izven lastne države. Pravice do socialne varnosti na podlagi pogojev, ki so jih delavci migranti izpolnili v dveh ali več različnih državah, so države urejale z dvostanskimi sporazumi. K internacionalizaciji socialne varnosti je prispevala ustanovitev Mednarodne organizacije dela (MOD, ILO) leta 1919. MOD je sprejela več konvencij, ki obravnavajo posamezna področja socialne varnosti delavcev migrantov. Posebno pomembna pa je konvencija MOD št. 102 o minimalnih normah socialne varnosti iz leta 1952, ki je še danes mednarodni temelj pravne ureditve socialne varnosti.

6. Oris razvoja socialne varnosti v Sloveniji

Razvoj socialne varnosti v Sloveniji je bil odvisen od politične in gospodarske situacije na sedanjem ozemlju Republike Slovenije.

Avstrija je kmalu prevzela nemški model socialnega zavarovanja. Leta 1887 je bil sprejet zakon o obveznem zavarovanju za nesreče pri delu in leta 1888 je bilo uzakonjeno bolniško zavarovanje delavcev.

V kraljevini SHS oziroma Jugoslaviji je bil leta 1922 sprejet zakon o delavskem zavarovanju, ki je predvideval štiri vrste zavarovanja: bolniško zavarovanje; invalidsko zavarovanje za primer nesreče pri delu; pokojninsko zavarovanje za onemoglost, starost in smrt; in zavarovanje za primer brezposelnosti, ki naj bi se uredilo kasneje. Starostno zavarovanje, ki bi moralo biti po tem zakonu uvedeno 1925, je bilo uvedeno šele 1937. (Radovan: 169)

V republiki Jugoslaviji je ustava iz leta 1946 dala podlago uvedbi socialnega zavarovanja za delavce in uslužbence. Socialno zavarovanje je bilo najprej podržavljeno z zakonoma iz leta 1946 in 1950. S predpisi iz leta 1952 in 1953 pa je socialno zavarovanje spet prešlo iz državne uprave na zavode za socialno zavarovanje. V Ljubljani je bil zavod za socialno zavarovanje ustanovljen leta 1952 in je obstajal vse do leta 1972. Že v začetku petdesetih let se je začel sistem socialnega zavarovanja razvijati po panogah.

Do leta 1963 je država s popolno zakonodajo do podrobnosti urejala celotno področje socialnega zavarovanja. Na podlagi ustave iz leta 1963 in zakonodaje, ki ji je sledila, je služba socialnega zavarovanja postala avtonomna, upravljali so jo zavarovanci neposredno, kar je bilo v skladu s tedaj veljavnimi načeli samoupravljanja. Po letu 1971 je socialno zavarovanje v večji meri prešlo v pristojnost republik. Ustanovljene so bile samoupravne interesne skupnosti za posamezna področja socialnega zavarovanja. (Radovan: 170-173) Krog zavarovancev se je

postopno širil od delavcev in uslužbencev na druge državljane. Za kmete so sprva veljali posebni predpisi.

Ob razpadu SFRJ je bilo socialno zavarovanje v celoti urejeno s predpisi posameznih republik, le na področju pokojninskega in invalidskega zavarovanja je bil v veljavi tudi zvezni zakon.

Republika Slovenija v ustavi med človekovimi pravicami in temeljnimi svoboščinami navaja pravico do socialne varnosti pod pogoji določenimi z zakonom ter do obveznega zdravstvenega zavarovanja, pokojninskega, invalidskega ter drugega socialnega zavarovanja (50. čl.). Razmeroma kmalu po osamosvojitvi je z zakoni uredila področje socialne varnosti: zavarovanje za primer brezposelnosti že leta 1991, zdravstveno zavarovanje, pokojninsko in invalidsko zavarovanje in socialno varstvo leta 1992 in družinsko varstvo leta 1993.

Opombe:

- (1) Opis je v skrajšani obliki povzet po A. Radovan: Socialna varnost, 163-168
- (2) Pojem 'socialno varstvo' ima na drugih področjih vede o socialnem delu lahko nekoliko drugačne pomenke odtenke kot v socialni varnosti.

Viri

- E. Alfandari: L'évolution de la notion de risque social, 29-52 v J. van Langendonck (ed.): The New Social Risks/ Les Nouveaux Risques Sociaux, Kluwer Law International, 1997
- J. Berghman: The New Social Risks: A Synthetic View, 251-261 v J. van Langendonck (ed.): The New Social Risks/ Les Nouveaux Risques Sociaux, Kluwer Law International, 1997
- M. Kalčič: Socialna varnost, Zavod za varstvo pri delu, Ljubljana, 1996
- Alec L. Parrott: Social security: does the wartime dream have to become a peacetime nightmare?, ILR, vol 131, 1992, št. 3, str. 367-386
- V. Rozman, A. Radovan: Delovna razmerja v združenem delu. Socialna varnost, 3. izd., Center za samoupravno normativno dejavnost, Ljubljana, 1978

Vprašanja:

1. Iz katerih tradicionalnih načinov zagotavljanja preskrbe se je razvilo socialno zavarovanje?
2. Opišite razvoj socialnega zavarovanja
3. Opišite značilnosti socialnega zavarovanja
4. Opišite nastanek in značilnosti socialnega varstva kot dela sistema socialne varnosti
5. Oprelite pojem socialne varnosti
6. Opišite splošne značilnosti razvoja socialne varnosti
7. Opišite razvoj socialne varnosti v Sloveniji

POJEM 'SOCIALNI PRIMER'

1. Rizik (1)

Življenje prinaša nevarnosti, izzive, priložnosti, tveganja, ki se lahko bolj ali manj ugodno iztečejo. Nekatera tveganja prevzemajo ljudje prostovoljno, zaradi zabave, pričakovanega dobička, preizkušanja svojih sposobnosti in drugih razlogov. To so namenoma prevzeti, izbrani riziki, ki jih je treba razlikovati od prizadetih, pretrpljenih rizikov (Alfandari: 29), to je nesrečnih dogodkov, ki zadenejo posameznike oziroma ožje ali širše skupnosti.

Pojem rizika se je v Franciji pojavil sredi 16. stoletja in je povezan z zavarovanjem za 'srečo na morju'. (Hesse: 5) Izraz 'sreča' ima v tem času nevtralen pomen. Lahko je 'dobra sreča' ali 'sreča kriva', kot pri nas pravi Prešeren. Posledice nesreč so morali prizadeti prenašati predvsem sami. Šele v 18. stoletju so industrijska revolucija in družbene spremembe povzročile bolj kolektiven pristop k obravnavanju rizikov. Razlogi za to so bili predvsem trije. Najprej humanizacija rizika. Nesreče so iz kazni božje vedno bolj postajale dogodki, ki jih je mogoče predvidevati, k čemur so prispevali začetki statistike. Nadalje vidnost rizika, ker je o nesrečah v novih, mehaniziranih tovarnah z veliko zaposlenimi začel poročati tisk. Tretji razlog je bil odpor do divjega kapitalizma, ki je povzročil pauperizacijo in nevarnost socialne revolucije. (Hesse: 8-10)

Ob nastopu rizika nastane škoda. Škoda je izguba v bodočnosti. Škoda ima vrednotno/ aksiološko, časovno in prostorsko dimenzijo. Bistvo škode določajo vrednote, ki jih ni mogoče oceniti, n. pr. zdravje. Od trenutka, ko nastopi, se škoda kaže kot izguba bodočnosti, kar je v bistvu negotovo. Škoda, ki jo utrpi posameznik, odseva v prostoru na druge osebe, včasih po vsem svetu. Gre za reflektiranje, prenašanje škode (*reflection of damage*) (Viaene: 54-57). Brezposelnost n. pr. ne povzroča težav samo brezposelni osebi, ampak vpliva tudi na položaj njenega partnerja in otrok. Isto velja za invalidnost. (Viaene: 59)

Rizik je bodoči in negotov dogodek. Za primer nastopa rizika je mogoče skleniti zavarovalno pogodbo. Zavarovalna pogodba je ena izmed pogodb o tveganju (o prevzemu rizika). (Cigoj: 294) Tvegana je pogodba samo z gledišča posamezne pogodbe. V svojem poslovanju z zavarovanci v celoti pa zavarovalnica po navadi ne tvega. Zaradi tega nekateri ugovarjajo, češ zavarovalna pogodba ni tvegana, kajti zavarovalnica sklepa veliko število pogodb in po verjetnostnih računih izračuna poprečno število zavarovanih primerov, tako da ve, kakšen riziko prevzame s temi pogodbami. (Cigoj: 302)

Dogodek, glede na katerega se sklene zavarovanje (zavarovalni primer), mora biti bodoč, negotov in neodvisen od izključne volje pogodbenikov. (Zakon o obligacijskih razmerjih, 898. čl., 1. odst.) Prav iz opredelitve takih dogodkov pa izvirajo bistvene razlike med socialnim zavarovanjem in zavarovalnimi posli.

Socialno zavarovanje je za socialni primer, ki je eden od temeljnih pojmov socialne varnosti, v začetku uporabljalo opredelitev, vzeto iz individualnega komercialnega zavarovanja. V sistemu socialne varnosti civilnopravna opredelitev socialnega primera ne ustreza. Socialni primer je v socialni varnosti ne le bodoče in negotovo dejstvo, ampak je lahko tudi že dejansko nastalo stanje. Imamo celo hotene socialne primere, kot je na primer rojstvo otroka (Radovan: 155)

2. Socialni primer

Pojem socialnega rizika oziroma socialnega primera je širši od pojma rizika v zavarovalništvu. Socialni primer v sistemu socialne varnosti se od rizika v zavarovalništvu razlikuje v dveh pogledih. S pravnega vidika po tem, kar navaja Radovan, namreč da ni v celoti negotov in neodvisen od volje zavarovancev oziroma upravičencev, da se lahko nanaša tudi na že nastalo stanje in da poleg rizika vključuje tudi potrebo.

Vpliv posameznikov na nastanek, trajanje in druge okoliščine socialnega primera je odvisen od vrste socialnega primera. Poškodba pri delu je n. pr. manj odvisna od volje poškodovanega kot brezposelnost od volje brezposelnega. (2)

Revščina ni dogodek, ampak stanje, ki se lahko prenaša iz generacije v generacijo.

Razliko med rizikom in potrebo (*fr.: besoin*) analizira Alfandari (32). Rizik je bodoče dejstvo, potreba lahko že obstaja. Potreba je preskrbovalna (*fr.: alimentaire*), rizik se nanaša na povračilo škode. Odškodnina je lahko različna (n. pr. nominalno nadomestilo plače za čas odsotnosti z dela zaradi bolezni je odvisno od višine plače), pokritje potrebe je načeloma enako. Slednje je subsidiano glede na druge vire. Razlikovanje med rizikom in potrebo se ujema s temeljnim razlikovanjem med socialnim zavarovanjem in socialnim varstvom.

Druga razlika med rizikom in socialnim primerom, ki je v bistvu socialnopolitična, pa je v tem, da je socialni primer 'socialen'. Kateri dogodki, ki prizadenejo človeka, so v posameznem sistemu priznani/ uvrščeni kot socialni primeri, je v določeni meri odvisno od zakonodajalca.

'Socialni' značaj socialnega rizika oziroma socialnega primera je izšel iz ekonomskih prizadevanj/ skrbi, da se ohrani delovna sposobnost delavcev. Socialna zaščita je bila prikazana kot donosna za podjetje in gospodarstvo nasploh. (Alfandari: 38) Za tiste, ki so se preživljali s plačo/ živijo od plače, je nastop invalidnosti, brezposelnosti ali starosti pomenil izgubo edinega vira dohodka, pomanjkanje prejemkov in celo revščino. Grožnja, da industrijski delavec izgubi dohodek, je sama po sebi končni temelj/ razlog sistemov socialnega zavarovanja. Dejstvo, da je materialna ogroženost (*income need*) nastopila takorekoč avtomatično, kadar je nastal kateri od teh rizikov, je omogočilo odzvati se na materialno ogroženost z vzpostavitvijo zavarovalnih shem, ki so se nanašale na te rizike, ne da bi bilo treba preverjati dejanske potrebe, kar se zahteva v primeru dobrodelnosti ali socialnega varstva (*social assistance*) (Berghman: 252)

Alfandari (:35) predstavlja tri možne opredelitve 'socialnih rizikov'. Kot socialne rizike lahko smatramo tiste, ki prizadenejo skupino posameznikov, na primer vojno, naravne katasrofe/ nesreče. Socialni rizik je lahko tisti, ki ga povzroči skupnost (*fr.: colectivité*), na primer politika ali uprava z ekonomskimi ukrepi. Tretja možnost/ razlaga je, da je socialni rizik tisti, ki ga prevzame kolektivni organ (5). To zadnjo razlago sprejema pravo socialne varnosti. Kolektivni organi, ki prevzemajo socialne primere, so izvajalci socialne varnosti.

Reflektiranje škode je razlog, da so nekateri riziki pokriti z obveznim sistemom in se upravičeno imenujejo socialni. To so tisti, za katere družbe menijo, da se morajo zavarovati proti učinkom njihove prenesene škode. Obvezno socialno zavarovanje pokriva smo tiste rizike, za katere politika meni, da je potrebno nadzorovati njihovo reflektirano/ preneseno škodo. (Berghman:255)

Čeprav je socialni primer eden temeljnih pojmov socialne varnosti (Radovan: 155, Kalčič: 15), ni jasno definiran. Alfandari (:34) ugotavlja, da pravna definicija socialnega rizika sploh ne obstaja. Celo konvencija MOD št. 102 o minimalnih normah socialne varnosti socialnih rizikov ne definira, ampak jih le našteva. (Alfandari: 36) Pregled konvencije pokaže, da opredeljuje posamezne socialne primere, splošnega pojma socialnega primera pa res ne definira. Konvencija št. 102 navaja devet socialnih primerov oziroma dajatev ob nastopu socialnih primerov in sicer: zdravstveno varstvo (8. čl.); nadomestilo za čas bolezni (14. čl.); dajatve za čas brezposelnosti (20. čl.); dajatve za starost (26. čl., 1. odst.); dajatve za primer nesreče pri delu in poklicne bolezni (32. čl.); družinske dajatve (40. čl.); dajatve za primer materinstva (47. čl.); dajatve za invalidnost (54. čl.); dajatve družinskim članom za primer smrti hranitelja družine (60. čl.). (3) Ne vključuje dajatev za primer materialne ogroženosti/ pomanjkanja/ potrebe (*need*). Zato je ponekod sporno ali pojem socialne varnosti obsega tudi denarne in druge pomoči, ki se priznavajo na podlagi ugotavljanja nujne potrebe posameznika ali družine do pomoči. V številnih državah definirajo socialno varnost v najširšem smislu tako, da obsega vse socialne primere, vključno s primeri socialne ogroženosti ali pomanjkanja (revščine), ne glede na to ali se sistem izvaja v okviru socialnih zavarovanj ali socialnega varstva. (Bubnov-Škoberne 1993:13) Evropska socialna listina (12. čl.) se pri urejanju socialne varnosti sklicuje na Konvencijo MOD št. 102.

Razne primerjalne analize sistemov socialne varnosti – predvsem v evropskih državah – navajajo/ naštevajo socialne primere izhajajoč iz konvencije 102, katerim večinoma dodajo tudi socialni primer potrebe (*need*), opisujejo dajatve socialne varnosti za te primere, v definicijo pojma socialnega primera pa se običajno ne spuščajo. (4) Socialne primere je možno ugotoviti/ določiti posredno, iz opisa dajatev in upravičencev.

Slovenski avtorji se pri opredeljevanju socialnega primera večinoma sklicujejo na A. Radovana (:155): »Vse dogodke, ki prizadenejo v takšni ali drugačni obliki človeka, imenujemo socialne primere (tudi rizike). Če so ti socialni primeri zavarovani, uporabljamo zanje tudi izraz zavarovani primer. Za pokritje teh primerov je treba izdelati ustrezen sistem socialne varnosti, to je povračilo za posledice različnih dogodkov, ki prizadenejo človeka.« To zelo široko definicijo Radovan omejuje z navedbo, da imajo ti dogodki vpliv na ekonomski položaj posameznika, ker povzročajo zmanjšanje njegovega dohodka in povečanje njegovih izdatkov. Z drugimi besedami pove isto, kot 20 let kasneje Alfandari (:36), ki pravi, da se zdi socialni rizik vezan na ekonomsko škodo, tako da bi ga lahko imenovali ekonomski rizik; ali Berghman (:252), namreč da se socialna varnost v končni posledici ukvarja s potrebo (*need*) in da je za socialnimi riziki materialna potreba, potreba po dohodkih, prejemkih.

Radovanova definicija je iz obdobja ekspanzije socialne varnosti. Namen, pokriti vse dogodke, ki v takšni ali drugačni obliki (materialno) prizadenejo človeka, je cilj socialne varnosti, ki ni bil dosežen. Obstajajo različni nacionalni sistemi socialne varnosti, ki pokrivajo večje ali manjše število socialnih primerov.

Socialne primere, ki jih pokriva sistem socialne varnosti, Radovan deli na fizične rizike in ekonomske rizike. Posledica ekonomskih rizikov je izguba ali zmanjšanje osebnega dohodka (plače). Pri fizičnih rizikih je prizadeta delovna sposobnost: delimo jih na profesionalne, to so: nesreče pri delu in poklicne bolezni, ter na fiziološke: bolezni, materinstvo, starost in smrt. Ekonomski socialni primer nastopi takrat, ko

prizadeti ne najde dela. To je brezposelnost. Socialni primeri so tudi dogodki, ki vnašajo spremembe v družinske razmere, to so družinska bremena.

Spremembe v položaju posameznika povzročajo tudi družbene krize, vojne, naravne katastrofe, ki prizadenejo hkrati večje število ljudi. To so kolektivni riziki. (Radovan: 155, 156) Zelo podobno socialne primere deli Kalčič (:15), le da fizične rizike imenuje tudi osebne.

Kateri riziki so v posameznem nacionalnem sistemu uvrščeni med socialne primere, je odvisno od zgodovinskega razvoja, ekonomskih razmer, političnih odločitev in drugih dejavnikov. (Glej Hesse: 20-24) Čeprav konvencija MOD št. 102 podaja izhodiča za ureditev sistemov socialne varnosti, so med njimi vendarle precejšnje razlike v vsebini, še bolj pa v nomotehničnem pristopu.

3. Novi socialni primeri

3.1 Nastanek novih socialnih primerov

Razvoj znanosti in tehnike ter konec »tridesetih slavnih« (*trente glorieuses*), kot Francozi imenujejo približno tridesetletno obdobje gospodarske rasti in hkratnega napredovanja socialne varnosti, ki je trajalo od konca 2. svetovne vojne do naftne krize ob koncu sedemdesetih let, sta povzročila nastanek novih rizikov in novih socialnih primerov. Po eni strani so človeštvo začeli ogrožati dotlej neznani riziki, po drugi pa so znani socialni primeri dobili značilnosti/ posebnosti in obseg, ki so jih toliko spremenili, da je mogoče govoriti o novih socialnih rizikih.

Za sodobno 'družbo tveganja' so značilni novi riziki. Ne samo, da ni mogoče matematično izračunavati verjetnosti, da novi riziki nastopijo, ne da se niti predvidevati, kakšni bodo. Te nove in nepredvidljive rizike povzroča človek sam (Beck: 16). To so proizvedeni (*angl.: manufactured*) riziki. Na primer: "bolezen norih krav" – BSE v Veliki Britaniji, zastrupljanje prašičev in piščancev z dioksinom v Belgiji, segrevanje ozračja, ozonska luknja in klimatske spremembe, černobilska katastrofa, možne zlorabe genske tehnologije in podobne nevarnosti. To so riziki, ki jih ni mogoče zavarovati. V določenem smislu so 'socialni', saj prizadenejo veliko število ljudi, lahko celotno človeštvo in tudi nastopajo zaradi delovanja 'skupnosti': znanosti, ekonomije, politike. Sistemi socialne varnosti teh rizikov ne vključujejo. Prej ali slej pa jih bodo morali na ta ali oni način upoštevati, saj je očitno, da materialno in tudi drugače prizadevajo veliko število ljudi. Reflektirana škoda, ki izhaja iz takih rizikov, je ogromna. Verjetno bo znana šele prihodnjim generacijam.

"Novi" socialni primeri nastopajo zaradi ekonomskih in družbenih sprememb. Evropski inštitut za socialno varnost je na konferenci leta 1996 kot nove socialne rizike obravnaval 'družinski rizik', odvisnost oziroma potrebo po negi in brezposelnost. Nobeden od teh socialnih primerov sam po sebi ni nov, nove pa so okoliščine, v katerih se pojavljajo in število ljudi, ki jih ti primeri prizadevajo/ ogrožajo..

3.2. 'Družinski socialni primer

Sociološke raziskave kažejo, da v Evropi in drugih državah zahodnega/ razvitega sveta prihaja do velikih sprememb v družini.

Glavne tendence v spreminjanju družine v evropskih državah so: več samskih

gospodinjstev; več mater samohranilk; manj porok; spreminjajoča se rodnost; več rojstev izven zakonske zveze; skupno bivanje; istospolni pari. (Hatland, Skevik: 74-81).

Za Slovenijo zelo podobne tendence ugotavlja Poročilo o človekovem razvoju – Slovenija 1998, ki navaja, da se v Sloveniji se že dlje časa kažejo spremembe v družinskem in zakonskem življenju. Prihaja do zniževanja povprečnega števila članov gospodinjstva, upadanja števila porok, upadanja števila otrok na eno žensko, naraščanja števila otrok, rojenih izven zakonske zveze, zviševanja povprečne starosti matere ob rojstvu prvega otroka ter do upadanja razvez zakonskih skupnosti.(18) Razen razveznosti, ki je med najnižjimi v Evropi (Poročilo :19), potekajo spremembe v družinskem življenju precej podobno kot v drugih modernih družbah.

Udeležba žensk v svetu dela kljub naraščajoči brezposelnosti postaja vedno večja. V delovnem pravu velja prepoved diskriminacije na področju zaposlovanja in dela, predpisana s konvencijo MOD št. 111. Načelo enakega obravnavanja delavcev in delavk posebno dosledno izvaja Evropska skupnost. Model družine, iz kakršnega izhaja konvencija MOD št. 102, to je zaposleni hranilec družine z nezaposleno/ vzdrževano ženo in dvema otrokoma, ne ustreza več oziroma je v nasprotju z evropskimi normami. Formalna enakost spolov ne pomeni dejanske svobode in enakopravnosti. Krhkost zakonske zveze ustvarja nov 'družinski rizik' revščine številnih žensk in otrok. Schulties(: 93) navaja podatek, da se po razvezi četrtini žensk v starosti 26-35 let po razvezi zakonske zveze življenska raven dramatično zniža, kar se zgodi samo 4 % moških. Preživnine so večkrat (pre)nizke. Zelo pogost pojav je, da odsotni roditelj – običajno gre za očeta – po razvezi zakonske zveze ali v primeru rojstva otroka izven zakonske zveze ne plačuje preživnine. V mnogih državah v takih primerih preživnine izplačuje upravičencem država, ki nato uveljavlja terjatve do preživninskega zavezanca. V Sloveniji je tak način uveden z novelo zakona o jamstvenem in preživninskem skladu Republike Slovenije.

Preživninske obveznosti staršev do otrok ureja družinsko pravo. Hatland in Skevik (:84) pravita, da s tem, ko država prevzame breme izplačevanja in izterjevanja preživnin, namesto delitve bremen med staršema pride do delitve vzdrževanja med privatno in javno sfero. Za Schulties-a (:95) pa je to znak, da se 'družinska nesreča' (*fr.: l'accident familia*) začenja polagoma priznavati na analogen način kot nesreča pri delu, to je kot socialni primer, katerega verjetnost je mogoče izračunati. Neuspeh zakonske zveze je možno prevesti v 'socialni rizik'.

Čeprav ni zelo verjetno, da bi sistemi socialne varnosti vključili neuspeh zakonske zveze ali materialne težave enoroditeljskih družin med samostojne socialne primere, je dejstvo, da gre za dogodke, ki imajo nekatere značilnosti socialnih primerov. Poleg tega, da je možno izračunavati verjetnost, gre za dogodke, ki vplivajo na materialni položaj prizadetih, zadenejo veliko število ljudi, reflektirana/ prenesena škoda je nedvomno velika. V Sloveniji so v sistemu socialne varnosti posredno so pokriti z nekaterimi oblikami pomoči družini v socialnem varstvu.

3.3 Socialni primer odvisnosti

Po projekcijah Svetovne zdravstvene organizacije bo delež starih ljudi, ki potrebujejo pomoč zaposlenih v aktivni dobi narastel od 12 % leta 1995 na 17 % leta 2025. (WHO, cit. po Schneider: 33). Evropske projekcije so še mnogo slabše. Značilnosti evropskih držav v zvezi s skrbjo za stare so: Število starih in predvsem zelo starih ljudi se povečuje in se bo še povečevalo. Možnosti, da družina in bližnja okolica/ okolje (*fr.:*

entourage) prevzame skrb za stare, se zmanjšujejo. Stroški skrbi se bodo še povečevali zaradi medicinskega modela, v katerem prevladuje težnja k zdravljenju. Možnosti javne skrbi se zmanjšujejo zaradi proračunskih razlogov. V škarjah med potrebami in možnostmi se odvisnost od tuje pomoči, ki je bila opredeljena kot potreba, spreminja v rizik. (Bouget: 117, 118)

V Sloveniji je bilo leta 1995 19% prebivalstva mlajšega od 15 let in 12% starejšega od 64 let. (Poročilo: 20) Po projekcijah prebivalstva naj bi bil delež starih nad 65 let: leta 1999 – 13,6; leta 2009 – 15,8, leta 2019 – 18,5%. (Statistični letopis 84-86) Poprečno število članov gospodinjstva je bilo ob popisu prebivalstva leta 1991 – 3,1 (Poročilo:18)

Potreba po negi se kaže kot nesposobnost opravljati določene funkcije/ opravila. Ni tipičen socialni primer kot so bolezen, starost ali invalidnost. Socialni položaj oseb, ki potrebujejo nego, je spremljajoči (*attendant*) primer, ki izhaja iz konteksta drugih, prej navedenih socialnih primerov. (Schulte: 170) Odvisnost je težko definirati. Največkrat se ugotavlja/ ocenjuje kot praviloma trajna nezmožnost, da oseba sama, brez pomoči tretjega, zmore vsaj tri od naslednjih štirih skupin opravil: vstati in iti spat, gibati se v stanovanju, se umivati in oblačiti, hraniti se. (Bouget:120)

Znano je, da je Nemčija uvedla ločeno panogo socialnega zavarovanja – zavarovanje za nego (*Pflegeversicherung*) v institucionalnem in administrativnem okviru zdravstvenega zavarovanja. Splošni učinek naj bi bil prenos stroškov dolgotrajne nege od posameznika, ki potrebuje pomoč in njegove družine, na sklade socialnega zavarovanja za dolgotrajno nego, ki so financirani s prispevki obvezno zavarovanih prebivalcev in njihovih delodajalcev. (Schulte: 178) Nega (*care*) pomeni pomoč pri izvajanju aktivnosti vsakodnevnega življenja. (*ADL – activities of daily living*) Potrebna je zaradi odvisnosti, ki je praviloma posledica telesne ali duševne bolezni ali katerekoli prizadetosti, povezane s starostjo. Čeprav so stari večinski uporabniki, zavarovanje za nego pokriva osebe vseh starosti, ki potrebujejo nego. (Schulte: 182) Glavni načeli pri dodeljevanju dajatev sta: Prevenција in rehabilitacija imata prednost pred nego. Nega na domu ima prednost pred institucionalno nego. Tudi Schulte opozarja na šibke možnosti družin, da bi skrbele za svoje odvisne člane. Pritisk nanje je večkrat tak, da so same potrebne pomoči. (162)

Nemčija ni edina država, ki v zadnjih letih ureja problem odvisnosti oziroma (dolgo)trajne potrebe po negi/ skrbi (*long-term care*). Novi pristopi so značilni tudi za Avstrijo, Združeno Kraljestvo in Francijo. Avstrija in Združeno kraljestvo sta bolj naklonjeni financiranju z davki, Nemčija in Francija pa se bolj opirata na pristope socialnega zavarovanja. Novejši razvoj evropske politike na področju dolgotrajne skrbi kaže, da so različni odzivi pogojeni z institucionalno dediščino posameznih držav. (Schneider: 42) Schneider-jeva (:69) glede rizika odvisnosti navaja, da empirični podatki v mnogih državah kažejo povečane napore za obvladovanje/ zmanjševanje stroškov, z zelo različnimi pristopi, od tržnih strategij zagotavljanja uslug do ponovnega 'podružinjenja nege/ skrbi' (*refamiliarisation of care*) in racioniranja uslug javnega sektorja.

Socialni primer odvisnosti je razkril veliko ekonomsko vrednost neformalne pomoči in naraščanje socialnih izdatkov, povezanih s povečanjem pričakovanega trajanja življenja. (Bouget: 129) S položajem družinskih članov ali drugih oseb, ki nudijo nego, se socialna varnost praviloma ne ukvarja, čeprav so te osebe – v večini ženske – zelo obremenjene. Za razliko od skrbi za otroke se obseg pomoči, ki jo je treba zagotavljati starim, s časom ne zmanjšuje, ampak narašča.

V Sloveniji je socialni primer potrebe po negi za posamezne/ različne skupine zavarovancev oziroma upravičencev pokrit v več zakonih: zakonu o pokojninskem in invalidskem zavarovanju, zakonu o socialnem varstvu, zakonu o družbenem varstvu duševno in telesno prizadetih oseb.

3.4 Socialni primer (dolgotrajne) brezposelnosti

Brezposelnost je socialni primer, ker stanje brezposelnosti povzroči, da oseba ne more z delom ustvarjati zaslužka, saj ne more dobiti primerne zaposlitve. Zaradi socialnega primera brezposelnosti posameznik izgubi dohodek oziroma ne more ustvarjati pričakovanega dohodka. (Bubnov-Škoberne: 37) Trajanje brezposelnosti je po naravi stvari omejeno. Pričakuje se, da bo brezposelna oseba našla zaposlitev, samozaposlitev ali drug vir preživljanja.

Brezposelnost se je spremenila iz kratkotrajnega v dolgotrajni socialni primer. Kot ugotavlja C. Gillion, ki je opravila evropsko primerjalno analizo različnih vidikov brezposelnosti v obdobju 1975-1995, so razlike med državami velike, velike pa so tudi razlike med različnimi skupinami brezposelnih, posebno tistih z ali brez družinskih obveznosti. (Gillion: 222) Past brezposelnosti je nevarna za družine, ki lahko s kakršnimkoli zanje primernim delom zaslužijo manj kot znašajo denarne pomoči. Po njenem mnenju (226) je nadomestila in pomoči za brezposelne treba nadomestiti z enotnim sistemom dajatev, ki bodo vzpodbujale iskanje zaposlitve v zgodnjem obdobju brezposelnosti in zagotavljale materialno pomoč družinam v primeru dolgotrajne brezposelnosti. Na makroekonomski ravni pa bi evropske države bi lahko tvegale bolj ekspanzionistično in spremenile stopnjo brezposelnosti, ki ne pospešuje inflacije. (*NAIRU – The Non-Accelerating Inflation Rate of Unemployment*).

Kot je ugotovila Evropska komisija leta 1992, je dober in učinkovit sistem socialne varnosti največjega pomena, da delavci sprejmejo mobilnost in fleksibilnost trga delovne sile. (López López: 237) Primerjava 'evropskega socialnega kapitalizma' (Gough: 80) z ameriškim žal kaže, da evropski sistemi socialne varnosti izrivajo manj produktivne s trga delovne sile. Za razliko od ZDA je v Evropi manjša verjetnost da delavec postane brezposeln, a zelo velika, da brezposeln ostane. (Neuburg: 220) Značilnosti evropskega trga delovne sile so visoka in dolgotrajna brezposelnost, posebno med mladino in ženskami, nizka stopnja izhoda iz brezposelnosti, majhna povezanost med ekonomsko rastjo in ustvarjanjem zaposlitev. (Meulders, Plasman: 23) Bolj velikodušne socialne dajatve prispevajo k evrosklerozni: množični brezposelnosti in socialni izključenosti. (Gough: 92)

Zadnja novela slovenskega zakona o zaposlovanju in zavarovanju za primer brezposelnosti gre v smer aktivne politike zaposlovanja v prvi fazi brezposelnosti oziroma že v času, ko so presežni delavci na čakanju in še v delovnem razmerju. Iz statističnih podatkov Zavoda Republike Slovenije za zaposlovanje pa izhaja, da ima v Sloveniji socialni primer brezposelnosti tipične 'evropske' značilnosti. Več kot polovica brezposelnih ima ta status več kot eno leto, so dolgotrajno brezposelni, med njimi pa je velik delež tistih, ki so brez zaposlitve že več let.

Največji problem današnje socialne varnosti niso klasični včerajšnji riziki, n. pr.časna brezposelnost ali nezmožnost za delo, ampak izključenost iz družbe blaginje milijonov ljudi, ki veljajo za nekoristne. (Viaene: 68)

Opombe

- (1) Rizik, pog. riziko: 1. *tveganje, nevarnost* 2. ekon. *možnost, da pride do škode, izgube v poslovanju* // iur. *možnost, da se zavarovana oseba ponesreči, zavarovani predmet poškoduje, uniči* (Slovar slovenskega knjižnega jezika, 4. knj., SAZU, DZS, Ljubljana, 1985, 516, 517)
- (2) Bubnov-Škoberne: 30 »Posameznik lahko zaradi bolj ali manj utemeljenih razlogov s svojim ravnanjem povzroči ali prispeva k prenehanju delovnega razmerja in posledično k nastanku brezposelnosti. Zaposleni se lahko odloči za prenehanje delovnega razmerja zaradi objektivnih razlogov, ker se bo na primer preselil v drug kraj ali zaradi subjektivnih razlogov, ker se na primer želi zaposliti v drugi organizaciji na delovnem mestu, ki bo po njegovi oceni primernejše glede na njegove poklicne sposobnosti, glede plače, delovnih pogojev ali iz drugih razlogov. – Samozaposleni je lahko prisiljen prenehati s samostojno dejavnostjo, ker ne ustvarja zadostnega dohodka za pokrivanje obveznosti ali pa ne želi več opravljati samostojne dejavnosti.- Trajanje brezposelnosti je lahko odvisno od volje brezposelne osebe. Voljo za zaposlitev kaže brezposelna oseba z aktivnim iskanjem zaposlitve, s pripravljenostjo sprejeti primerno zaposlitev in z vključitvijo v programe izobraževanja, usposabljanja in v druge ukrepe aktivne politike zaposlovanja, s katerimi ima brezposelna oseba boljše možnosti za zaposlitev.«
- (3) Slovenski tekst konvencije je iz publikacije Kyovsky, Radovan: Konvencije in priporočila Mednarodne organizacije dela, 1975
- (4) Glej n. pr.: Pieters, Schell, van Rooij, Vonk: Introduction into the Social Security Law of the Member State of the European Community, Bruylant - Brussel, Maklu - Antwerpen, 1990; Bedee, D'haese, Pertry, Rompelman (eds.): The International Guide to Social Security. A Country by Country Overview, Kluwer Law International, The Hague-London-Boston, 1995

Viri

- E. Alfandari: L'évolution de la notion de risque social, 29-52 v J. van Langendonck (ed.): The New Social Risks/ Les Nouveaux Risques Sociaux, Kluwer Law International, 1997
- U. Beck: Politics of Risk Society, 9-22 v J. Franklin (ed.): The Politics of Risk Society, Polity Press, Cambridge, 1998
- H. Bedee, W. D'haese, V. Pertry, A. J. Rompelman (eds.): The International Guide to Social Security. A Country by Country Overview, Kluwer Law International, The Hague-London-Boston, 1995
- J. Berghman: The New Social Risks: A Synthetic View, 251-261 v J. van Langendonck (ed.): The New Social Risks/ Les Nouveaux Risques Sociaux, Kluwer Law International, 1997
- A. Bubnov-Škoberne: Pravni vidiki socialne varnosti za brezposelne, ČZ Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana, 1997
- A. Bubnov-Škoberne: Predpisi o socialnem varstvu z uvodnimi pojasnili, ČZ Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana, 1993
- D. Bouget (Vieillesse, Dépendance et Protection Sociale, v J. Langendonck (ed.) The New Social Risks/ Les Nouveaux Risques Sociaux, Kluwer Law International, 1997, 117-147
- S. Cigoj: Institucije obligacij, Časopisni zavod uradni list Republike Slovenije, Ljubljana, 1989

- C. Gillion (Labour Market Changes and Social Security Western Europe, 1975-1995, v J. Langendonck (ed.) The New Social Risks/ Les Nouveaux Risques Sociaux, Kluwer Law International, 1997 213-236)
- A. Hatland, A. Skevik: Changes in the Family, 73-90
- Ph.-J. Hesse: Autour de l'histoire de la notion de risque, 5-27 v J. van Langendonck (ed.): The New Social Risks/ Les Nouveaux Risques Sociaux, Kluwer Law International, 1997
- M. Kalčič: Socialna varnost, Zavod za varstvo pri delu, Ljubljana, 1996

- D. Pieters, J. Schell, J. van Rooij, G. Vonk: Introduction into the Social Security Law of the Member State of the European Community, Bruylant - Brussel, Maklu – Antwerpen, 1990
- V. Rozman, A. Radovan: Delovna razmerja v združenem delu. Socialna varnost, 3. izd., Center za samoupravno normativno dejavnost, Ljubljana, 1978, str. 155-168
- J. Ramovš: Slovenska sociala med včeraj in jutri, 2. izd., Inštitut Antona Trstenjaka, Ljubljana, 1995
- U. Schneider: Germany's social long-term care insurance: Design, implementation and evaluation, International Social Security Review, vol.52, 2/1999, 31-74
- B. Schulte (Old Age and Dependency, v J. van Langendonck (ed.): The New Social Risks/ Les Nouveaux Risques Sociaux, Kluwer Law International, 1997, 149-195
- F. Schultheis (Changement Familial, Régulation Étatique et Emergence d'un Nouveau 'Risque Familial', v J. van Langendonck (ed.): The New Social Risks/ Les Nouveaux Risques Sociaux, Kluwer Law International, 1997, 91-111)
- Slovar slovenskega knjižnega jezika, 4. knj., SAZU, DZS, Ljubljana, 1985, 516, 517
- J. Viaene (The 'Securisation' of Social Security, v J. van Langendonck (ed.): The New Social Risks/ Les Nouveaux Risques Sociaux, Kluwer Law International, 1997, 53-71)
- Zakon o obligacijskih razmerjih, Ur. l. SFRJ, 29/78, 39/85, 57/89

Vprašanja:

1. Navedite razloge za nastanek pojma rizika.
2. Pojem rizika v komercialnem zavarovanju.
3. Opredelite dimenzije škode.
4. Po čem se pojem socialnega primera razlikuje od pojma rizika v zavarovalništvu?
5. Opišite razliko med rizikom in potrebo.
6. Kako je mogoče razumeti/ razlagati značilnosti 'socialnih' rizikov?
7. Navedite definicijo socialnega primera po Radovanu
8. Kako Radovan deli socialne primere?
9. Kakšni riziki so značilni za družbo tveganja?
10. Kaj so 'proizvedeni' riziki?
11. Kaj je 'družinski socialni primer'?
12. Kakšni riziki so značilni za družbo tveganja?
13. Kaj so 'proizvedeni' riziki?
14. Kaj je 'družinski socialni primer'?
15. Kaj je novi socialni primer odvisnosti?
16. V čem je 'novost' socialnega primera brezposelnosti?

DAJATVE IN STORITVE SOCIALNE VARNOSTI

Ob nastopu socialnega primera lahko upravičenci iz sistema socialne varnosti pridobijo predvidene dajatve in storitve. Namesto izraza 'dajatev' se uporablja tudi izraz 'prejemek', n. pr. v zakonu o družinskih prejemkih.

Dajatve in storitve socialne varnosti so različne po obliki in trajanju.

Dajatve iz sistema socialne varnosti so največkrat denarne, n. pr. nadomestilo plače med začasno zadržanostjo z dela iz zdravstvenih razlogov, pokojnina, otroški dodatek, pogrebna. Lahko so tudi v naravi (naturalne). Pomoč za opremo novorojenca je lahko zavitek z najnujnejšo opremo za novorojenca ali denarna pomoč. (ZDP, 24. čl., 2. odst.) Dajatve po zakonu o socialnem varstvu se izplačujejo praviloma v denarju, v utemeljenih primerih pa se lahko izplačajo v naravi kot boni, naročilnice, plačila računov ipd. (37. čl., 3. odst.) Za dajatve, ki so dodeljene na ta način, se uporablja tudi izraz 'dajatve v funkcionalni obliki'. Center za socialno delo n. pr. lahko odloči, da se starševski dodatek dodeli v funkcionalni obliki, če tako zahtevajo koristi otroka. (ZDP, 21. čl., 1. odst.)

V funkcionalni obliki namesto v denarni se lahko dodelijo dajatve, ki imajo socialnovarstveni značaj. Denarnih dajatev iz socialnih zavarovanj, n. pr. pokojnine, ni mogoče dodeljevati v funkcionalni obliki.

Dajatve socialne varnosti so lahko enkratne (pomoč za novorojenca, pogrebna ...) ali periodične (otroški dodatek, dodatek za pomoč in postrežbo ...), lahko so kratkoročne (denarno nadomestilo v primeru brezposelnosti, odpravnina za vdovo oziroma vdovca ...) ali dolgoročne (starostna pokojnina, invalidnina...).

Dajatve socialne varnosti izplačujejo oziroma dodeljujejo nosilci/ izvajalci sistema socialne varnosti.

Storitve socialne varnosti so uporabnikom praviloma zagotovljene tako, da nosilci posameznih panog socialne varnosti iz zbranih prispevkov financirajo izvajanje storitev. To je najbolj razvidno/ očitno v zdravstvenem zavarovanju, kjer je zavarovanim osebam zagotovljeno plačilo zdravstvenih storitev, ki jih izvajajo zdravstveni zavodi in zasebni zdravstveni delavci.

V nekaterih panogah socialne varnosti prevladujejo dajatve (pokojninsko zavarovanje, družinski prejemki), v drugih storitve (zdravstveno zavarovanje); v nekaterih so dajatve pretežno dolgoročne (pokojninsko zavarovanje), v drugih kratkoročne (zavarovanje za primer brezposelnosti).

Poudarek na dajatvah oziroma storitvah ter pretežno kratkoročni ali dolgoročni značaj panog socialne varnosti vpliva na potrebe po socialni infrastrukturi in na financiranje posameznih panog socialne varnosti.

Vprašanja:

1. Kakšne vrste dajatev in storitev socialne varnosti poznate?
2. Kaj so 'dajatve v funkcionalni obliki'?

UPORABNIKI SOCIALNE VARNOSTI

Krog uporabnikov socialne varnosti je v posameznih državah različno širok. V Evropi, kjer je v večini držav uveljavljen model 'socialnega kapitalizma' (Gough: 80), so nekatere dajatve in storitve socialne varnosti dostopne takorekoč vsemu prebivalstvu. Po Room-u (257) v državah Evropske zveze velja, da ima vsak državljan pravico do osnovnega živjenskega standarda in pravico sodelovati v glavnih socialnih in delovnih institucijah družbe. Evropski pravni sistemi socialne varnosti, vključno s slovenskim, temeljijo na mednarodnih aktih in nacionalnih ustavah, ki nalagajo državi, da skrbi za uresničevanje pravice do socialne varnosti za večino prebivalstva. (Bubnov-Škoberne:96). V drugih delih sveta, tudi v ZDA, kjer je bil pojem socialna varnost prvič uporabljen v zakonu, sistemi socialne varnosti niso tako univerzalni.

Krog uporabnikov je različen tudi na posameznih področjih/ panogah socialne varnosti. V Sloveniji je krog zavarovancev najožji v zavarovanju za brezposelnost. Za brezposelnost so obvezno zavarovani le delavci v delovnem razmerju (ZZZPB, 2. čl.), drugi delovno aktivni prebivalci se lahko zavarujejo prostovoljno. V pokojninskem in invalidskem zavarovanju je krog širši, še širši pa je v zdravstvenem zavarovanju. Upravičenec do nekaterih storitev socialnega varstva pa je lahko 'vsakdo, ki se znajde v socialni stiski in težavi'. (ZSV, 14. čl.)

V socialnem zavarovanju so zavarovanci tisti, ki so zavarovani na temelju svojega dela in plačujejo prispevek za zavarovanje in tisti, ki imajo kakšen drug pravni položaj, na podlagi katerega jih med obvezno zavarovane uvršča zakon. Poleg zavarovancev so lahko zavarovani tudi njihovi družinski člani. Zavarovanci in njihovi družinski člani so zavarovane osebe.

Zavarovanci so zavarovani izvirno (originarno), to je na temelju svojega lastnega statusa. Njihovi družinski člani pa so zavarovani izvedeno (derivativno), 'po zavarovancu', to je zaradi sorodstvene vezi z zavarovancem.

Na področju socialnega varstva ni zavarovancev oziroma zavarovanih oseb, pri katerih bi obstajala posebna pravna vez z nosilcem zavarovanja. Uporabniki so vsi tisti, ki nimajo sredstev za preživetje ali so v drugih stiskah in težavah, ob katerih imajo pravico do pomoči ne glede na plačane prispevke oziroma pridobitev lastnosti zavarovane osebe.

Razvoj socialne varnosti poteka v smeri generalizacije, a predvsem pri zagotavljanju najnujnejših pravic.

Viri

- A. Bubnov-Škoberne: Pravni vidiki socialne varnosti za brezposelne, ČZ Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana, 1997
- I. Gough: Social Aspects of the European Model and its Economic Consequences, v W. Beck, L. van der Maesen, A. Walker (eds.) (1997) The Social Quality of Europe, Kluwer Law International, 79-96
- G. Room: Social Quality in Europe: Perspectives on Social Exclusion, v W. Beck, L. van der Maesen, A. Walker (eds.) (1997) The Social Quality of Europe, Kluwer Law International, 255-262

Vprašanja:

1. Od česa je odvisen obseg kroga zavarovanih oseb?
2. Opredelite pojma 'zavarovanec' in 'zavarovana oseba'.

3. V čem je razlika med pojmom 'uporabnik' in 'zavarovanec'?

IZVAJALCI/ NOSILCI SOCIALNE VARNOSTI

Nosilci oziroma izvajalci javnega sistema socialne varnosti so praviloma samostojne organizacije. V nekdanjih socialističnih državah je bila služba socialnega zavarovanja oziroma socialne varnosti državna, vendar je v tedanji Jugoslaviji poddržavljenje socialnega zavarovanja trajalo le kratek čas v začetku petdesetih let. V Sloveniji so nosilci socialnih zavarovanj javni zavodi. Nosilec obveznega zdravstvenega zavarovanja je Zavod za zdravstveno zavarovanje Slovenije. (ZZVZZ, 12. čl., 3. odst.) Nosilec in izvajalec pokojninskega in invalidskega zavarovanja je Zavod za pokojninsko in invalidsko zavarovanje Slovenije. (ZPIZ, 6. čl., 1. odst.) Strokovne naloge, ki se nanašajo na zaposlovanje, zavarovanje za primer brezposelnosti in izvajanje ukrepov aktivne politike zaposlovanja opravlja Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje. (ZZZPB, 4. čl.) Družinske prejemke izplačujejo centri za socialno delo, ki so javni socialno varstveni zavodi. Centri za socialno delo in drugi javni socialno varstveni zavodi opravljajo tudi javno službo na področju socialnega varstva.

Poleg javnih zavodov, ki so nosilci oziroma izvajalci javne službe socialne varnosti, lahko dajatve in storitve socialne varnosti v širšem smislu izvajajo tudi drugi zavodi, gospodarske družbe, nevladne organizacije, zasebniki itd. Vloga in položaj/ mesto teh izvajalcev sta na posameznih področjih socialne varnosti različna.

Prostovoljno zdravstveno ter pokojninsko invalidsko zavarovanje izvajajo zavarovalnice. Zavarovalnica je pravna oseba, ki na trgu samostojno opravlja dejavnost zavarovanja oseb in premoženja oziroma pozavarovanja kot svojo izključno dejavnost ter nastopa v pravnoorganizacijski obliki po zakonu o zavarovalništvu. (ZZav, 3. čl., 5. al.). S prostovoljnim zavarovanjem si zavarovanci zagotovijo večji obseg pravic. Prostovoljno se lahko tudi zavarujejo osebe, ki niso vključene v obvezno socialno zavarovanje.

Na nekaterih področjih socialne varnosti pristojni organ lahko s koncesijo prepusti opravljanje storitev javne službe pravnim ali fizičnim osebam. Ta možnost n. pr. v Sloveniji obstaja v socialnem varstvu (ZSV, 41. čl.) ter na področju zaposlovanja in zavarovanja za primer brezposelnosti (ZZZPB, 6. čl.). Tudi zdravstvena dejavnost se lahko izvaja na ta način.

Socialna dejavnost izven mreže javne službe je najbolj razvita na področju socialnega varstva. Opravljajo/ izvajajo jo dobrodelne organizacije, organizacije za samopomoč in invalidske organizacije ter zasebniki. Če socialno dejavnost izvajajo različni nosilci, govorimo o pluralni blaginji (welfare pluralism) oziroma o pluralni sociali. Različni izvajalci lahko ponudijo različne storitve, prilagojene specifičnim potrebam posameznih uporabnikov.

Opombe:

Zakon o zavarovalnicah, Ur. l. RS, 64/94

Vprašanja:

1. Kateri so nosilci/ izvajalci javne službe socialne varnosti"?
2. Opredelite pojema pluralna blaginja (welfare pluralism)
3. Naštete nekaj izvajalcev socialne varnosti, ki niso javni zavodi in opišite njihovo vlogo v sistemu socialne varnosti.

FINANCIRANJE SOCIALNE VARNOSTI

Glavna načina financiranja socialne varnosti sta financiranje s prispevki ali financiranje z davki (iz proračuna).

Financiranje s prispevki je značilno za socialna zavarovanja. Prispevke plačujejo zavarovanci. Če so zavarovanci delavci/ delojemalci, so zavezanci za plačevanje prispevkov tudi njihovi delodajalci. Razmerje med obveznostmi enih ali drugih je lahko različno. Delodajalci so zavezani k večjim prispevkom predvsem za tiste zavarovane socialne primere, na katere lahko vplivajo oziroma za tiste, za katere so objektivno odgovorni. To so n. pr. poškodbe pri delu.

Za financiranje socialnega zavarovanja velja načelo vzajemnosti in solidarnosti. Vsakdo prispeva v odstotkih enak delež, toda glede na različne dohodke razumljivo v različnih absolutnih zneskih. (Radovan: 194)

Zaradi gospodarskih in ekonomskih gibanj nastajajo težave pri financiranju socialnih zavarovanj. Prispevke plačujejo zavarovanci, katerih število se je zaradi visoke brezposelnosti zmanjšalo. Manjše število zaposlenih pomeni manj prispevkov za vse panoge socialnega zavarovanja. Izdatki za socialno varnost pa rastejo, ker narašča delež brezposelnih, ker naraščata število upokojencev in čas prejemanja pokojnine in ker se povečujejo pričakovanja na področju zdravstvenega standarda.

Med ekonomisti, sociologi in politiki je veliko razprav o tako imenovani 'krizi socialne varnosti', zlasti glede tega ali je socialna varnost vzrok ali posledica krize. Dejstvo je, da izdatki za socialno varnost naraščajo v vseh razvitih državah. V Sloveniji je leta 1997 delež javnih izdatkov za socialno varnost znašal 24% bruto domačega proizvoda. (Poročilo: 94)

Pri prostovoljnih komercialnih zavarovanjih ni solidarnosti. Prispevki oziroma zavarovalne premije zavisijo od zneska, za katerega se zavarovanec zavaruje, oziroma od zavarovanega 'paketa', kot pravijo v nekaterih zavarovalnicah. Vprašanje je, kaj je v takem financiranju 'socialnega'.

Socialno varstvo se financira predvsem z davki. Slovenski zakon o socialnem varstvu določa, da se socialno varstvena dejavnost financira iz proračuna republike in občine. (97. čl., 1. odst.) Glavni del financiranja je zagotovljen iz republiških sredstev.

Kjer je več nosilcev socialne varnosti, je tudi več različnih virov financiranja. V Sloveniji se sredstva za financiranje socialno varstvene dajavnosti zagotavljajo tudi s plačili storitev, s prispevki dobrodelnih organizacij in organizacij za samopomoč ter invalidskih organizacij, s prispevki donatorjev in iz drugih virov. (ZSV, 97. čl., 2. odst.)

Problematika financiranja socialne varnosti je odvisna tudi od tega ali gre za financiranje kratkoročnih ali dolgoročnih dajatev. Tomeš razlikuje med redistribucijo v prostoru in redistribucijo v času. Dokladni (pay-as-you-go) način financiranja pokojninskega zavarovanja, po katerem se iz prispevkov delovno aktivnih zavarovancev izplačujejo pokojnine sočasnim upokojencem, temelji na solidarnosti med generacijami in je izrazit primer redistribucije v času.

V zdravstvenem zavarovanju so razlogi za naraščanje stroškov tudi v razvoju zdravstvene dejavnosti, ki lahko ponudi vedno kakovostnejše in običajno dražje storitve.

Pomemben razlog za težave pri financiranju socialne varnosti je, da se izdatki za to področje prikazujejo (le) kot strošek in ne kot 'investicija/ naložba v ljudi' ter v kakovost življenja.

Viri

- Poročilo o človekovem razvoju. Slovenija 1998, ur. Matjaž Hanžek, Urad Republike Slovenije za makroekonomske analize in razvoj, 1998
- Tomeš – razprava na 6. Evropskem kongresu za delovno pravo in socialno varnost, Varšava, september 1999

Vprašanja

1. Kateri so glavni viri financiranja javnih sistemov socialne varnosti?
2. Kateri je prevladujoči način financiranja socialnih zavarovanj?
3. Navedite nekaj problemov pri financiranju socialne varnosti.

PANOGE SOCIALNE VARNOSTI

Socialni primeri ter pravice do dajatev in storitev, ki izhajajo iz njih, so v skladu s svojimi značilnostmi (kratkoročnost oz. dolgoročnost, poudarek na denarnih dajatvah oz. storitvah itd.) povezani v panoge socialne varnosti. Pravice za posamezen socialni primer so lahko zagotovljene tudi v dveh ali več panogah. Organiziranost področij socialne varnosti po panogah je v sistemih socialne varnosti v posameznostih različna, kar zavisi od tradicije in kulture. V Sloveniji je javni sistem socialne varnosti organiziran v pet panog: zdravstveno zavarovanje, pokojninsko in invalidsko zavarovanje, zavarovanje za primer brezposelnosti, družinsko varstvo in socialno varstvo. Vsaka panoga je pravno urejena s svojim krovnim zakonom, ki določa s to panogo zajete/ pokrite socialne primere, pripadajoče pravice, krog uporabnikov, nosilce in izvajalce, financiranje ter uveljavljanje pravic.

1. Zdravstveno zavarovanje ureja zakon o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem zavarovanju (Ur. l. RS, 9/92, 13/93, 14/96, 29/98, 6/99). Obvezno zdravstveno zavarovanje vključuje naslednje socialne primere: bolezen, poškodbo, poškodbo pri delu, poklicno bolezen, porod in smrt. Dajatve in storitve so kratkoročne, poudarek je na storitvah. Krog zavarovanih oseb je širok. Zavarovani so dejansko vsi tisti, ki v Sloveniji prebivajo in imajo kakšen vir dohodka in njihovi družinski člani. Zavarovani so tudi državljani Republike Slovenije s stalnim prebivališčem v Sloveniji, ki niso zavarovanci iz drugega naslova. Financira se predvsem s prispevki zavarovancev in njihovih delodajalcev.

2. Pokojninsko in invalidsko zavarovanje ureja Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju (Ur.l. RS 12/92, 5/94, 7/96, 54/98). Socialni primeri pokojninskega in invalidskega zavarovanja so starost, invalidnost, smrt, telesna okvara, potreba po

stalni pomoči in postrežbi. Pokojninsko in invalidsko zavarovanje je dolgoročno. Zavarovani primeri so predvidoma trajni oziroma dokončni. Poudarek je na denarnih dajatvah. Krog zavarovancev je ožji kot v zdravstvenem zavarovanju in je vezan na opravljanje pridobitne djavnosti, ki prinaša neko minimalno višino rednega dohodka. Po zavarovancih so zavarovani njihovi družinski člani. Glavni vir financiranja so prispevki zavarovancev in delodajalcev.

3. Zavarovanje za primer brezposelnosti ureja zakon o zaposlovanju in zavarovanju za primer brezposelnosti (Ur. l. RS 5/91, 12/92, 71/93, 38/94, 69/98) Socialni primer je brezposelnost. To zavarovanje je izrazito kratkoročno. Trajanje dajatev in storitev je časovno omejeno. Poudarek, ki je bil nekoč na denarnih dajatvah, se prenaša na storitve – ukrepe aktivne politike zaposlovanja. Obvezno so za brezposelnost zavarovani samo delavci v (odvisnem) delovnem razmerju. Financira se s prispevki.

4. Družinsko varstvo je urejeno z zakonom o družinskih prejemkih (Ur. l. RS 65/93, 71/94, 73/95, 26/99). Zakon ne opredeljuje socialnih primerov, temveč našteva dajatve, ki jih lahko uveljavijo upravičenci. To so: denarno nadomestilo za čas porodniškega dopusta, starševski dodatek, pomoč za opremo novorojenca, otroški dodatek in dodatek za nego otroka. Iz analize dajatev izhaja, da so socialni primeri družinskega varstva: porod, nega in varstvo otroka, rojstvo otroka, vzdrževanje otroka in nega bolnega otroka. Porod in nega otroka sta za delovno aktivne, ki uveljavljajo denarno nadomestilo za čas porodniškega dopusta, zavarovana socialna primera, ki se financirata s prispevkom zavarovancev in delodajalcev. Ostali družinski prejemki se financirajo iz proračuna. Panoga družinskega varstva združuje socialno zavarovanje in socialno varstvo. Zagotavlja samo denarne dajatve, ki so pretežno kratkoročne. Krog upravičencev je za različne dajatve različno širok.

5. Socialno varstvo je urejeno z zakon o socialnem varstvu (Ur. l. RS 54/92, 13/93, 41/99). Socialni primeri po tem zakonu so socialne stiske in težave in materialna ogroženost. V primeru stisk in težav je mogoče uveljaviti predpisane storitve. Socialno varstvene storitve so po vsebini strokovna dejavnost predvsem socialnih delavcev ter psihologov, pedagogov, defektologov in drugih strokovnih delavcev v socialnem varstvu. Ob materialni ogroženosti se s socialno varstvenimi dajatvami upravičencu zagotavljajo sredstva za preživetje. Denarne dajatve socialnega varstva so odvisne od dohodka oziroma premoženjskih razmer upravičencev. Dajatve in storitve socialnega varstva so kratkoročne z izjemo denarne pomoči kot edinega vira preživljanja. Financira se z davki. Krog uporabnikov je najširši, saj je upravičenec do nekaterih storitev socialnega varstva lahko 'vsakdo, ki se znajde v socialni stiski in težavi'.

Vprašanja:

1. Opišite, na kakšnih podlagah so organizirane panoge socialne varnosti in naštejte panoge socialne varnosti v Sloveniji.
2. Opišite glavne značilnosti zdravstvenega zavarovanja v Sloveniji.
3. Opišite glavne značilnosti pokojninskega in invalidskega zavarovanja v Sloveniji.
4. Opišite glavne značilnosti zavarovanja za brezposelnost v Sloveniji.
5. Opišite glavne značilnosti družinskega varstva v Sloveniji.
6. Opišite glavne značilnosti socialnega varstva kot panoge socialne varnosti v Sloveniji.

1. Uvod

Sistemi socialne varnosti so urejeni s številnimi mednarodnimi predpisi in s predpisi posameznih držav. Vire prava socialne varnosti delimo na mednarodne (zunanje, eksterne) vire in na notranje (državne, interne) vire. Pravna ureditev socialne varnosti v različnih državah ima nekatere skupne poteze, posebno v državah, ki pripadajo istemu osnovnemu konceptu socialne varnosti, bodisi Bismarckovemu bodisi Beveridgevemu. Skupne značilnosti izvirajo tudi iz sprejemanja mednarodnih norm socialne varnosti. Ne glede na to ima socialna varnost, ki je moderno nadaljevanje tradicionalnega izražanja vzajemnosti in solidarnosti med ljudmi, toliko nacionalnih posebnosti, da dosledno ‚poenotenje‘ javnih sistemov socialne varnosti v dogledni prihodnosti ni mogoče.

Razvoj prava socialne varnosti je povezan z razvojem delovnega prava. Hierarhija virov socialne varnosti podobna kot v delovnem pravu.

2. Mednarodni viri prava socialne varnosti

Mednarodne vire prava socialne varnosti delimo na univerzalne, multilateralne ali večstranske in bilateralne ali dvostranske.

2.1. Univerzalni viri socialne varnosti

Univerzalni viri socialne varnosti so tisti, ki jih sprejemajo/ postavljajo univerzalne mednarodne organizacije in ki jih lahko ratificirajo in s tem vključijo v svoj pravni red praktično vse države.

Glavna univerzalna mednarodna organizacija je Organizacija združenih narodov (OZN). Od njenih aktov je za socialno varnost pomembna Splošna deklaracija o pravicah človeka (ki sama kot deklaracija ni pravno obvezna, a ima velik političen in moralni pomen), na podlagi katere je bil leta 1966 sprejet Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah. Ta pakt je leta 1971 ratificirala nekdanja SFRJ. Ko je Slovenija postala članica OZN, je kot samostojna država sprejela vse obveznosti do mednarodnih pogodb, ki so zavezovale prejšnjo državo.

Za socialno varnost najpomembnejši univerzalni pravni viri so konvencije in priporočila Mednarodne organizacije dela (MOD ali z angl. kratico ILO). MOD je specializirana agencija OZN za področje dela in socialne varnosti. Ko je Slovenija postala članica MOD, je sprejela obveznosti do vseh konvencij in priporočil, ki jih je ratificirala nekdanja SFRJ. Konvencije MOD urejajo vprašanja dela in socialne varnosti. Konvencije so pravno obvezne, priporočila pravno niso obvezna.

Od konvencij MOD s področja socialne varnosti ima posebno mesto konvencija št. 102 o minimalnih normah socialne varnosti, ki je bila sprejeta leta 1952. To konvencijo je treba šteti za univerzalno tako glede težnje po pokritju vseh socialnih primerov kot tudi glede širjenja kroga uporabnikov. (Kyovsky, Radovan. 313)

Konvencija MOD št. 102 obravnava naslednjih devet skupin dajatev:

- zdravstveno varstvo,
- nadomestila za čas bolezni,
- dajatve za čas brezposelnosti,

- dajatve za starost,
- dajatve za primer materinstva,
- dajatve za nesreče pri delu in poklicne bolezni,
- družinske dajatve,
- dajatve družinskim članom v primeru smrti hranilca družine,
- dajatve za invalidnost.

Naštete dajatve vključujejo/ pokrivajo vse socialne primere oziroma panoge socialne varnosti, ki jih poznajo obstoječi javni/ državni sistemi socialne varnosti, z izjemo panoge socialnega varstva. Konvencija št. 102 izrecno ne vključuje dajatev za primer materialne ogroženosti/ pomanjkanja/ potrebe (*need*). S to izjemo je uporabnikom zagotovljena socialno varnost "od zibelci do groba". Po slovenskih predpisih od paketa za novorojenca do pogrebnine.

Krog uporabnikov je konvencija določila na podlagi statističnih podatkov, pri čemer glede na socialne primere ureja varstvo delavcev, varstvo aktivnega prebivalstva in varstvo celotnega prebivalstva (Kyovsky, Radovan: 342).

Konvencija št. 102 je bila sprejeta z namenom, da bi jo ratificiralo čim več držav, tudi tiste, v katerih socialna varnost še ni dosegla ravni, kakršno postavlja konvencija. Zato so imele države možnost, da ob ratifikaciji izključijo posamezne dele konvencije. To je storila tudi SFRJ, ki je ob ratifikaciji izključila poglavji o družinskih dajatvah in dajatvah za invalidnost.

Ko je bila konvencija sprejeta, je na področju socialne varnosti veljal koncept edinega hranilca družine. Tipični upravičenec je bil za večino dajatev možki z ženo in dvema otrokoma, za smrt hranilca družine vdova z dvema otrokoma in za materinstvo ženska. Družinske razmere in položaj žensk v svetu dela so se od takrat bistveno spremenili in konvencija prihaja v nasprotje z novejšimi predpisi, ki izhajajo iz enakopravnosti spolov na področju dela in socialne varnosti. Ne glede na to ostaja konvencija MOD št. 102 o minimalnih normah socialne varnosti še danes temeljni mednarodni dokument na, na katerega se sklicujejo/ opirajo tudi sodobni multilateralni akti socialne varnosti.

2.2. Multilateralni viri socialne varnosti

Multilateralni viri socialne varnosti veljajo v več državah. Običajno gre za države posamezne svetovne regije. Za Slovenijo so pomembni multilateralni viri, ki so jih sprejele evropske mednarodne organizacije, Svet Evrope in Evropska zveza. (1)

2.2.1 Predpisi Sveta Evrope

Svet Evrope je bil ustanovljen leta 1949; je politična organizacija evropskih držav, posebno je dejaven na področju človekovih pravic. Že leta 1950 je sprejel Evropsko konvencijo o varstvu človekovih pravic, ki jo je Slovenija ratificirala leta 1994.. Za področje socialne varnosti je pomembna Evropska socialna listina (European Social Charter), ki je bila sprejeta leta 1961 in kasneje dopolnjena z več protokoli. Revidirano Evropsko socialno listino je Slovenija ratificirala leta 1999.

Evropska socialna listina ureja pravice s področja delovnega prava in socialne varnosti. Med drugim določa pravico do varstva zdravja (11. čl.), pravico do socialne varnosti (12. čl.), pravico do socialne in zdravstvene pomoči (13. čl.), pravico do uživanja storitev socialnih služb (14. čl.), pravico telesno ali duševno prizadetih oseb do poklicnega usposabljanja in poklicne in socialne rehabilitacije (15. čl.), pravico

družine do socialnega, pravnega in ekonomskega varstva (16. čl.) in pravico mater in otrok do socialnega in ekonomskega varstva (17. čl.). V Dodatku se na socialno varnost nanaša pravica starejših oseb do socialnega varstva (4. čl.).

Za utemeljitev pomena socialnega dela je posebno pomemben 14. člen: "Da bi zagotovile učinkovito izvajanje pravice do uživanja storitev socialnih služb, se pogodbene stranke zavezujejo, da bodo: 1. Vzpodbujale ali organizirale službe, ki bodo uporabljale **metode socialnega dela** in prispevale k blaginji in razvoju tako posameznikov kot tudi skupin v družbi ter k njihovem prilagajanju na socialno okolje; 2. Spodbujale sodelovanje posameznikov in prostovoljnih ali drugih organizacij pri ustanavljanju in vzdrževanju takšnih služb."

2.2.2 Predpisi Evropske skupnosti

Slovenija še ni članica Evropske skupnosti oziroma Evropske zveze. Ker si prizadeva za sprejem, svojo zakonodajo prilagaja zahtevam Evropske zveze. Predpisi Evropske zveze še niso formalni vir prava socialne varnosti v Sloveniji. Evropska zveza je mednarodna/ meddržavna organizacija, ki ima predvsem gospodarske cilje. Med državami članicami je vzpostavljen svoboden pretok blaga, uslug, oseb in kapitala. Socialni vidiki Evropske Unije so povezani predvsem s pretokom oseb - delavcev. Ob ustanovitvi je veljalo pričakovanje, da bo socialni razvoj sam po sebi sledil gospodarskemu napredku, kar pa se ni zgodilo. V zadnjem obdobju je Evropska zveza začela namenjati socialnim vprašanjem nekaj več pozornosti.

Celotno pravo Evropske zveze se deli na primarno in sekundarno pravo.

Primarno pravo sprejemajo države članice. Tvorijo ga Pogodbe (Treaties) in njihove spremembe in dopolnitve, s katerimi so članice ustanovile in nadalje razvijale Evropsko zvezo.

Sekundarno pravo je pravo, ki ga sprejemajo organi Evropske zveze. To so predvsem uredbe (regulations), smernice oz. navodila (directives) ter priporočila, odločbe in drugi akti. Najpomembnejše so uredbe, ki so pravno obvezne ter določajo cilje in način, kako naj države cilje dosežejo. Direktive so prav tako obvezne, vendar predpisujejo samo cilj, ki ga morajo države članice doseči, njim samim pa je prepuščeno, kako ga bodo uresničile

Teoretiki pravo Ekonomske zveze ločijo tudi na tako imenovano "trdo" in "mehko" pravo. Prvo je obvezno, drugo predstavlja predvsem neobvezna priporočila, cilje, programska načela in podobno. Gospodarski predpisi imajo "trdo" obliko, medtem ko sodi pravo socialne varnosti Evropske zveze v največji meri med "mehko pravo", ki ga države članice niso dolžne neposredno uresničiti in praviloma državljanom ne zagotavlja subjektivnih socialnih pravic.

Leta 1989 je Evropska Skupnost sprejela Listino o temeljnih socialnih pravicah delavcev (*Community Charter of Fundamental Rights of Workers*), ki pa je programskega značaja in ni pravno obvezujoča (*legally binding*).

Na vrhu v Maastrichtu so države članice z izjemo Velike Britanije sprejele Sporazum o socialni politiki (*Agreement on Social Policy*) z namenom uresničevanja Socialne listine o pravicah delavcev iz leta 1989. Sporazum o socialni politiki predstavlja največji poseg Evropske zveze na socialno področje (Schulte: 48) Cilji, določeni v 1. členu, so naslednji: spodbujanje zaposlovanja, izboljšanje življenjskega standarda in delovnih razmer, primerna socialna zaščita (*protection*), dialog med menedžmentom in zaposlenimi, razvoj človeških virov za trajno visoko stopnjo zaposlenosti in boj proti socialni izključenosti. V ta namen Skupnost in države članice izvajajo ukrepe, ki

upoštevajo raznolikost praks v posameznih državah članicah, zlasti na področju pogodbenih odnosov, in upoštevajo nujnost, da gospodarstvo Skupnosti ostane konkurenčno.

Za socialno varnost je v sedanjem obdobju od »trdih« predpisov najpomembnejša Uredba št. 1408 o uporabi programov (*schemes*) socialne varnosti za zaposlene osebe, samozaposlene osebe in njihove družinske člane, ki se gibljejo v Skupnosti. Uredba št.1408 je bila sprejeta leta 1971 in kasneje dopolnjena. Ob uporabi uredbe je Evropsko sodišče razvilo obsežno prakso, ki rešuje številna teoretična in praktična vprašanja socialne varnosti na območju Evropske zveze.

Uredba nima za cilj, da bi ustvarila enakost v vsakem pogledu, ampak da bi dosegla enako obravnavanje tujih in domačih delavcev v državi članici. (Pennings, 182) Temeljno izhodišče je, da zaposleni in samozaposleni zaradi tega, ker so se "gibali" na območju več držav članic, ne smejo biti glede socialne varnosti na slabšem kot tisti, ki so vse svoje delovno aktivno obdobje prebili samo na ozemlju ene članice.

Uredba (4. čl., 1. odst.) se nanaša na naslednja področja socialne varnosti:

- a) dajatve/ ugodnosti (*benefits*) za primer bolezni in materinstva
- b) dajatve za invalidnost, vtevši tiste, ki so namenjene ohranjanju ali izboljšanju možnosti pridobivanja zaslužka
- c) dajatve za starost
- d) dajatve za preživele (*survivors' benefits*)
- e) dajatve za poškodbe pri delu in poklicne bolezni
- f) dajatve ob smrti (*death grants*)
- g) nadomestila/ dajatve za primer brezposelnosti
- h) družinske dajatve

Izrecno je določeno, da se uredba ne uporablja za socialno varstvo (*assistance*) in zdravstveno varstvo, za programe ugodnosti za žrtve vojne ali njenih posledic in za posebne sisteme za državne uradnike ali osebe, ki se obravnavajo kot take (4. čl., 4. odst.)

Nekatere dajatve imajo tako značilnosti državnega socialnega varstva (*public assistance*) kot značilnosti tradicionalnih dajatev socialne varnosti. (zavarovanja). To so tako imenovane hibridne dajatve. (Pennings: 32)

Zaradi vključevanja v Evropsko zvezo bo morala Slovenija upoštevati tudi mnoge druge njene predpise in zahteve. Reforme na področju socialne varnosti v Sloveniji, n. pr. sprememba pokojninske zakonodaje, niso potrebne izrecno zaradi pravne uskladitve z akti Evropske zveze, ampak zaradi slovenskih razmer na tem področju in zato, ker so spremembe v sistemu socialne varnosti potrebne, da bo Slovenija lahko izpolnila ekonomske kriterije za vstop v Evropsko zvezo.

2.3. Bilateralni viri socialne varnosti

Bistvo dvostranskih pogodb o socialni varnosti je v tem, da državi sopogodbenici obravnavata državljane druge pogodbene stranke enako kot svoje lastne. Slovenijo vežejo dvostranske mednarodne pogodbe o socialni varnosti s številnimi predvsem evropskimi državami. Nekatere je podpisala kot samostojna država: z Avstrijo, Hrvaško, Italijo, Nemčijo, Švico. Še več je držav, pri katerih je Slovenija prevzela nasledstvo pogodb o socialni varnosti, ki jih je sklenila SFRJ. (2)

3. Notranji viri socialne varnosti

Določbe o socialni varnosti so vsebovane v Ustavi republike Slovenije. V 2. členu je Republika Slovenija opredeljena kot pravna in socialna država. Načelo socialne države pomeni, da le-ta uresničuje kratkoročne in dolgoročne družbene in osebne socialne interese ter prek zakonodajnih in izvršilnih organov vodi tako politiko in sprejema tako zakonodajo, da bodo ustvarjeni pogoji za uresničevanje in varovanje socialnih interesov in potreb posameznikov in družbe kot celote. (Kalčič: 32) V poglavju o pravicah in temeljnih svoboščinah navaja svobodo dela (49. čl.), pravico do socialne varnosti vključno z državno urejenim obveznim zdravstvenim, pokojninskim in drugim socialnim zavarovanjem, pravico do posebnega varstva vojnih veteranov in žrtev vojnega nasila (50. čl.), pravico do zdravstvenega varstva (51. čl.) ter pravice invalidov (52. čl.) in pravice otrok do posebnega varstva in skrbi. V poglavju o gospodarskih in socialnih razmerjih navaja varstvo dela (66. čl.).

Socialni primeri, pravice, uporabniki, organizacija itd. so urejeni s krovnimi zakoni za posamezne panoge socialne varnosti (zakon o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem zavarovanju, Ur. l. RS, 9/92, 13/93, 14/96, 29/98, 6/99; zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju, Ur. l. RS 12/92, 5/94, 7/96, 54/98; zakon o zaposlovanju in zavarovanju za primer brezposelnosti, Ur. l. RS 5/91, 12/92, 71/93, 38/94, 69/98; zakon o družinskih prejemkih, Ur. l. RS 65/93, 71/94, 73/95, 26/99; zakon o socialnem varstvu, Ur. l. RS 54/92, 13/93, 41/99). Financiranje ureja zakon o prispevkih za socialno varnost, Ur. l. 5/96, 34/96, 3/98). Za posamezne panoge so pomembni še drugi zakoni, n. pr. zakon o zdravstveni dejavnosti (Ur. l. RS 9/92, 13/93, 37/95, 8/96) za zdravstveno zavarovanje. Na področju varstva invalidov je več zakonov, ki urejajo pravice posameznih skupin invalidnih oseb. Določbe o socialni varnosti imajo tudi zakoni, ki urejajo druga področja. Tako zakon o policiji (Ur. l. RS 49/98) vsebuje nekatere posebne določbe o zdravstvenem in pokojninsko invalidskem zavarovanju policistov.

Sprejetih je tudi več podzakonskih aktov s področja socialne varnosti. Primeri: Pravilnik o standardih in normativih socialnovarstvenih storitev, Ur. l. RS, 52/95, 19/99; Pravilnik o kriterijih za uveljavljanje dodatka za nego otroka, Ur. l. RS, 26/96, 19/99.

Od avtonomnih aktov socialne varnosti so najpomembnejši splošni akti nosilcev socialnega zavarovanja. Primeri: Statut zavoda za pokojninsko in invalidsko zavarovanje Slovenije, Ur. l. RS 10/99; Pravila obveznega zdravstvenega zavarovanja, 3/98, 90/98.

Nekaj določb o socialni varnosti vsebujejo tudi kolektivne pogodbe. Z njimi je urejeno nadomestilo za čas odsotnosti z dela, ki gre v breme delodajalcev.

Opombe:

- (1) Za integracijo zdaj petnajstih držav zahodne Evrope se uporabljajo različni izrazi, ki se nanašajo na različne faze integracije. Izrazi 'Evropske skupnosti', 'Evropska skupnost' (včasih z veliko začetnico) 'Evropska zveza' (včasih z veliko začetnico) ali 'Evropska Unija' (včasih z malo začetnico) se nanašajo na isto evropsko mednarodno organizacijo.
- (2) Po stanju 1. 11. 1999 je Slovenija prevzela nasledstvo sporazumov o socialni varnosti, ki so veljali v SFRJ, v naslednjih državah: Belgija, Bolgarija, Češka, Danska, Francija, Luksemburg, Madžarska, Nizozemska, Norveška, Poljska, Slovaška, Švedska, Združeno kraljestvo velike Britanije in Severne Irske.

Viri:

- M. Kalčič: Socialna varnost, Zavod za varstvo pri delu, Ljubljana, 1996
- R. Kyovsky, A. Radovan: Konvencije in priporočila Mednarodne organizacije dela s komentarjem, Center za samoupravno normativno dejavnost, Ljubljana, 1975
- F. Pennings (ed.) (1994) Introduction to European Social Security Law, Kluwer Law and Taxation Publishers, Deventer
- W. B. Schulte: Juridical Instruments of the European Union and the European Communities, v Beck, L. van der Maesen, A. Walker (eds.) (1997) The Social Quality of Europe, Kluwer Law International
- Zakon o ratifikaciji Evropske Socialne listine s protokoli, Ur. l. RS 24/99, MP 7/99

Vprašanja:

1. Na kratko opišite sistem virov socialne varnosti
2. Katere vrste mednarodnih virov socialne varnosti poznate? Naštete in za vsako skupino navedite nekaj primerov.
3. Opišite vsebino in pomen konvencije MOD št. 102.
4. Kaj veste o Evropski socialni listini?
5. Kaj veste o uredbi (reglementation) št.1408? Katera mednarodna organizacija jo je sprejela? Kaj ureja?
6. Opišite sistem notranjih virov socialne varnosti v Sloveniji. Za vsako vrsto virov navedite vsaj en primer.
7. Kaj so hibridne dajatve socialne varnosti?

ZDRAVSTVENO ZAVAROVANJE

1. SPLOŠNO O ZDRAVSTVENEM VARSTVU IN ZAVAROVANJU

“Zdravje je stanje popolne fizične, psihične in socialne blaginje in ni le odsotnost bolezni” (Declaration of Alma-Ata, 1978). Ta široka definicija zdravja se v praksi le počasi uveljavlja.

Kot je znano, je zdravstveno zavarovanje po času nastanka prva panoga socialne varnosti. V Nemčiji je bilo uvedeno z zakonom o bolniškem zavarovanju leta 1883. Zdravstveno zavarovanje je nastalo prvo, ker je bolezen najpogostejši socialni primer, ki mu je človek izpostavljen. Zdravstveno zavarovanje je poleg bolezni postopoma vključilo še druge socialne primere, ki prav tako povzročajo potrebo po zdravstveni negi: poškodbe, nastale pri delu in izven dela, poklicne bolezni, materinstvo in v nekaterih zavarovanjih tudi smrt. Socialni primeri zdravstvenega zavarovanja imajo poleg potrebe po zdravstvenih storitvah za delovno aktivno prebivalstvo običajno za posledico tudi izgubo dohodka. Za take primere so v zdravstvenem zavarovanju predvidena denarna nadomestila.

Na potrebo po zdravstvenih storitvah vplivajo številni dejavniki: demografska struktura (največ zdravstvenih storitev potrebujejo majhni otroci in stari ljudje), vrsta gospodarskih dejavnosti, urbanizacija, kulturne razmere itd.

Po oceni Svetovne Banke zdravstveno stanje v posamezni državi zavisi na splošno od štirih faktorjev:

- 50% zdravstvenega stanja prebivalstva (50% of a country's health status) zavisi od faktorjev življenjskega sloga kot so: prehrana, fizična aktivnost (exercise), kajenje in poraba alkohola;
- 30% zavisi od *relativnega* blagostanja;
- 10% zavisi od onesnaženja okolja;
- 10% zavisi od dejavnosti (services) zdravstvenega varstva. (Beck: 6)

Zdravstveno zavarovanje je kratkoročno. Nezmožnost za delo, ki nastopi kot posledica bolezni, poškodb ali materinstva, je praviloma popolna, vendar začasna. (V invalidskem zavarovanju je nezmožnost za delo lahko popolna, lahko pa tudi samo delna, vendar praviloma trajna).

V času, ko zavarovanec zaradi bolezni ali poškodbe ne more delati, prejema denarno nadomestilo. Trajanje prejemanja nadomestila ni odvisno le od bolezni ali poškodbe, ampak tudi od dela, ki ga zavarovanec opravlja. Pri težjih delih je odsotnost z dela praviloma daljša. V večini sistemov zdravstvenega zavarovanja je trajanje odsotnosti z dela iz zdravstvenih razlogov omejeno. V predpisanem roku je treba preveriti, ali nadaljnje zdravljenje še lahko izboljša delovne zmožnosti ali je prišlo do invalidnosti.

V nekaterih sistemih zdravstvenega zavarovanja poznajo omejitev, ki je v tem, da zavarovanec prejme nadomestilo le za odsotnosti, ki trajajo več kot neko minimalno število dni, n. pr. več kot en dan, več kot tri dni. Tako imenovana karenca je uvedena iz ekonomskih razlogov, ker so prav krajše odsotnosti z dela najbolj pogoste. Utemeljujejo jo tudi s tem, da krajše odsotnosti z dela (če niso prepogoste), ne ogrožajo bistveno zavarovančevega materialnega položaja.

Višina nadomestila v času odsotnosti z dela je pogosto odvisna od trajanja odsotnosti in sicer tako, da je odstotek nadomestila nekoliko višji, če je odsotnost daljša.

Povsod po svetu v zdravstvenem zavarovanju prihaja do nekaterih podobnih problemov. Najbolj poudarjajo porast stroškov. Razlogi za to so različni: večja zahtevnost prebivalstva glede zdravstvenega standarda, spremembe v življenjskem stilu, stres pri delu, ukvarjanje z nevarnimi športi, prometne nesreče, 'civilizacijske bolezni', onesnaževanje okolja itd. Otawska listina (1986) ugotavlja, da je človekovo zdravje v veliki meri odvisno od zagotavljanja osnovnih življenjskih virov, kot so primeren prostor za bivanje, izobrazba, hrana, dohodek, stabilen ekosistem, mir ter socialna pravičnost in enakost. Vrsta študij kaže, da revnejši in manj izobraženi umirajo prej kot bogatejši in bolj izobraženi, njihovo zdravstveno stanje je slabše, več obiskujejo zdravnike. Tudi v Sloveniji so ti vplivi enaki. (Poročilo-Slovenija 1998: 46)

Viri:

- T. Beck (1999) In sickness and in health: how well are the Poles? V Check-up on health Reform, Polish Business News, September 1999 (9/29), 5-6
- Ottawa Charte for health Promotion (1996): WHO, geneve. An International Conference on health Promotion, Ottawa
- Poročilo o človekovem razvoju. Slovenija 1998, ur. M. Hanžek, Urad Republike Slovenije za makroekonomske analize in razvoj Ljubljana, 1998
- WHO (1976): Declaration of Alma-Ata, international Conference on primary health care, Alma -Ata, USSR

Vprašanja:

1. Opredelite pojem zdravja.
2. Kaj vse vpliva na zdravstveno stanje prebivalstva?
3. Navedite nekaj splošnih značilnosti sistemov zdravstvenega zavarovanja.

2. SISTEM ZDRAVSTVENEGA VARSTVA IN ZDRAVSTVENEGA ZAVAROVANJA V SLOVENIJI

Zdravstveno varstvo obsega sistem družbenih, skupinskih in individualnih aktivnosti, ukrepov in storitev za krepitev zdravja, preprečevanje bolezni, zgodnje odkrivanje, pravočasno zdravljenje, nego in rehabilitacijo zboleli in poškodovanih. Obsega tudi pravice iz zdravstvenega zavarovanja, s katerimi se zagotavlja socialna varnost v primeru bolezni, poškodbe, poroda ali smrti. (ZZVZZ, 1. čl., 2. in 3. odst.)

Sistem zdravstvenega varstva in zdravstvenega zavarovanja v Sloveniji je razdeljen na štiri dele:

1. **Družbena skrb za zdravje** je odgovornost Republike Slovenije, ki z ukrepi gospodarske, ekološke in socialne politike ustvarja pogoje za uresničevanje zdravstvenega varstva ter usklajuje delovanje in razvoj vseh področij zdravstvenega varstva in zdravstvenega zavarovanja.
2. **Obvezno zdravstveno zavarovanje**, katerega nosilec je Zavod za zdravstveno zavarovanje Slovenije. Obvezno zdravstveno zavarovanje predstavlja najobsežnejši del sistema
3. **Prostovoljno zdravstveno zavarovanje**, ki ga izvajajo zavarovalnice, lahko ga sklenejo tudi delodajaci za svoje delavce.
4. **Zdravje delavcev v zvezi z delom**, ki ga ureja ZVZD in ga je dolžan zagotoviti delodajalec.

Za izvajanje zdravstvenega varstva je potrebna **zdravstvena dejavnost**. Zdravstvena dejavnost obsega ukrepe in aktivnosti, ki jih po medicinski doktrini in ob uporabi medicinske tehnologije opravljajo zdravstveni delavci in zdravstveni sodelavci pri varovanju zdravja, preprečevanju, odkrivanju in zdravljenju bolnikov in poškodovancev. (ZZD, 1. čl., 1. odst.)

Vprašanje:

Kaj sestavlja sistem zdravstvenega varstva in zdravstvenega zavarovanja v Sloveniji?

3. PRAVNA UREDITEV ZDRAVSTVENEGA ZAVAROVANJA V SLOVENIJI

Zdravstveno varstvo in zdravstveno zavarovanje v Republiki Sloveniji je urejeno z mednarodnimi in notranjimi viri socialne varnosti. (glej: Pravni viri socialne varnosti, sprotni tekst št. 8)

V Ustavi Republike Slovenije je pravica do zdravstvenega varstva urejena v poglavju o človekovih pravicah in temeljnih svoboščinah. Iz določbe prvega odstavka 51. člena, ki pravi, da ima vsakdo pravico do zdravstvenega varstva pod pogoji, ki jih določa zakon (1. čl.), je razvidno načelo univerzalnosti. Pravica do zdravstvenega varstva je splošna pravica. Zakon določa pravice do zdravstvenega varstva iz javnih sredstev (2. odst.) Kako ljudje to pravico uveljavljajo, je odvisno od njihove volje/ odločitve, ker nikogar ni mogoče prisiliti k zdravljenju, razen v primerih, ki jih določa zakon. (3. odst.)

Država tudi ureja obvezno zdravstveno zavarovanje in skrbi za njegovo delovanje. (50. čl., 2. odst.)

V poglavju o gospodarskih in socialnih razmerjih je določena pravica do zdravega življenjskega okolja. Za zdravo življenjsko okolje skrbi država. (72. čl., 1. in 2. odst.)

Kmalu po osamosvojitvi Slovenije so bili sprejeti novi zakoni s področja socialne varnosti, od katerih je bil prvi zakon o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem zavarovanju (ZZVZZ, Ur. l. RS, 9/92, 13/93, 14/96, 29/98, 6/99). V temeljnih določbah predpisuje, da ima vsakdo pravico do najvišje stopnje zdravja in dolžnost skrbeti za svoje zdravje. Nihče ne sme ogroziti zdravja drugih. Vsakdo ima pravico do zdravstvenega varstva in dolžnost, da prispeva k njegovemu uresničevanju v skladu s svojimi možnostmi. Vsakdo je dolžan poškodovanemu ali bolnemu v nujnem primeru po svojih močeh in sposobnostih nuditi prvo pomoč in mu omogočiti dostop do nujne medicinske pomoči (ZZVZZ, 2. čl.)

Hkrati z ZZVZZ je bil sprejet zakon o zdravstveni dejavnosti (ZZD), Ur. l. RS, 9/92, 37/95, 8/96).

Sredi leta 1999 je bil sprejet zakon o varnosti in zdravju pri delu (ZVZD, Ur. l. RS 56/99). Slednji na novo ureja pravice in dolžnosti delodajalcev in delavcev v zvezi z varnim in zdravim delom ter ukrepi za zagotavljanje varnosti in zdravja pri delu. Zakon o varnosti in zdravju pri delu spreminja dosedanjo ureditev na področju socialne varnosti in na področju delovnega prava.

Od splošnih aktov nosilca obveznega zdravstvenega zavarovanja sta najvažnejša statut Zavoda za zdravstveno zavarovanje Slovenije (Ur. l. RS, 9/95) in Pravila obveznega zdravstvenega zavarovanja (Ur. l. RS 3/98, 90/98). Nekatere določbe so vsebovane tudi v kolektivnih pogodbah.

Poleg konvencije MOD št. 102 o minimalnih normah socialne varnosti, obravnavajo zdravstveno varstvo in zdravstveno zavarovanje, predvsem v zvezi z delom, še nekatere druge konvencije MOD. Od pomembnejših v Sloveniji veljajo [konvencija št. 121 o dajatvah za nesreče pri delu in poklicne bolezni \(ureja zdravstveno ter pokojninsko in invalidsko zavarovanje\)](#), [konvencija št. 155 o varstvu pri delu, zdravstvenemu varstvu in delovnem okolju](#) ter konvencija št. 161 o službah medicine dela.

V Evropski socialni listini se na zdravstveno varstvo in zdravstveno zavarovanje nanašata predvsem člena 11 (pravica do varstva zdravja) in 13 (pravica do socialne in zdravstvene pomoči).

Bilateralne pogodbe o socialni varnosti, ki jih je ratificirala Slovenija, vsebujejo tudi določbe o zdravstvenem zavarovanju.

Urejanje zdravstvenega varstva in zdravstvenega zavarovanja je povezano. Poenostavljeno bi rekli, da zdravstveno zavarovanje s finančnim kritjem zdravstvenih storitev in z izplačevanjem denarnih nadomestil materialno omogoča uporabnikom dostop do zdravstvenega varstva.

Vprašanja:

1. Kako sta zdravstveno varstvo in zdravstveno zavarovanje urejena v ustavi Republike Slovenije?
2. Navedite najpomembnejše predpise, s katerimi je v Sloveniji urejeno zdravstveno varstvo in zdravstveno zavarovanje.
3. Komentirajte skladnost (?) ustavne določbe, da nikogar ni mogoče prisiliti k zdravljenju (51. čl., 3. odst.) in določbe ZZVZZ, da je vsakdo dolžan skrbeti za svoje zdravje (2. čl., 1. odst.).

4. DRUŽBENA SKRB ZA ZDRAVJE

Država opravlja svoje naloge na področju zdravstvenega varstva predvsem s postavljanjem/ opredeljevanjem politike zdravstvenega varstva in varovanjem življenjskega okolja. (glej ZZVZZ, 4. čl.) Načrtuje zdravstveno varstvo, sprejema predpise, zagotavlja zdravstveno osveščanje ljudi, spodbuja zdrave življenjske navade, zagotavlja enotnost zdravstvenega informacijskega sistema. Poleg drugih sprejema ukrepe, ki zagotavljajo prebivalstvu higiensko neoporečno pitno vodo in hrano ter odlaganje odpadnih snovi, kvaliteto zraka in bivanja ter varstvo pred viri ionizirajočega sevanja.

Za uresničevanje teh nalog je pri Vladi Republike Slovenije ustanovljen Svet za zdravje.

Pomemben dokument na področju zdravstvenega varstva je plan zdravstvenega varstva, ki ga sprejme Državni zbor.

Občine in mesta uresničujejo naloge v zvezi z zdravstvenim varstvom na svojih območjih. Kot ustanovitelji javnih zdravstvenih zavodov zagotavljajo sredstva za investicije in druge obveznosti.

Vprašanje:

Opišite, kaj obsega družbena skrb za zdravje.

5. OBVEZNO ZDRAVSTVENO ZAVAROVANJE

5.1. Socialni primeri obveznega zdravstvenega zavarovanja

Socialni primeri, ki jih obsega obvezno zdravstveno zavarovanje so bolezni in poškodbe izven dela, poškodbe pri delu, poklicne bolezni, porod in smrt. ZZVZZ ne opredeljuje vsebine navedenih socialnih primerov. Za poškodbo pri delu in za poklicno bolezen se štejejo poškodbe in bolezni v skladu s predpisi, ki urejajo pokojninsko in invalidsko zavarovanje.

Pri vseh navedenih socialnih primerih je zavarovanim osebam iz obveznega zdravstvenega zavarovanja zagotovljeno plačilo oziroma del plačila zdravstvenih storitev in pripadajoče denarne dajatve. S tem imajo v celoti ali v večjem delu pokrite stroške zdravljenja in nekatere druge izdatke, delovno aktivnim zavarovancem je nadomeščen tudi izpad dohodka za čas, ko ne morejo delati.

Za druge posledice nastopa navedenih socialnih primerov so predvidene dajatve in storitve v drugih panogah socialne varnosti. Če poškodbe ali bolezni povzročijo invalidnost ali telesno okvaro, lahko zavarovanec uveljavlja pravice iz invalidskega zavarovanja. Za primer poroda je iz zdravstvenega zavarovanja zagotovljeno plačilo zdravstvenih storitev, nadomestilo za čas odsotnosti z dela pa se odmerja po predpisih o družinskem varstvu. Za primer smrti pripadata iz zdravstvenega zavarovanja enkratni dajatvi pogrebna in posmrtnina, družinska pokojnina po umrlim zavarovancu pa gre iz pokojninskega zavarovanja.

5.2. Zavarovane osebe v obveznem zdravstvenem zavarovanju

Zavarovane osebe v obveznem zdravstvenem zavarovanju so zavarovanci in njihovi družinski člani.

5.2.1 Zavarovanci in osebe, zavarovane za poškodbe pri delu in poklicno bolezen

Zakon navaja širok krog zavarovancev (15.čl.), ter skupine oseb, ki so zavarovane samo za poškodbo pri delu in poklicno bolezen (17. čl.) ali samo za poškodbo pri delu (18. čl.).

Zavarovanci so:

1. osebe, ki so v delovnem razmerju v Republiki Sloveniji;
2. osebe v delovnem razmerju pri delodajalcu s sedežem v Republiki Sloveniji, poslane na delo ali na strokovno izpopolnjevanje v tujino, če niso obvezno zavarovane v državi, v katero so bile poslane;
3. osebe, zaposlene pri tujih in mednarodnih organizacijah in ustanovah, tujih konzularnih in diplomatskih predstavništvih s sedežem v Republiki Sloveniji, če ni z mednarodno pogodbo drugače določeno;
4. osebe s stalnim prebivališčem v Republiki Sloveniji, zaposlene pri tujem delodajalcu, ki niso zavarovane pri tujem nosilcu zdravstvenega zavarovanja;
5. osebe, ki na območju Republike Slovenije samostojno opravljajo gospodarsko ali poklicno dejavnost kot edini ali glavni poklic;
6. osebe, ki so lastniki zasebnih podjetij v Republiki Sloveniji, če niso zavarovane iz drugega naslova;
7. kmetje, člani njihovih gospodarstev in druge osebe, ki v Republiki Sloveniji opravljajo kmetijsko dejavnost kot edini ali glavni poklic;
8. vrhunski športniki in vrhunski šahisti – člani telesnokulturnih in šahovskih organizacij v Republiki Sloveniji, ki niso zavarovani iz drugega naslova;
9. brezposelne osebe, ki prejema pri zavodu za zaposlovanje nadomestilo oziroma denarno pomoč;
10. osebe s stalnim prebivališčem v Republiki Sloveniji, ki prejema pokojnino po predpisih Republike Slovenije oziroma preživnino po predpisih o preživninskem varstvu kmetov;
11. osebe s stalnim prebivališčem v Republiki Sloveniji, ki prejema pokojnino od tujega nosilca pokojninskega zavarovanja, če z mednarodno pogodbo ni drugače določeno;
12. osebe s stalnim prebivališčem v Republiki Sloveniji, zavarovane pri tujem nosilcu zdravstvenega zavarovanja, ki med bivanjem v Republiki Sloveniji ne morejo uporabljati pravic iz tega naslova;
13. družinski člani osebe, zavarovane pri tujem nosilcu zdravstvenega zavarovanja, ki imajo stalno prebivališče v Republiki Sloveniji in niso zavarovani kot družinski člani pri tujem nosilcu zdravstvenega zavarovanja;
14. tujci, ki se izobražujejo ali izpopolnjujejo v Republiki Sloveniji, ki niso zavarovani iz drugega naslova;
15. osebe s stalnim prebivališčem v Republiki Sloveniji, ki so uživalci invalidnin po predpisih o vojaških invalidih in civilnih invalidih vojne, pravic po predpisih o

- varstvu vojnih veteranov, žrtev vojnega nasilja in udeležencev drugih vojn ter uživalci republiških priznavalnin, če niso zavarovane iz drugega naslova;
16. osebe s stalnim prebivališčem v Republiki Sloveniji, ki prejemajo nadomestilo po zakonu o družbenem varstvu duševno in telesno prizadetih odraslih oseb, če niso zavarovane iz drugega naslova;
  17. osebe s stalnim prebivališčem v Republiki Sloveniji, ki prejemajo stalno denarno pomoč kot edini vir preživljanja popredpisih o socialnem varstvu;
  18. osebe s stalnim prebivališčem v Republiki Sloveniji, ki so uživalci priznavalnin po predpisih o varstvu udeležencev vojn, če niso zavarovane iz drugega naslova;
  19. vojaški obvezniki s stalnim prebivališčem v Republiki Sloveniji, ki so v civilni službi kot nadomestilu vojaškega roka;
  20. osebe z drugimi prihodki in s stalnim prebivališčem v Republiki Sloveniji, če niso zavarovane iz drugega naslova;
  21. državljani Republike Slovenije s stalnim prebivališčem v Republiki Sloveniji, ki niso zavarovanci iz drugega naslova.

Za zavarovance kmete in člane njihovih gospodinjstev (7. t.) štejejo osebe, ki so na podlagi opravljanja kmetijske dejavnostipokojninsko in invalidsko zavarovane in tudi tiste, ki niso pokojninsko in invalidsko zavarovane, a opravljajo kmetijsko dejavnost kot edini ali glavni poklic in pri tem dosegajo predpisano višino dohodka.

Razvidno je, da je temelj za status zavarovanca delo ali druga aktivnost ali kakšen drug predpisan pravni položaj.

Za poškodbo pri delu so zavarovane samo tiste osebe, ki so zaposlene ali opravljajo dejavnost, pri kateri lahko pride do poškodbe pri delu in poklicne bolezni. Od zavarovancev iz 15. člena so to osebe iz 1., 2., 3., 5., 6., 8. in 19. točke ter osebe iz 7.

točke, če plačujejo prispevek od osnove, določene za pokojninsko in invalidsko zavarovanje.

Poleg njih so za poškodbo pri delu in poklicno bolezen so zavarovani tudi:

1. učenci in študentje pri praktičnem pouku, pri opravljanju proizvodnega dela oziroma delovne prakse in na strokovnih ekskurzijah;
2. otroci in mladostniki z motnjami v telesnem in duševnem razvoju pri praktičnem pouku v organizacijah za usposabljanje alina obveznem praktičnem delu;
3. osebe, ki so po končanem šolanju na prostovoljni praksi, neglede na to ali za to prakso prejemajo nagrado;
4. vojaški invalidi, civilni invalidi vojne in druge invalidne osebe na poklicni rehabilitaciji oziroma usposabljanju pri praktičnih delih in vajah;
5. osebe, ki opravljajo delo na podlagi pogodbe o delu;
6. učenci srednjih šol oziroma študenti višjih in visokih šol pri opravljanju dela preko pooblaščenih organizacij;
7. brezposelne osebe na javnih delih, organiziranih po predpisiho zaposlovanju;
8. volonterji;
9. osebe na prestajanju zaporne kazni in vzgojnega ukrepa pridelu, poklicnem izobraževanju in pri opravljanju dovoljenih dejavnosti v skladu z zakonom;
10. osebe, ki opravljajo dejavnost kot postranski poklic. (17.čl.)

Poleg njih so za poškodbo pri delu (ne tudi za poklicno bolezen) so zavarovani tudi naslednji:

1. osebe, ki sodelujejo pri organiziranih javnih delih splošnega pomena, pri reševalnih akcijah ali pri zaščiti in reševanju ob naravnih in drugih nesrečah;
2. udeleženci mladinskih taborov v Republiki Sloveniji;

3. osebe, ki opravljajo dela oziroma naloge vojaške službe ali nadomestne civilne službe, narodne zaščite, civilne zaščite, službe za opazovanje in obveščanje, splošnih reševalnih služb ali enot za zveze ter pri usposabljanju za obrambo in zaščito;
4. osebe, ki pomagajo organom za notranje zadeve in pooblaščenim osebam teh organov pri opravljanju njihovih nalog v skladu z zakonom;
5. osebe, ki opravljajo naloge organov za notranje zadeve kot osebe v rezervnem sestavu organov za notranje zadeve;
6. osebe, ki opravljajo na poziv državnih in drugih pooblaščenih organov, javne in druge družbene funkcije ali državljansko dolžnost;
7. športniki, trenerji ali organizatorji, ki v okviru organizirane športne dejavnosti sodelujejo pri športnih akcijah;
8. osebe, ki kot člani operativnih sestavov prostovoljnih gasilskih organizacij opravljajo naloge pri gašenju požarov, zaščiti in reševanju pri drugih nesrečah, pri usposabljanju, zavarovanju na požarno nevarnih mestih in pri javnih prireditvah, naloge pri javnih nastopih in demonstracijah s prikazovanjem demonstrativnih vaj ter pri poučevanju ljudi o požarni varnosti;
9. osebe, ki kot člani gorske reševalne službe ali potapljači opravljajo naloge reševanja življenj ali odvrnitve oziroma preprečitve nevarnosti, ki neposredno ogrožajo življenje ali premoženje občanov. (18. čl.)

5.2.2 Družinski člani

Družinski člani zavarovancev so ožji družinski člani in širši družinski člani.

Ožji družinski člani so zakonec in otroci (zakonski, nezakonski in posvojenci) Zakonec je zavarovan kot družinski član, če ni sam zavarovanec. Zavarovan je tudi razvezani zakonec, ki mu je s sodno odločbo prisojena preživnina. Kot zakonec je zavarovana tudi oseba, ki živi z zavarovancem v življenjski skupnosti, ki je po zakonu o zakonski zvezi in družinskih razmerjih v pravnih posledicah izenačena z zakonsko zvezo.

Širši družinski člani so: pastorki, ki jih zavarovanec preživlja; vnuki, bratje, sestre in drugi otroci brez staršev, ki jih je zavarovanec vzel k sebi in jih preživlja, ob pogojih, ki jih določa zakon za otroke;. starši (oče in mati, očim in mačeha, ter posvojitelj), ki živijo z zavarovancem v skupnem gospodinjstvu in jih zavarovanec preživlja ter nimajo za preživljanje dovolj lastnih sredstev in so trajno in popolnoma nezmožni za delo. Za otroka brez staršev se šteje tudi otrok, ki ima starše, če so starši popolnoma in trajno nezmožni za delo ali, če zaradi drugih okoliščin ne morejo skrbeti za otroka in ga preživljati.

Otrok je zdravstveno zavarovan kot družinski član do dopolnjenega 15. leta starosti oziroma do dopolnjenega 18. leta starosti, čeni sam zavarovanec, po tej starosti pa, če se šola, in sicer do konca rednega šolanja..Če otrok služi vojaški rok ali je prekinil šolanje zaradi bolezni ali poškodbe, je zavarovan kot družinski član med rednim šolanjem tudi po dopolnjenem 26. letu starosti toliko časa, kolikor je trajalo služenje vojaškega roka oziroma kolikor časa je zaradi bolezni ali poškodbe prekinil šolanje..Otrok, ki postane popolnoma in trajno nezmožen za delo do dopolnjenega 18. leta starosti ali do konca rednega šolanja, je zavarovan kot družinski član, dokler traja takšna nezmožnost, če ga zavarovanec preživlja oziroma če ni zavarovanec iz 16. Točke 15. člena tega ZZVZZ.

Družinski člani so zavarovani, če imajo stalno prebivališče v Republiki Sloveniji, razen če ni za ožje družinske člane z mednarodno pogodbo drugače določeno.

5.2.3 Pridobitev lastnosti zavarovane osebe

Lastnost zavarovane osebe v obveznem zdravstvenem zavarovanju pridobi oseba z dnem, ko so pri njej izpolnjeni pogoji za vključitev v obvezno zavarovanje. Izpolnjevanje pogojev za vstop v obvezno zdravstveno zavarovanje ugotavlja Zavod za zdravstveno zavarovanje Slovenije. Zavod prizna lastnost zavarovane osebe z izdajo zdravstvene kartice.

Pridobitev, spremembo oziroma izgubo lastnosti zavarovane osebe so podrobneje urejene s pravili obveznega zdravstvenega zavarovanja.

Vprašanja:

1. Opišite zavarovane primere obveznega zdravstvenega zavarovanja.
2. Kdo so zavarovanci obveznega zdravstvenega zavarovanja v Sloveniji? Navedite vsaj pet skupin.
3. Navedite vsaj pet skupin oseb, ki so zdravstveno zavarovane za poškodbo pri delu in poklicno bolezen ali samo za poškodbo pri delu.
4. Kdo so člani širše družine v zdravstvenem zavarovanju in pod kakšnimi pogoji so zavarovani?
5. Kdo so člani širše družine v zdravstvenem zavarovanju in pod kakšnimi pogoji so zavarovani?
6. Kako se pridobi lastnost zavarovane osebe?

5.3. Pravice do zdravstvenih storitev

Najpomembnejše pravice iz zdravstvenega zavarovanja so pravice do zdravstvenih storitev. Iz obveznega zdravstvenega zavarovanja je zavarovanim osebam zagotovljeno plačilo večjega dela zdravstvenih storitev. Po zdravstvenih in socialnih kriterijih so zdravstvene storitve razdeljene v več skupin glede na to, kolikšen delež njihove cene pokriva obvezno zdravstveno zavarovanje. To ureja 23. člen ZZVZZ.

1. **V celoti** je zagotovljeno plačilo za naslednje storitve:

- sistematični in drugi preventivni pregledi otrok, šolske mladine, študentov, ki se redno šolajo, žensk v zvezi z nosečnostjo in drugih odraslih oseb v skladu s programom, razen preventivnih pregledov, ki jih na podlagi zakona zagotavlja jodelodajalci,
- zgodnje odkrivanje in preprečevanje bolezni, skladno s programom,
- zdravljenje in rehabilitacija otrok, učencev in študentov, kise redno šolajo, ter otrok in mladostnikov z motnjami v telesnem in duševnem razvoju,
- zdravstveno varstvo žensk v zvezi s svetovanjem pri načrtovanju družine, kontracepcijo, nosečnostjo in porodom,
- preprečevanje, odkrivanje in zdravljenje infekcije HIV in nalezljivih bolezni, za katere je z zakonom določeno izvajanje ukrepov za preprečevanje njihovega širjenja,
- obvezna cepljenja, imunoprofilaksa in kemoprofilaksa skladno s programom, zdravljenje in rehabilitacija malignih bolezni, mišičnih in živčno-mišičnih bolezni,

- paraplegije, tetraplegije, cerebralne paralize, epilepsije, hemofilije, duševnih bolezni, razvitih oblik sladkorne bolezni, multiple skleroze in psoriaze,
- zdravljenje in rehabilitacija zaradi poklicnih bolezni in poškodb pri delu,
- zdravstveno varstvo v zvezi z dajanjem in izmenjavo tkiv in organov za presaditev drugim osebam,
- nujna medicinska pomoč, vključno z nujnimi reševalnimi prevozi,
- patronažni obiski, zdravljenje in nega na domu ter v socialnovarstvenih zavodih,
- zdravila na recept v skladu z razvrstitvijo zdravil, ortopedski in drugi pripomočki v zvezi z zdravljenjem pri osebah in stanjih iz prve do desete alineje te točke;

2. Zagotovljenih je **najmanj 95% vrednosti**:

- storitev v zvezi s presaditvijo organov in z drugimi najzahtevnejšimi operativnimi posegi ne glede na razlog,
- zdravljenja v tujini,
- storitev v zvezi z intenzivno terapijo, radioterapijo, dializo in drugimi nujnimi najzahtevnejšimi diagnostičnimi, terapevtskimi in rehabilitacijskimi posegi;

3. **Najmanj 85% vrednosti** je za:

- storitve v zvezi z zagotavljanjem in zdravljenjem zmanjša neplodnosti in umetno oploditvijo, sterilizacijo in umetno prekinitvijo nosečnosti;
- specialističnoambulantne, bolnišnične in zdraviliške storitve kot nadaljevanje bolnišničnega zdravljenja, razen za poškodbe izven dela,
- nemedicinski del oskrbe v bolnišnici in zdravilišču v okviru nadaljevanja bolnišničnega zdravljenja, razen za poškodbe izven dela,
- storitve v osnovni zdravstveni dejavnosti, ki niso zajete v 1. točki (pokrite v celoti), ter zdravljenje zobnih in ustnih bolezni,
- ortopedske, ortotične, slušne in druge pripomočke, razen v primerih iz 1. in 4. točke tega odstavka;

4. **Najmanj 75% vrednosti** je za:

- specialističnoambulantne, bolnišnične in zdraviliške storitve kot nadaljevanje bolnišničnega zdravljenja in nemedicinski del oskrbe v bolnišnici in zdravilišču kot nadaljevanje bolnišničnega zdravljenja, ortopedske, ortotične in druge pripomočke v zvezi z zdravljenjem poškodb izven dela,
- zdravila s pozitivne liste za vse druge primere

5. **Največ do 60% vrednosti** za:

- prevoze z reševalnimi vozili, ki niso nujni,
- zdraviliško zdravljenje, ki ni nadaljevanje bolnišničnega zdravljenja;

6. **Največ do 50% vrednosti** za:

- zdravila z vmesne liste,
- zobnoprostetično zdravljenje odraslih,
- očesne pripomočke za odrasle.

V zakonsko postavljenem okviru odstotke določi Zavod za zdravstveno zavarovanje Slovenije v soglasju z Vlado Republike Slovenije.

Za nekatere skupine zavarovanih oseb so pogoji za uveljavljanje zdravstvenih storitev ugodnejši. Plačilo zdravstvenih storitev se zagotavlja v celoti vojaškim invalidom in civilnim invalidom vojne.

V celoti je zagotovljeno tudi plačilo storitev, ki se sicer krijejo v višini najmanj 95, 85 ali 75 %, kadar gre za nujno zdravljenje (oseb, ki niso prostovoljno zavarovane za razliko v vrednosti teh storitev) invalidov in drugih oseb, ki jim je priznana pomoč druge osebe za opravljanje večine ali vseh življenjskih funkcij po posebnih predpisih; invalidov, ki imajo najmanj 70% telesno okvaro; zavarovancev, ki prejemajo

nadomestilo po zakonu o družbenem varstvu duševno in telesno prizadetih oseb; oseb nad 75 let starosti; oseb, ki izpolnjujejo dohodkovni pogoj za pridobitev dajatev po predpisih o socialnem varstvu; ter oseb, katerih izdatki za doplačilo teh storitev v posameznem koledarskem letu presežejo znesek, ki ga določi Zavod.

Nujno zdravljenje obsega neodložljive zdravstvene storitve oživljanja, ohranitve življenja in preprečitve poslabšanja zdravstvenega stanja obolelega ali poškodovanega. Nujnost zdravljenja presoja osebni zdravnik oziroma pristojna zdravniška komisija v skladu s splošnim aktom Zavoda. Katere zdravstvene storitve obsega nujno zdravljenje je natančneje določeno v Pravilih obveznega zdravstvenega zavarovanja, čl. 100.

Zavod zagotavlja plačilo zdravstvenih storitev tudi tujcem, ki niso zavarovani po tem zakonu, če tako določa mednarodna pogodba.

Vprašanja:

1. Kako je urejeno plačilo zdravstvenih storitev iz obveznega zdravstvenega zavarovanja?
2. Navedite čim več zdravstvenih storitev, za katere je plačilo v celoti zagotovljeno iz obveznega zdravstvenega zavarovanja.
3. Katerim osebam je zagotovljeno plačilo nujnega zdravljenja v celoti, tudi če niso prostovoljno zavarovane za razliko v vrednosti teh storitev?

5.4. Denarne pravice iz obveznega zdravstvenega zavarovanja

Denarne pravice/ dajatve iz obveznega zdravstvenega zavarovanja so nadomestila med začasno zadržanostjo z dela, pogrebnina in posmrtnina ter povračila potnih stroškov. Predpisane so z ZZVZZ. Na podlagi zakona v predpisanih okvirih višine denarnih pravic določa Zavod za zdravstveno zavarovanje Slovenije. Podrobnejša ureditev pravic je urejena s pravili obveznega zdravstvenega zavarovanja podrobnejše določbe

5.4.1. Nadomestila med začasno zadržanostjo z dela

Pravica do nadomestila med začasno zadržanostjo z dela pripada tistim zavarovancem, ki si pridobivajo dohodke z delom, ki sodijo po statistiki v delovno aktivno prebivalstvo. Po ZZVZZ so to zavarovanci iz 1. do 8. točke 15. člena. Zavarovanci iz 7. točke, to so kmetje in drugi, ki opravljajo kmetijsko dejavnost kot edini in glavni poklic, morajo izpolniti še dodatni pogoj, da plačujejo prispevek za pokojninsko in invalidsko zavarovanje.

Pravica do nadomestila, trajanje in višina nadomestila zavisijo od razloga za odsotnost z dela. Nadomestilo gre zavarovancem na podlagi mnenja osebnega zdravnika oziroma pristojne zdravniške komisije.

Zavarovancu pripada nadomestilo iz sredstev Zavoda od prvega dne zadržanosti z dela zaradi presaditve živega tkiva in organov v korist druge osebe, posledic dajanja krvi, nege ožjega družinskega člana, izolacije in spremstva, ki ju odredi zdravnik.

Enako velja za poškodbe pri delu, ki jih utrpijo osebe, zavarovane na podlagi 17. In 18. člena ZZVZZ. (učenci in študentje pri praktičnem pouku ...)

V drugih primerih, to so bolezni in poškodbe izven dela ter poklicne bolezni in poškodbe pri delu delovno aktivnih zavarovancev, pripada zavarovancem nadomestilo za prvih 30 dni odsotnosti z dela na račun delodajalca, od 31. dne pa na račun zavoda.

Nadomestilo pripada za delovne dneve oziroma za delovne ure, ko je zavarovanec zadržan od dela, kot tudi za praznične in druge proste dni, določene z zakonom.

Pravica do nadomestila zaradi nege ožjega družinskega člana, to so zakonec in otroci, s katerim zavarovanec živi v skupnem gospodinjstvu, traja v posameznem primeru največ do sedem delovnih dni, za otroke do sedem let starosti ali starejšega zmerno, težje ali težko duševno in telesno prizadetega otroka pa do 15 delovnih dni. Kadar to terja zdravstveno stanje ožjega družinskega člana, lahko pristojna zdravniška komisija izjemoma podaljša trajanje pravice do nadomestila, vendar največ do 30 delovnih dni za nego otrok do sedem let starosti ali starejšega zmerno, težje ali težko duševno in telesno prizadetega otroka oziroma do 14 delovnih dni za nego drugih ožjih družinskih članov.

Na predlog zdravniške komisije I. stopnje lahko zdravniška komisija II. stopnje izjemoma podaljša trajanje pravice do nadomestila osebnega dohodka za nego otroka, in sicer v primerih, ko je taka odsotnost potrebna zaradi nenadnega poslabšanja zdravstvenega stanja otroka oziroma v drugih izjemnih primerih. Taka odsotnost ne more biti daljša od 6 mesecev. Ne glede to lahko na predlog strokovnega kolegija Kliničnega centra Ljubljana - Pediatrične klinike, zdravniška komisija II. stopnje podaljša trajanje pravice do nadomestila plače za nego otroka in sicer v primerih, ko je to potrebno zaradi težke možganske okvare, rakavih obolenj ali drugih posebno hudih poslabšanj zdravstvenega stanja. Na predlog strokovnega kolegija Kliničnega centra Ljubljana -Pediatrična klinika lahko zdravniška komisija II. stopnje odobri tudi pravico do nadomestila plače enemu od staršev, ko je tak otrok v bolnišnici. To pravico lahko uveljavlja eden od staršev do dopolnjenega 18. leta otrokove starosti. Trajanje odsotnosti je odvisno od stanja bolezni in se glede na dinamiko poteka bolezni presoja individualno.

Osnova za nadomestilo je povprečna mesečna plača in nadomestila oziroma povprečna osnova za plačilo prispevkov v koledarskem letu pred letom, v katerem je nastala začasna zadržanost od dela. Osnova se valorizira skladno z rastjo povprečnih plač vseh zaposlenih v Republiki Sloveniji. Nadomestilo znaša: - 100% osnove ob zadržanosti od dela zaradi poklicne bolezni, poškodbe pri delu, presaditve živega tkiva in organov v korist druge osebe, posledic dajanja krvi ter izolacije, ki jo odredi zdravnik; - 90% osnove ob zadržanosti od dela zaradi bolezni; - 80% osnove ob zadržanosti od dela zaradi poškodb izven dela, nege družinskega člana in spremstva, ki ga odredi zdravnik.

Višina nadomestila za 30 dni odsotnosti z dela, ki ga izplačujejo delodajalci, se določi s kolektivno pogodbo.

Če zavarovanec na podlagi ugotovitve zdravniške komisije ne more opravljati svojega dela in dela poln delovni čas na drugem delu, ima pravico do razlike med plačo in višino nadomestila, ki bi mupripadalo, če ne bi delal.

Nadomestilo ne more biti manjše od zajamčene plače in ne višje od plače, ki bi jo zavarovanec dobil, če bi delal oziroma od osnove, po kateri je v času zadržanosti od dela zavarovan. Nadomestilo se mesečno valorizira skladno z rastjo povprečnih plač

vseh zaposlenih v Republiki Sloveniji. Način valorizacije osnove in nadomestila določi Zavod s splošnim aktom.

Zloraba odsotnosti z dela zaradi bolezni je po predpisih delovnega prava hujša kršitev delovne obveznosti, ki je sankcionirana tudi po ZZVZZ. Zavarovanec ni upravičen do nadomestila med začasno zadržanostjo od dela, če v tem času opravlja pridobitno delo. Zavarovancu se zadrži izplačevanje nadomestila:- če neopravičeno najpozneje tri dni po začetku bolezni ne obvesti delodajalca oziroma osebnega zdravnika, da je zbolel;- če se brez opravičenega vzroka ne odzove vabilu na zdravniški pregled ali zdravniško komisijo;- če pooblaščen zdravnik, zdravniška komisija ali nadzorni organ ugotovi, da se ne ravna po navodilih za zdravljenje ali če brez dovoljenja zdravnika odpotuje iz kraja stalnega prebivališča. (35. čl.)

5.4.3. Pogrebna in posmrtnina

Za pogrebno in posmrtnino je zavarovanih večina zavarovancev in njihovih družinskih članov. (zavarovanci iz 1., 2., 3., 4., 5., 6., 8., 9., 10., 15., 16., 19. in 20. točke prvega odstavka 15. člena ZZVZZ in njihovi ožji družinski člani)

Namen pogrebne je prispevati h kritju pogrebnih stroškov za umrlo zavarovano osebo. Ob smrti zavarovane osebe pripada pogrebna osebi, ki je poskrbela za pogreb. To je običajno družinski član, lahko pa je tudi kdo drug. Višino pogrebne določi Zavod s splošnim aktom, upošteva nujne stroške pogreba. Pravila obveznega zdravstvenega zavarovanja določajo, da znaša višina pogrebne 80% poprečne cene nujnih stroškov pogreba v Sloveniji.

Posmrtnina je enkratna denarna pomoč, namenjena ob smrti zavarovanca družinskim članom, ki jih je zavarovanec preživljal do svoje smrti.

Šteje se, da je zavarovanec preživljal upravičenca, če je bil ta po njem zavarovan kot družinski član. Drugi upravičenci morajo pravico do posmrtnine dokazati z ustreznimi listinami.

Znesek posmrtnine določi Zavod v višini najmanj 100% in največ 150% zjamčene plače.

5.4.4. Povračilo potnih stroškov

Zavarovane osebe imajo pri uresničevanju pravic do zdravstvenih storitev pravico do povračila potnih stroškov, ki obsega prevozne stroške ter stroške prehrane in nastanitve v drugem kraju. Povračilo potnih stroškov jim pripada, kadar uveljavljajo pravice do zdravstvenih storitev, ki jih obvezno zdravstveno zavarovanje pokriva v celoti, ali najmanj v višini 85% ali najmanj v višini 75%. Pravico do povračila potnih stroškov ima tudi spremljevalec zavarovane osebe, če tako odredi osebni zdravnik ali zdravniška komisija. Za otroke do dopolnjenega 15. leta starosti in starejše težje ali težko duševno ter telesno prizadete otroke in mladostnike se šteje, da potrebujejo spremljevalca.

Povračilo pripada za najkrajšo razdaljo do najbližjega javnega zdravstvenega zavoda po ceni javnega prometa.

Zavarovana oseba ima pravico do povračila stroškov prehrane, če je zaradi uveljavljanja zdravstvenih storitev odsotna od doma več kot 12 ur.

Po teh pravilih se povrnejo tudi potni stroški, če je zavarovana oseba napotena na zdravljenje v tujino.

Vprašanja:

1. Katere vrste denarnih pravic iz zdravstvenega zavarovanja poznate?
2. Opišite nadomestilo za nego družinskega člana po zakonu o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem zavarovanju.
3. Naštejte razloge/ primere, ob katerih zavarovanec lahko uveljavlja pravico do nadomestila plače iz zdravstvenega zavarovanja.
4. Na kratko opišite nadomestila med začasno zadržanostjo z dela v zdravstvenem zavarovanju.
5. Opišite pogrebnino in posmrtnino.
6. Opišite povračilo potnih stroškov v zdravstvenem zavarovanju.

5.5. Organizacija obveznega zdravstvenega zavarovanja

Nosilec in izvajalec obveznega zdravstvenega zavarovanja je Zavod za zdravstveno zavarovanje Slovenije, ki je javni zavod. Sedež Zavoda je v Ljubljani.

Zavod ima območne enote. Te izvajajo dejavnost zdravstvenega zavarovanja na območjih, ki pokrivajo ozemlje več občin ali upravnih enot. Območne enote Zavoda so v Celju, Kopru, Kranju, Krškem, Ljubljani, Mariboru, Murski Soboti, Novi Gorici in ravnah na Koroškem. Območne enote imajo izpostave v večjih krajih.

Organ upravljanja zavoda je skupščina. Sestavljajo jo predstavniki delodajalcev in zavarovancev. Izvršilni organ skupščine je upravni odbor. Poslovodni organ Zavoda je generalni direktor.

Najpomembnejše naloge Zavoda so sprejemanje splošnih aktov za uresničevanje zdravstvenega zavarovanja in sklepanje pogodb z zdravstvenimi zavodi in drugimi organizacijami, ki opravljajo zdravstveno dejavnost.

5.6. Financiranje zdravstvenega zavarovanja

Sredstva za obvezno zdravstveno zavarovanje se zagotavljajo s prispevki, ki jih plačujejo Zavodu zavarovanci, delodajalci in drugi zavezanci.

Prispevke plačujejo od zakonsko določenih osnov, ki jih predstavljajo bruto plače oziroma drugi dohodki zavezancev. Prispevke zavezanci plačujejo praviloma po proporcionalnih stopnjah, to je v določenem, za vse enakem odstotku od osnove. Le za nekatere skupine zavarovancev so prispevki določeni v pavšalnem znesku. (1)

Stopnje prispevkov na predlog skupščine Zavoda določa Državni zbor.

Stopnje prispevka za poškodbo pri delu in poklicno bolezen so lahko različne za posamezne dejavnosti, odvisno od stopnje nevarnosti za nastanek poklicne bolezni in poškodbe pri delu.

Zavod določi tudi merila in pogoje pod katerimi se določenim zavezancem plačilo prispevka za zdravstveno zavarovanje lahko zmanjša ali odpiše.

5.7 Uveljavljanje pravic iz zdravstvenega zavarovanja

5.7.1 Splošno

Pravice iz zdravstvenega zavarovanja lahko uveljavi oseba, ki ji je priznana lastnost zavarovane osebe. Lastnost zavarovane osebe ugotavlja pristojna služba Zavoda na podlagi prijave v zavarovanje, ki jo vloži zavezanec za plačilo prispevkov. ZZVZZ določa, da se lastnost zavarovane osebe dokazuje z listino. To so (bile) zdravstvene knjižice, ki jih postopoma zamenjujejo zdravstvene kartice.

Denarne pravice iz obveznega zdravstvenega zavarovanja uveljavljajo upravičenci pri Zavodu oziroma pri delodajalcu. Pravice do zdravstvenih storitev uveljavljajo v zdravstvenih organizacijah.

S pravili obveznega zdravstvenega zavarovanja so podrobno urejeni načini uveljavljanja posameznih vrst denarnih pravic in pravic do storitev.

Za postopek, v katerem se odloča o pravicah iz obveznega zdravstvenega zavarovanja, se uporablja zakon o splošnem upravnem postopku.

V postopkih uveljavljanja pravic iz zdravstvenega zavarovanja sodelujejo zdravniške komisije kot izvedenski organi, ki v skladu s pravili stroke podajo strokovno mnenje v konkretni zadevi.

Zavarovana oseba, ki meni, da so bile njene pravice iz obveznega zdravstvenega zavarovanja kršene, lahko zahteva varstvo pravice pri pristojnih organih Zavoda.

Sodno varstvo pravic iz zdravstvenega zavarovanja je v pristojnosti delovnega in socialnega sodišča I. stopnje, o pritožbah odloča Višje delovno in socialno sodišče.

5.7.2 Uveljavljanje/ uresničevanje pravic do zdravstvenega varstva

Pravice zavarovanih oseb in bolnikov sploh v zvezi z uresničevanjem zdravstvenega varstva poleg ZZVZZ ureja zakon o zdravstveni dejavnosti (ZZD).

Pri uveljavljanju pravic iz zdravstvenega zavarovanja ima zavarovana oseba pravico do proste izbire zdravnika in zdravstvenega zavoda. Zdravnik, ki ga zavarovana oseba izbere, je njen izbrani osebni zdravnik. Zavarovana oseba ima pravico, da poleg splošnega osebnega zdravnika izbere tudi osebnega ginekologa in osebnega zobozdravnika. Izbrani osebni zdravnik (razen osebnega ginekologa in osebnega zobozdravnika) je pooblaščen tudi za ugotavljanje nezmožnosti za delo in drugih razlogov za začasno zadržanost od dela do 30 dni. (ZZVZZ, 80. čl.)

Pravica do svobodne izbire je v obveznem zdravstvenem zavarovanju dejansko omejena. S pravili obveznega zdravstvenega zavarovanja je namreč določeno, da je izbrani osebni zdravnik, ki je najlaže dosegljiv, praviloma v kraju stalnega ali začasnega prebivališča zavarovane osebe. Če si ga izbere v drugem kraju, nima pravice do povračila potnih stroškov, povezanih s to izbiro.

Nadaljnje pravice ki jih ima v zvezi z uveljavljanjem zdravstvenega varstva vsakdo so: pravica do posvetovanja z ustreznimi specialisti, ki si jih sam izbere, oziroma da zahteva konziliarni pregled;- izvedeti za diagnozo svoje bolezni in za obseg, način, kakovost ter predvideno trajanje zdravljenja;- dati soglasje za kakršen koli medicinski poseg in da je predhodno obveščen o vseh možnih metodah diagnosticiranja in zdravljenja ter njihovih posledicah in učinkih;- odkloniti predlagane medicinske posege;- do vpogleda v zdravstveno dokumentacijo, ki se nanaša na njegovo zdravstveno stanje, razen če zdravnik oceni, da bi to škodljivo vplivalo na bolnikovo zdravstveno stanje;- zahtevati, da zdravstveni delavci in njihovi sodelavci brez njegove izrecne privolitve nikomur ne posredujejo podatkov o njegovem zdravstvenem stanju;-

zahtevati premestitev v drug zdravstveni zavod;- do ugovora na pristojni organ nadzora, če meni, da niso bila uporabljena dovolj učinkovita sredstva za njegovo zdravljenje ali da so bila kršena etična načela;- da se seznanijo s stroški zdravljenja in da zahteva obrazložitev računa za zdravstvene storitve;- do povračila škode zaradi neustreznega zdravljenja. Za otroke do 15. leta starosti in za osebe pod skrbništvom uveljavljajo te pravice njihovi starši oziroma skrbniki. (ZZD, 47. čl.)

Opombe:

1. V pavšalnem znesku se plačujejo prispevki za zavarovance iz 12., 13., 14., 17., 18. in 21. t. prvega odst. 5. člena, ter 17. in 18. člena ZZVZZ.

Vprašanja:

1. Kaj veste o organizaciji obveznega zdravstvenega zavarovanja?
2. Kako se financira obvezno zdravstveno zavarovanje v Sloveniji?
3. Kako je urejeno uveljavljanje iz zdravstvenega zavarovanja?
4. Kaj veste o posebnostih uveljavljanju pravic do zdravstvenih storitev?

6. PROSTOVOLJNO ZDRAVSTVENO ZAVAROVANJE

ZZVZZ določa, da je zdravstveno zavarovanje je obvezno in prostovoljno. (12. čl., 1. odst.). Prostovoljno zdravstveno zavarovanje izvajajo zavarovalnice. Zavarovalnice uvedejo prostovoljno zavarovanje za razliko do polne vrednosti storitev iz 2. do 6. točke 23. člena ZZVZZ. (95%, 85%, 75%, 60%, 50%)

Zavarovalnice lahko uvedejo prostovoljno zavarovanje tudi za večji obseg pravic, kot je določen z ZZVZZ ali za višji standard storitev in za dodatne pravice, ki niso zajete v obveznem zavarovanju.

Prostovoljna zdravstvena zavarovanja so lahko različna. V tržnem gospodarstvu zavarovalnice nastopajo z različnimi ponudbami. Prostovoljna zdravstvena zavarovanja znotraj držav EU so štirih vrst:

1. Nadomestna zavarovanja (angl.: substitutive insurance) za osebe, ki so izvzete iz obveznega zavarovanja, n. pr. zaradi preseganja višine dohodka.
2. Dodatna zavarovanja (angl.: supplementary insurance) za storitve, ki so izključene iz osnovnega zavarovanja (lepotne operacije, alternativna zdravljenja ...)
3. Zavarovanje za doplačila (angl.: residual insurance) za storitve, ki jih osnovno zavarovanje ne krije v celoti
4. Alternativna ali vzporedna zavarovanja (angl.: alternative or parallel insurance) proti omejitvam, ki so v osnovnem zavarovanju na strani ponudbe, n. pr. čakalne liste za specialistične preglede, nizka kakovost nastanitve v bolnišnicah. (Jaklič:10)

V Sloveniji je poleg drugih zavarovalnic (n. pr.: Adriatic) prostovoljno zdravstveno zavarovanje do polne vrednosti storitev najprej izvajal predvsem Zavod za zdravstveno zavarovanje Slovenije, nato pa je na podlagi novele zakona ustanovil specializirano zavarovalnico za prostovoljna zdravstvena zavarovanja - Vzajemna. Zavarovanci, ki so imeli sklenjene pogodbe o prostovoljnem zdravstvenem zavarovanju z Zavodom, so postali člani te družbe.

Zavarovalnice, ki uvedejo prostovoljno zavarovanje za razliko vrednosti storitev iz 2. do 6. točke 23. člena ZZVZZ, so dolžne sprejeti v zavarovanje vse zavarovane osebe, ki se želijo pri njih zavarovati ter vse zavarovane osebe obravnavati glede pravic in obveznosti enako. Premije za doplačila k ceni zdravstvenih storitev, ki jih določijo zavarovalnice, se oblikujejo glede na tveganja, katerim so izpostavljeni zavarovanci, ob upoštevanju starosti, spola, bonusov in malusov, tablic smrtnosti in bolezenskih tablic, trajanja sklenjenih pogodb o zavarovanju in višine zavarovalno-tehničnih rezervacij za starost. (ZZVZZ, 62. čl.)

Vsakdo se sam odloči, ali se bo prostovoljno zdravstveno zavaroval, pri kateri zavarovalnici in za kakšne primere oziroma katero ponudbo zavarovalnice bo izbral. Kdor je v Sloveniji samo obvezno zdravstveno zavarovan, mora v primerih bolezni in poškodb sam pokriti razliko med vrednostjo storitev, ki jih pokriva obvezno zdravstveno zavarovanje in polno ceno.

Razlika med obveznim in prostovoljnim zdravstvenim zavarovanjem je tudi v tem, da zavarovanci za obvezno zdravstveno zavarovanje plačujejo prispevek v določenem, za vse enakem odstotku od plače ali drugih dohodkov, kar pomeni, da so v nominalnem znesku prispevki različno visoki. Za prostovoljno zavarovanje pa se višina premije določa glede na faktorje tveganja. Večji ali manjši dohodki zavarovancev prostovoljnega zavarovanja na nominalno višino premij ne vplivajo.

Viri:

M. Jaklič: Prostovoljna zdravstvena zavarovanja, Pravna praksa, 18/443-444, 27-28/99, 10-12

Vprašanja:

1. Kaj veste o prostovoljnem zdravstvenem zavarovanju v Sloveniji?
2. Katere vrste prostovoljnih zavarovanj poznate?

6. ZDRAVSTVENO ZAVAROVANJE V ZVEZI Z DELOM

Zdravstveno varstvo v zvezi z delom je od sredine leta 1999 urejeno z zakonom o varnosti in zdravju pri delu (Ur. l. RS, 56/99), ki nalaga delodajalcem dolžnost zagotoviti varnost in zdravje delavcem v zvezi z delom (5. čl., 1. odst.).

Delodajalec mora zagotoviti, da naloge zdravstvenega varstva pri delu opravlja pooblaščen zdravnik. To je lahko javni zdravstveni zavod ali pa pravna ali fizična oseba s koncesijo za opravljanje dejavnosti v mreži zdravstvene službe.

Vprašanje:

1. Kateri predpis v Sloveniji ureja zdravstveno varstvo v zvezi z delom?

POKOJNINSKO IN INVALIDSKO ZAVAROVANJE

1. UVOD

V mnogih sistemih socialne varnosti – tudi slovenskem – sta pokojninsko in invalidsko zavarovanje združena/ povezana v eno panogo. Razlog za to je, da tako starost kot invalidnost, ki sta glavna socialna primera tega zavarovanja, povzročita nezmožnost za delo, ki je praviloma trajna. Invalidnost se obravnava kot neke vrste prezgodnja starost, kot nezmožnost pridobivati si z delom sredstva za življenje, ki je nastopila prej, kot se to normalno/ običajno zgodi. Obratno je tudi starost mogoče obravnavati kot neke vrste invalidnost, če z invalidnostjo, kot to velja za delavska zavarovanja, razumemo izgubo zmožnosti za delo.

Kot v mnogih drugih država, tudi v Sloveniji poteka reforma pokojninskega in invalidskega zavarovanja. Razlogi za to so gospodarski in demografski. Razmerje med upokojenci in zaposlenimi zavarovanci postaja za slednje vedno bolj neugodno. Na zmanjšanje števila aktivnih zavarovancev vpliva večji delež brezposelnih. Število upokojencev narašča, ker je v določenem obdobju država vzpodbujala zgodnejše upokojevanje, ki naj bi zmanjšalo delež brezposelnih. K naraščanju števila upokojencev prispeva tudi podaljševanje življenske dobe in dejstvo, da so se začele upokojevati številčno močne generacije, rojene po drugi svetovni vojni. Upadanje

natalitete pa povzročča, da so nove generacije aktivnega prebivalstva številčno šibkejše in bodo – tudi če bi bile polno zaposlene – čedalje težje vzdrževale veliko število upokojencev.

Reforma pokojninskega zavarovanja, uvedena z zakonom o pokojninskem in invalidskem zavarovanju, ki začne veljati 1.1. 2000, zato zaostruje pogoje za pridobitev starostne pokojnine predvsem glede pogoja starosti, vzpodbuja kasnejši odhod v pokoj in znižuje višino pokojnin. Z reformo se tudi zmanjšuje pozitivna diskriminacija žensk v pokojninskem in invalidskem zavarovanju.

Precej sprememb je v tudi v invalidskem zavarovanju. Za cilj imajo s poklicno rehabilitacijo in drugimi ukrepi omogočiti delovnim onvalidom nadaljevanje zaposlitve oziroma druge delovne aktivnosti.

Ker so spremembe velike, se bodo uvajale postopno. Pokojninsko in invalidsko zavarovanje je dolgoročno, pri zavarovancih ustvari pričakovanja o tem, kdaj in pod kakšnimi pogoji se bodo upokojili. Zato bi bilo uvajanje hitrih in velikih sprememb v škodo zavarovancev v nasprotju z načelom pravne varnosti.

2. ZAVAROVANJE ZA STAROST (POKOJNINSKO ZAVAROVANJE) SPLOŠNO

2.1. Uvod

V starostnem zavarovanju je poleg opredelitve upokojitvene starosti treba upoštevati obdobje vplačevanja prispevkov, izraženo v pokojninski dobi, določanje/ izračunavanje višine pokojnine, financiranje pokojninskega zavarovanja, organizacijo/ upravljanje ter postopek uresničevanja pravic.

2.1.1 Starost kot socialni primer

Zagotavljanje socialne varnosti za primer starosti izhaja iz dveh predpostavk. Prva je, da starost prej ali slej povzroči nezmožnost za delo in druga, da ima oseba, ki je dolga leta delala, pravico do sredstev za preživljanje. (Introduction: 88). Socialna varnost za primer starosti se lahko zagotavlja vsemu prebivalstvu, ki doseže določeno starost. To so tako imenovane nacionalne/ državne pokojnine, ki so določene v minimalni in za vse enaki višini. Po namenu in načinu financiranja sodijo v socialno varstvo. Pokojnine, ki se financirajo iz prispevkov in so sorazmerne dohodkom iz dela pa temeljijo na principih socialnega zavarovanja.

Starostna meja, pri kateri se fizične in psihične zmožnosti toliko zmanjšajo, da se človek ne more več preživljati z delom, je pri vsakomer drugačna. Odvisna je od individualnih lastnosti in od dela, ki ga opravlja. V sistemih socialne varnosti je starost kot pogoj za pridobitev starostne pokojnine načeloma fiksno določena. Individualno ugotavljanje nezmožnosti za delo zaradi starosti bi bilo tehnično neizvedljivo oziroma predrago in bi tudi pomenilo izenačevanje socialnih primerov starosti in invalidnosti.

Upokojitvena starost je v različnih državah različna, kar je argument več za to, da ne obstaja neka 'naravna' kronološka starost, ob kateri bi ljudje postali pridobitno nesposobni. Razlogi, ki vplivajo na določitev upokojitvene starosti v pokojninskih sistemih so: splošna ekonomska in socialna politika v državi, finančne možnosti,

gospodarska razvitost, starostna struktura prebivalstva, pričakovana življenska doba, trajanje šolanja, stopnja brezposelnosti in podobno. Predpisana starost za upokojitev je kompromis med navedenimi faktorji.

V nekaterih sistemih, ki pa jih je vedno manj, je za ženske določena nižja upokojitvena starost kot za moške. Razlika med upokojitveno starostjo moških in žensk je posledica pozitivne diskriminacije žensk ter ekonomskih in družinskih razmer v času nastanka pokojninskega zavarovanja. Tedaj so moški veljali za edine oziroma glavne hranilce družine. Ob smrti hranilca so družinski člani (vdova in mladoletni otroci) pridobili pravico do družinske pokojnine. Delež zaposlenih žensk je bil nizek in verjetnost, da bodo po njih ostali nepreskrbljeni družinski člani s pravico do dajatev iz pokojninskega zavarovanja, je bila manjša. Ženske so bile za pokojninski sistem cenejše. Upoštevali so tudi obremenjenost žensk z materinstvom in gospodinjstvom, težje zaposlovanje starejših žensk in podobno.

Sodobni vzorci zaposlovanja in družinskega življenja so drugačni. Delež zaposlenih žensk narašča. Res pa je, da so njihove plače v poprečju nižje kot plače moških, kar kasneje povzroči, da so tudi njihove pokojnine nižje. Razlikovanje med spoloma na področju socialne varnosti je v nasprotju z načelom enakosti. Evropska zveza diskriminacijo na področju socialne varnosti izrecno prepoveduje in države razlike med upokojitvenimi pogoji za moške in ženske postopoma odpravljajo.

Znižanje običajne/ predpisane/ normalne starosti za upokojitev je predvideno tudi za zavarovance, ki opravljajo zdravju posebno škodljiva in fizično težka dela ter včasih za tiste, ki imajo zelo dolgo pokojninsko dobo, ali ki postanejo zaradi starosti težko zaposljivi.

Vedno več sistemov starostnega zavarovanja postavlja starostno mejo za upokojitev na bolj fleksibilen/ prožen način. Zavarovanci imajo v določenih mejah možnost, da se odločajo za zgodnejšo ali za kasnejšo upokojitev, kar pa je povezano z odbitki oziroma dodatki k pokojnini. Pri tem je treba upoštevati, da odločitev o pokojnini ni odvisna samo od zavarovanca, ampak tudi od drugih faktorjev, kot so višina pokojnine, morebitni drugi viri prejemkov, zaposlitvene možnosti, delovne razmere in podobno. (Zelenka: 43)

Fleksibilnejše upokojevanje se je uveljavilo/ razširilo zlasti po koncu obdobja gospodarske konjunktore, ko je začela naraščati brezposelnost. Z vzpodbujanjem zgodnejšega upokojevanja naj bi se zmanjšala brezposelnost, posebno brezposelnost mladih, vendar se ta ni zgodilo, pač pa je prišlo do dodatnih problemov v financiranju pokojninskega zavarovanja zaradi velikega števila sorazmerno mladih upokojencev.

2.1.2 Obdobje vplačevanja prispevkov/ pokojninska doba/ predhodno zavarovanje

Zavarovanje za primer starosti je dolgoročno. V pokojninskih zavarovanjih se zahteva, da zavezanci razmeroma dolgo dobo vplačujejo prispevke. Za uveljavitev pravice do nacionalne pokojnine takih zahtev ni, postavljeni pa so pogoji, ki se nanašajo na trajanje bivanja v državi ali na državljanstvo.

V zavarovalno dobo se običajno všttevajo tudi obdobja odsotnosti z dela iz zdravstvenih razlogov, porodniškega dopusta, v nekaterih državah tudi čas služenja vojaškega roka in druga obdobja.

Zaradi vedno bolj običajne/ večje migracije delavcev je z mednarodnimi sporazumi urejeno upoštevanje/ seštevanje pokojninske dobe, ki jo je zavarovanec pridobil v različnih državah.

2.1.3 Višina starostne pokojnine

Glede višine starostne pokojnine obstajata dva koncepta. Prvi je, naj bo višina pokojnine odvisna od poklicne kariere upravičenca v času njegove aktivne dobe. Po drugem konceptu pa naj vsem upravičencem pripada enaka pokojnina, ne glede na plačo ali druge prejemke v aktivni dobi. (Zelenka:103) prvo stališče se je uveljavilo v deželah, kjer je bila socialna varnost za primer starosti uvedena kot socialno zavarovanje, financirano s prispevki zavarovancev. Drugo stališče se je uveljavilo tam, kjer se je socialna varnost za stare razvila iz pomoči ljudem, ki si zaradi starosti niso mogli več preskrbeti sredstev za življenje, to je iz socialnega varstva.

Iz teh dveh pristopov izhajajo tudi različni pogledi na primerno višino starostne pokojnine. Po prvem, naj bo pokojnina tolikšna, da se življenska raven upravičenca zaradi upokojitve ne bo bistveno znižala. Po drugem pa naj pokojnina zagotavlja neko minimalno raven

Če je višina pokojnine odvisna od dela v aktivni dobi, vpliva nanjo trajanje zaposlitve in višina prejemkov. Običajno so predpisane minimalne in maksimalne osnove za določanje višine pokojnine.

Različno je urejeno tudi vprašanje, katera in kako dolga obdobja zaposlitve ali druge aktivnosti naj se upoštevajo za izračun višine pokojnine, n. pr. zadnje obdobje pred upokojitvijo, najugodnejše obdobje, 10 let, 20 let, celotno obdobje, za katerega so bili plačani prispevki.

2.1.4 Financiranje pokojninskega/ starostnega zavarovanja

Pokojninsko zavarovanje se lahko financira po dokladnem ali po naložbenem sistemu/ načinu.

Dokladni sistem financiranja pokojninskega zavarovanja temelji na solidarnosti generacij. Aktivna generacija zbira sredstva za pokojnine sočasnih upokojencev v pričakovanju, da bo naslednja generacija njej zagotavljala pokojnine na isti način. Dobra stran takega načina je, da inflacija, če ni zelo visoka, nima velikega vpliva. Slaba stran pa je v tem, da se razmerje med aktivnimi zavarovanci in upokojenci spreminja na škodo prvih. Zaradi manjše zaposlenosti/ višje brezposelnosti in demografskih sprememb, mora vedno manj aktivnega prebivalstva financirati pokojnine za vedno večje število upokojencev. Prispevna stopnja za pokojninsko zavarovanje se mora dvigati, kar poveča ceno dela.

V naložbenem sistemu aktivna generacija zbira sredstva za svoje bodoče pokojnine. Zbrana sredstva se investirajo/ nalagajo, kar pomeni dodaten vir dohodkov. Dobra stran tega načina je, da je prispevna stopnja stalna. Slaba stran je, da na sistem lahko v večji meri vplivajo inflacija in druge neugodne okoliščine.

Dokladni sistemi zagotavljajo pokojnino v višini določenega odstotka plače za vsako leto dela. To so sistemi določenih prejemkov (defined-benefit, DB scheme). Prispevki morajo biti dovolj visoki, da zagotovijo 'obljubljene' prejemke. Naložbeni sistemi pa so sistemi določenih prispevkov (defined-contribution, DC scheme). Pokojnina je odvisna od višine vplačanih prispevkov in donosnosti naložb. (Hemming:5) Čas plačevanja prispevkov je dolg. Različni dogodki lahko vrednost pričakovanih prejemkov zvišajo ali znižajo.

V zadnjem obdobju se povečuje zanimanje za dodatna, prostovoljna pokojninska zavarovanja, ki so financirana praviloma po naložbenem sistemu.

2.1.5 Obvezno in prostovoljno pokojninsko zavarovanje

Obvezno javno/ državno pokojninsko/ starostno zavarovanje izvajajo običajno posebne neodvisne organizacije javni zavodi. V javnem/ obveznem starostnem zavarovanju sodelujejo pri upravljanju zavarovanci in delodajalci.

Dodatno prostovoljno zavarovanje se privatizira. O prednostih javnega oziroma privatnega zavarovanja so bile izdelane že številne analize, katerih ugotovitve so različne. Nekaj časa je kazalo, da ima privatno zavarovanje določene ekonomske prednosti, vendar so se pokazale tudi pomanjkljivosti privatnega zavarovanja. Predvsem se privatno zavarovanje ni izkazalo kot cenejše. Ker nastopa na trgu, ima izdatke za marketing in podobne dejavnosti, ki za obvezno zavarovanje niso potrebne.

2.1.6 Uveljavljanje pravic iz pokojninskega zavarovanja

Pravice iz pokojninskega zavarovanja so subjektivne pravice. Niso vezane na materialni položaj uporabnika/ upravičenca. Ko izpolni predpisane pogoje glede starosti in pokojninske dobe, lahko uveljavi predpisane pravice. Uveljaviti pa jih mora po predpisanem postopku.

Za pravice iz pokojninskega zavarovanja je predvideno sodno varstvo.

3. INVALIDSKO ZAVAROVANJE – SPLOŠNO

V sistemu invalidskega zavarovanja delavcev invalidnost pomeni izgubo ali zmanjšanje zmožnosti za delo. Poglavitni cilj invalidskega zavarovanja je ponovna usposobitev zavarovanca za delo, da se lahko spet zaposli ali začne izvajati kakšno drugo pridobitno aktivnost. Samo če to ni mogoče, se zavarovancu, ki je postal delovni invalid, prizna invalidska pokojnina.

Ponovna usposobitev delovnega invalida za delo se doseže z različnimi oblikami poklicne rehabilitacije. Ponovna vključitev invalidov delo je v posameznih sistemih socialne varnosti podprta z ukrepi, ki vzpodbujajo zaposlovanje invalidov, n. pr. davčne in druge finančne olajšave za delodajalce, ki zaposlijo invalidne osebe, prednost invalidov pri zaposlovanju, kvotni sistem zaposlovanja invalidov itd.

Invalidske pokojnine se odmerjajo tako, da se na različne načine upošteva, da delavec, ki je postal invalid, ni imel možnosti izpolniti polne pokojninske dobe. Zato se pri odmeri invalidskih pokojnin k pokojnini prištevajo razni dodatki.

Sistemi invalidskega zavarovanj upoštevajo tudi razlog za nastanek invalidnosti. Invalidnost, katere nastanek je povezan/ povzročen z delom, se obravnava ugodneje kot tista, katere vzrok ni povezan s profesionalno dejavnostjo delovnega invalida. V nekaterih državah je invalidsko zavarovanje za nesrečo pri delu in poklicno bolezen tudi organizacijsko ločeno od invalidskega zavarovanja za dogodke/ rizike, ki niso povezani z delom.

Poleg zakona o pokojninskem in invalidskem zavarovanju, ki ureja zavarovanje delovnih invalidov, urejajo položaj drugih skupin invalidnih oseb: otrok in mladostnikov z motnjami v razvoju, odraslih duševno in telesno prizadetih oseb, vojaških invalidov, žrtev vojne in drugih invalidnih oseb še drugi zakoni.

Viri:

- R. Hemming: Should public pensions be funded?, International Social Security Review, vol. 52, 2/99, 3 – 29
- Introduction à la sécurité sociale, BIT, Genève, 1970
- A. Zelenka: Les systèmes de pensions dans les pays industrialisés, BIT, Genève, 1974

Vprašanja:

1. Zakaj sta pokojninsko/ starostno in invalidsko zavarovanje združena v eno panogo socialne varnosti?
2. Starost kot socialni primer
3. Kaj veste o financiranju pokojninskega zavarovanja (splošno)
4. Pokojninska reforma v Sloveniji – razlogi in cilji

4. POKOJNINSKO IN INVALIDSKO ZAVAROVANJE V SLOVENIJI

4.1. Uvod

V Slovenij sta pokojninsko in invalidsko zavarovanje delovno aktivnih oseb povezana v enoten sistem, ki je pravno urejen za zakonom o pokojninskem in invalidskem zavarovanju (ZPIZ-1, Ur. l. RS, 106/99), ki je pričel veljati 1. 1. 2000. Ureja obvezno pokojninsko in invalidsko zavarovanje na podlagi medgeneracijske solidarnosti, to je tako imenovani 'prvi steber', ter dodatno pokojninsko in invalidsko zavarovanje. Slednje predstavlja neke vrste 'drugi steber', ki pa je šibkejši, kot je bilo prvotno zamišljeno. Vsebuje le zbiranje sredstev delodajalcev za dodatne pravice delavcev, ki opravljajo težka in škodljiva dela ter daje osnovo za prostovoljne pokojninske sheme pri delodajalcih. 'Tretji steber' je prostovoljno pokojninsko in invalidsko zavarovanje na podlagi osebnih pokojninskih varčevalnih računov. Slednje bo urejeno s posebnim zakonom.

Obvezno zavarovanje temelji na odgovornosti države in delodajalcev za njegovo delovanje in na osebni odgovornosti zavarovancev. Odgovornost države je najbolj jasno izražena s tem, da država zagotavlja upravičencem izplačevanje pokojninskih prejemkov iz obveznega zavarovanja tudi v primeru, ko izdatki Zavoda za pokojninsko in invalidsko zavarovanje Slovenije presegajo prihodke iz prispevkov za obvezno zavarovanje. V tem primeru se razlika pokrije iz državnega proračuna oziroma iz drugih virov. (6. čl., 2. odst.)

Socialni primeri pokojninskega in invalidskega zavarovanja v Sloveniji so starost, invalidnost, smrt, telesna okvara ter potreba po stalni pomoči in postrežbi.

ZPIZ -1 ureja tudi državno pokojnino, ki pa je po smislu/ značilnostih in namenu v slovenskem sistemu socialne varnosti predvsem socialnovarstvena pravica. Državne pokojnine so značilne za Beveridgeve sisteme socialne varnosti.

Z obveznim zavarovanjem je zagotovljenih več vrst pravic in sicer:

- a) pokojnine: starostna, invalidska, vdovska, družinska in delna:

- b) pokojnine iz invalidskega zavarovanja: poklicna rehabilitacija, nadomestilo za invalidnost, premestitev in delo s krajšim delovnim časom, druga nadomestila iz invalidskega zavarovanja; pravica do povrnitve potnih stroškov
- c) dodatne pravice: dodatek za pomoč in postrežbo, invalidnina, varstveni dodatek k pokojnini:
- d) druge pravice: odpravnina, oskrbnina, dodatek za rekreacijo ali enkratni letni dodatek.

Za obvezno pokojninsko in invalidsko zavarovanje velja načelo neodtujljivosti, nezastarljivosti in spoštovanja pridobljenih pravic, ki je eno od temeljnih načel socialne varnosti. Pravice iz obveznega pokojninskega in invalidskega zavarovanja so neodtujljive osebne pravice. Ni jih mogoče prenesti na drugega ali podedovati. Podedujejo se lahko edino zapadli denarni zneski, ki niso bili izplačani do smrti uživalca. Pravice iz obveznega zavarovanja tudi ne zastarajo, razen dospelih neizplačanih zneskov, za katere je tako določeno z zakonom. Pravic iz obveznega zavarovanja ni mogoče odvzeti, zmanjšati ali omejiti, razen v primerih, ki jih določa ZPIZ-1. (5. čl.)

4.2. Zavarovanci pokojninskega in invalidskega zavarovanja

4.2.1 Zavarovanci za vse primere obveznega pokojninskega in invalidskega zavarovanja

Krog zavarovancev obveznega pokojninskega in invalidskega zavarovanja obsega delovno aktivno prebivalstvo. Zavarovalno razmerje nastane na podlagi zakona z vzpostavitvijo pravnega razmerja, ki je podlaga za obvezno zavarovanje. Pravno razmerje, ki je podlaga za obvezno pokojninsko in invalidsko zavarovanje je lahko delovno razmerje ali kakšno drugo razmerje, za katero zakon tako določa. Načelo obveznosti je načelo javnih sistemov socialne varnosti.

Zavarovance, ki so obvezno zavarovani za vse primere zavarovanja, zakon deli v naslednje večje skupine: zaposleni v Republiki Sloveniji; državljani Republike Slovenije, zaposleni pri tujcih; samozaposleni; kmetje; vajenci; vrhunski športniki in šahisti; brezposelni; starši otrok, ki prejemajo starševski dodatek in zaporniki. (13. do 24. čl.). Vsako skupino zakon natančneje definira. Če oseba izpolnjuje pogoje za vključitev v obvezno zavarovanje po več podlagah, se zavaruje po tisti, ki je v zakonu po vrstnem redu navedena prej.

Zavarovanci, zaposleni v Republiki Sloveniji, so

- delavci, zaposleni na območju republike Slovenije;
- izvoljeni ali imenovani nosilci javne ali druge funkcije v organih zakonodajne, izvršilne ali sodne oblasti v republiki Sloveniji ali v organih lokalne samouprave, če prejemajo za to funkcijo plačo;
- delavci, zaposleni pri delodajalcu s sedežem v republiki Sloveniji, ki so bili poslani na delo v tujino in niso obvezno zavarovani po predpisih države, v katero so bili poslani, če z mednarodnim sporazumom ni drugače določeno;
- tujci, ki so na območju Republike Slovenije zaposleni pri mednarodnih organizacijah in ustanovah, tujih diplomatskih in konzularnih predstavništvi, če je tako zavarovanje določeno z mednarodnim sporazumom;

- osebe, ki v okviru kakšnega drugega pravnega razmerja opravljajo delo za plačilo in niso obvezno zavarovane na drugi podlagi. Sem štejejo tudi: izvoljeni funkcionar fondacije, zadruga, javnega organa, zbornice, zavarovalniškega sklada, zasebne družbe, vzajemne zavarovalnice, zasebnega pokojninskega sklada, izvoljeni predstavnik oziroma funkcionar lokalne skupnosti ali župan, ki opravlja svojo funkcijo nepoklicno.

Državljeni Republike Slovenije, zaposleni pri tujcih, so:

- na ozemlju Republike Slovenije zaposleni pri tujih ali mednarodnih organizacijah in zavodih ali tujih konzularnih in diplomatskih predstavništvi, če mednarodni sporazum ne določa drugače;
- zaposleni v tujini, če so bili neposredno pred odhodom v tujino zavarovani na ozemlju Republike Slovenije oziroma so imeli tu stalno prebivališče in niso za ta čas obvezno zavarovani pri tujem nosilcu zavarovanja;
- zaposleni pri tujem delodajalcu v državi, v kateri so obvezno zavarovani, pa z njo ni sklenjen mednarodni sporazum o socialnem zavarovanju, ali v njej ne morejo uveljaviti pravic do pokojnin in invalidnin po ZPIZ, oziroma jih ne morejo uživati izven te države, če so bili neposredno pred odhodom v tujino zavarovani v Republiki Sloveniji oziroma so imeli tu stalno prebivališče.

Samozaposleni so osebe, ki kot svoj edini ali glavni poklic v Republiki Sloveniji opravljajo naslednje:

- kot samostojni podjetniki posamezniki po zakonu o gospodarskih družbah opravljajo pridobitno dejavnost, vključno s fizičnimi osebami, ki se štejejo za obrtnike ali zasebne trgovce v skladu z zakonodajo, veljavno pred uveljavitvijo zakona o gospodarskih družbah;
- z osebnim delom samostojno opravljajo umetniško ali kakšno drugo kulturno dejavnost ali dejavnost na področju medijev in so skladno z zakonom vpisane v register samostojnih dejavnosti, če je tak register predpisan;
- opravljajo samostojno dejavnost s področja zdravstva ali socialne varnosti: zdravstveno, klinično ali specialistično psihološko dejavnost, zasebno veterinarsko dejavnost, drugo zasebno dejavnost s področja zdravstva, socialne varnosti ali farmacije v skladu z zakonom;
- opravljajo duhovniško ali drugo versko službo; opravljajo odvetniško ali notarsko dejavnost v skladu z zakonom;
- samostojno opravljajo drugo dovoljeno dejavnost;
- poslovodne osebe in družbeniki, katerih osnova za obračun dohodnine dosega najmanj znesek minimalne plače, če niso obvezno zavarovani na drugi podlagi.

Samozaposleni in kmetje so obvezno pokojninsko in invalidsko zavarovani, če opravljajo samostojno dejavnost kot edini in glavni poklic. Šteje se, da samozaposleni in kmetje opravljajo samostojno dejavnost kot edini poklic, če niso v delovnem razmerju, ne opravljajo druge dejavnosti, na podlagi katere so zavarovani in niso na šolanju.

Kmetje so tisti kmetje in člani kmečkih gospodarstev ter druge osebe, ki v Republiki Sloveniji samostojno opravljajo kmetijsko dejavnost kot edini ali glavni poklic. Obvezno se zavarujejo, če ob vložitvi prijave v zavarovanje niso mlajši od 15 let in imajo zdravstveno sposobnost za opravljanje kmetijske dejavnosti, ter na zavarovanega člana (gospodarstva) dosegajo najmanj tolikšen katastrski dohodek ali drug dohodek kmečkega gospodarstva, ki ustreza znesku minimalne plače. Kot kmečko gospodarstvo se šteje življenska skupnost, skupna proizvodnja in poraba prihodkov vseh članov kmečkega gospodarstva, ne glede na sorodstvene vezi, pod

pogojem, da se najmanj en član gospodarstva ukvarja s kmetijstvom kot edino ali glavno dejavnostjo.

Obvezno se zavarujejo **vajenci**, ki so v učnem razmerju in se na podlagi sklenjene učne pogodbe poklicno izobražujejo pri delodajalcu ter so dopolnili najmanj 15 let starosti.

Obvezno se zavarujejo **vrhunski športniki in šahisti**, člani telesnikulturnih in šahovskih organizacij v republiki Sloveniji, če niso obvezno zavarovani na drugi podlagi in so dopolnili najmanj 15 let starosti. Naziv vrhunskega športnika ali šahista si pridobi državljan republike Slovenije, ki doseže vrhunski športni dosežek mednarodne vrednosti.

Brezposelni se obvezno zavarujejo, če prejemajo denarno nadomestilo za primer brezposelnosti. Obvezno se zavarujejo tudi osebe, ki jim zavos za zaposlovanje plačuje prispevke za pokojninsko in invalidsko zavarovanje do izpolnitve pogojev za priznanje pravice do pokojnine.

Obvezno se zavaruje **eden od staršev** – upravičencev do starševskega dodatka, ki skrbi za otroka v prvem letu njegovega življenja, če ni obvezno zavarovan na drugi podlagi, če je njegovo stalno prebivališče v Republiki Sloveniji in je otrok državljan Republike Slovenije.

Zaporniki se zavarujejo, če so državljanji republike Slovenije in med prestajanjem kazni zapora na območju republike Slovenije delajo s polnim delovnim časom.

Za samozaposlene, kmete in tujce zakon pod določenimi pogoji dopušča izzem iz obveznega pokojninskega in invalidskega zavarovanja.

4.2.2. Posebni primeri obveznega pokojninsko invalidskega zavarovanja

ZPIZ ureja tudi posebne primere zavarovanja za invalidnost, telesno okvaro ali smrt, ki je posledica poškodbe pri delu ali poklicne bolezni (26. čl.); nadalje invalidsko zavaovanje oseb, ki opravljajo samostojno dejavnost (27. čl.) (in ne štejejo med samozaposlene po 15. členu); ter posebne primere zavarovanja za primer organizirane aktivnosti (28. čl.)

Za invalidnost, telesno okvaro ali smrt, ki je posledicapoškodbe pri delu ali poklicne bolezni, so obvezno zavarovani:

- dijaki in študenti pri praktičnem pouku, pri opravljanju proizvodnega dela oziroma delovne prakse in na strokovnih ekskurzijah;
- otroci in mladostniki z motnjami v telesnem in duševnem razvoju pri praktičnem pouku v podjetjih za usposabljanje ali na obveznem praktičnem delu;
- osebe, ki so po končanem šolanju na prostovoljni praksi, ne glede na to, ali za to prakso prejemajo nagrado;
- osebe, ki so uveljavile izzem iz zavarovanja po 18. Členu zakona;
- vojaški invalidi, civilni invalidi vojne in druge invalidne osebe na poklicni rehabilitaciji oziroma usposabljanju pri praktičnih delih in vajah;
- dijaki ter študenti na dodiplomskem in podiplomskem študiju pri opravljanju dela prek pooblaščenih študentskih servisov;
- osebe na prestajanju kazni zapora, ki niso obvezno zavarovane, ter mladoletniki, proti katerim se izvršuje vzgojni ukrep oddaje v prevzgojni dom, pri delu, poklicnem izobraževanju in pri opravljanju dovoljenih dejavnosti v skladu z zakonom. (27. Člen)

Za invalidnost, telesno okvaro ali smrt, ki je posledica poškodbe pri delu ali poklicne bolezni, so obvezno zavarovane osebe, ki opravljajo pridobitno dejavnost, pa niso

zavarovane kot samozaposlene ter osebe, ki v okviru kakšnega drugega pravnega posla opravljajo delo za plačilo

Osebe, ki niso zavarovane na drugi podlagi, so obvezno zavarovane za invalidnost, telesno okvaro ali smrt kot posledico poškodb pri delu, ko:

- sodelujejo pri organiziranih delovnih akcijah, pri reševalnih akcijah ali pri zaščiti in reševanju v primerih naravnih in drugih nesreč;
- kot udeleženci mladinskih taborov v Republiki Sloveniji sodelujejo pri opravljanju del oziroma nalog na mladinskem taboru;
- opravljajo naloge vojaške službe ali nadomestne civilne službe, civilne zaščite, službe za opazovanje in obveščanje, splošnih reševalnih služb ali enot za zveze ter pri usposabljanju za obrambo in zaščito;
- pomagajo policiji in pooblaščenim uradnim osebam državnih organov pri izpolnjevanju nalog s področja varstva ustavne ureditve, osebne varnosti občanov in varnosti premoženja, vzdrževanja javnega reda in miru, pri preprečevanju in odkrivanju kaznivih dejanj ter pri odkrivanju in prijemanju storilcev in privarovanju pred kršitvami nedotakljivosti državne meje;
- opravljajo naloge policije kot osebe v rezervnem sestavu policije;
- opravljajo na poziv državnih in drugih pooblaščenih organov javno in drugo družbeno funkcijo ali državljansko dolžnost;
- kot športniki ali šahisti, trenerji ali organizatorji v okviru organizirane športne ali šahovske dejavnosti sodelujejo pri športnih ali šahovskih akcijah;
- kot člani operativnih sestavov prostovoljnih gasilskih organizacij opravljajo naloge pri gašenju požarov, zaščiti in reševanju pri drugih nesrečah, pri usposabljanju, zavarovanju na požarno nevarnih mestih in pri javnih prireditvah, naloge pri javnih nastopih in demonstracijah s prikazovanjem demonstrativnih vaj ter pri poučevanju ljudi o požarni varnosti;
- kot člani gorske reševalne službe ali potapljači opravljajo naloge reševanja življenj ali odvrnitve oziroma preprečitve nevarnosti, ki neposredno ogrožajo življenja ali premoženje oziroma se organizirano usposabljujejo za navedene naloge. (28. čl.)

Novost je pojem pasivnega zavarovanja. Pomeni, da so osebe, ki so bile obvezno zavarovane, zavarovane za invalidnost in telesno okvaro, kot posledico bolezni ali poškodbe izven dela, še po prenehanju delovnega razmerja oziroma druge podlage za zavarovanje, če ob nastanku invalidnosti ali telesne okvare izpolnjujejo pogoje pokojninske dobe za pridobitev pravic ali so že uživalci starostne ali invalidske pokojnine. (29. čl.)

4.2.3 Prostovoljna vključitev v obvezno zavarovanje

Državljanji Republike Slovenije, ki so dopolnili 15 let starosti, in niso obvezno zavarovani, se lahko prostovoljno vključijo v obvezno zavarovanje v času, ko:

- so na neplačanem dopustu;
- traja suspenz pogodbe o zaposlitvi;
- so na dodiplomskem oziroma na podiplomskem šolanju;
- služijo vojaški rok, opravljajo naloge nadomestne civilne službe ali se usposabljujejo za rezervni sestav policije;
- skrbijo za otroka, mlajšega od sedmih let oziroma za invalidno osebo, ki je nezmožna za samostojno življenje in delo, ali za uživalca dodatka za pomoč in postrežbo;

- opravljajo samostojno kmetijsko dejavnost in ne dosejajo dohodka, ki ustreza znesku minimalne plače (2. al. 1. odst. 16. čl. ZPIZ-1);
- so kot brezposelne osebe vpisani v katero od evidenc pri zavodu za zaposlovanje. (Zavod za zaposlovanje obvesti zavod o izbrisu osebe iz evidence brezposelnih);
- bivajo v tujini kot zakonci oziroma kot zunajzakonski partnerji zavarovancev, poslanih na delo ali usposabljanje v tujino;
- so kot invalidi v varstvenih delavnicah;
- so na strokovnem izpopolnjevanju ali na specializaciji po prenehanju obveznega zavarovanja;
- so zaposleni s krajšim delovnim časom od polnega, vendar le zaradi do polnega delovnega časa.

Tujec se lahko prostovoljno vključi v zavarovanje, če je tako določeno z mednarodnim sporazumom.

4.3 Starostna pokojnina

4.3.1 Splošno

Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju je pogoj starosti za pridobitev pravice do starostne pokojnine postavil precej drugače, kot je to veljalo po prejšnji zakonodaji. Zmanjšal je razliko med zavarovanci in zavarovankami, uvedel je večjo prožnost, več možnosti, da se zavarovanci in zavarovanke individualno odločajo o upokojitvi. Zakon tudi razlikuje med polno starostjo in minimalno oziroma najnižjo starostjo, pri kateri je možno pridobiti starostno pokojnino. (Izraza 'minimalna starost' zakon izrecno ne uporablja. V 36. členu navaja minimalne pogoje za pridobitev pravice do starostne pokojnine in v tem členu navedene starostne meje označujemo kot minimalno starost). Doba prehoda iz enega v drug sistem je razmeroma dolga in pri posameznih institutih različna.

4.3.2 Pogoji za uveljavitev pravice do starostne pokojnine

Za uveljavitev pravice do starostne pokojnine je treba izpolnjevati predpisano starost in predpisano pokojninsko dobo. Kot minimalne pogoje za pridobitev pravice do starostne pokojnine zakon postavlja tri alternativne kombinacije starosti in pokojninske dobe.

- a) Starost 58 let in pokojninska doba 40 let za moške oziroma 38 let za ženske.
- b) Starost 63 let za moške oziroma 61 let za ženske in pokojninska doba 20 let
- c) Starost 65 let za moške oziroma 63 let za ženske in 15 let zavarovalne dobe.

4.3.3 Starost

Polna starost (52. čl.) za upokožitev je za zavarovance 63 let in za zavarovanke 61 let. To je starost, ob kateri naj bi se moški in ženske 'normalno' upokojevali. Kdor se upokoji ob polni starosti, se mu starostna pokojnina odmeri v višini, odvisni le od pokojninske dobe, brez odbitkov.

Minimalna starost je načeloma najnižja možna starost, ob kateri je mogoče uveljaviti starostno pokojnino. Minimalna starost je za oba spola enaka in znaša 58 let. (36. čl., 1. odst.)

Minimalna in polna starost se bosta dvigovali postopoma. Za ženske se bo minimalna starost za upokojitev s sedanjih 53 let dvignila na 58 let leta 2013. (Za moške je najnižja starost za upokojitev 58 let že po ZPIZ-u iz leta 1992.). Polna starost 61 let bo za ženske potrebna leta 2023, polna starost za moške 63 let pa bo potrebna leta 2009.

Izjemi oziroma olajšavi glede polne in minimalne starosti sta dve. Za ženske vključitev v delo pred 18. letom starosti, za oba spola pa skrb za otroke.

Ženski, ki se je v obvezno zavarovanje vključila pred 18. letom starosti, se minimalna starost zniža za čas trajanja obveznega zavarovanja pred dopolnjenim 18. letom starosti, vendar največ do 55 let.

Druga olajšava je možna zaradi otrok. Starost za upokojitev – tako polna kot minimalna – se zniža za vsakega rojenega ali posvojenega otroka, ki ima državljanstvo Republike Slovenije, za katerega je zavarovanka/ zavarovanec skrbel/a in ga vzgajal/a vsaj pet let. Zavarovan-cu,-ki se starostna meja zniža za osem mesecev za enega otroka, za 20 mesecev za dva otroka in za 36 mesecev za tri otroke. Za vsakega nadaljnega otroka se znižanje starostne meje poveča za 20 mesecev. To olajšavo lahko uveljavi mati ali oče otroka, kakor se dogovorita. Če sporazum ni možen, je do znižanja upravičen tisti od staršev, ki je v pretežnem delu uveljavil pravico do starševskega dopusta. (Starševski dopust je institut bodočega zakona o starševstvu) Če nobeden ni bil na starševskem dopustu ali če sta ga uveljavila v enakih delih, pravica do znižanja starosti za upokojitev pripada materi.

Pogoj minimalne starosti 58 let se ženskam zaradi otrok lahko zniža največ do 56 let in moškim največ do 58 let starosti.

Te ugodnosti bodo dejansko lahko izkoristili samo tisti, ki so se zgodaj zaposlili in tisti, ki se bodo upokojili s krajšo pokojninsko dobo od polne. (1)

Polna starost se za moške lahko zniža največ na 60 let in za ženske največ na 58 let.

Znižanje upokojitvene starosti zaradi otrok se bo uvajalo postopoma. Ob koncu prehodnega obdobja, to bo leta 2015, bo znižanje za enega otroka znašalo 8 mesecev, za dva otroka 20 mesecev, za tri otroke 36 mesecev, in za vsakega nadaljnega otroka še 20 mesecev. Leta 2000, ko se bo število otrok začelo upoštevati, znašajo olajšave za enega otroka 0,5 meseca, za dva 1,25 meseca, za tri 2,25 meseca in za vsakega nadaljnega otroka še 1,25 meseca.

4.3.4 Pokojninska doba

Drugi pogoj za pridobitev starostne pokojnine je pokojninska doba. Najkrajša pokojninska doba je 15 let, polna pokojninska doba pa je 40 let za moške in 38 let za ženske. V pokojninsko dobo se poleg delovne oziroma zavarovalne dobe, ko je zavarovanec delal oziroma so bili zanj plačani prispevki za pokojninsko zavarovanje, všteta tudi dokupljena doba in dodana doba.

Dokupljeno dobo si lahko dokupi zavarovanec sam, lahko pa mu je največ pet let dokupi delodajalec. (N. pr. ob prenehanju delovnega razmerja zaradi operativnih razlogov.)

Dodana doba pa je tista, ki se lahko upošteva pri izpolnitvi pogojev za uveljavitev starostne pokojnine, ne upošteva pa se ob odmeri pokojnine, razen če je tudi

dokupljena. Dodana doba je čas služenja vojaškega roka in čas študija (2 leti za višjo šolo, 4 leta za visoko šolo, 6 let za magisterij).

4.3.5. Odmera starostne pokojnine

Način odmere pokojnine se v primeru s prejšnjim zakonom v principu ni spremenil, manj ugodni pa so pogoji. Podaljšalo se je obdobje, iz katerega se upošteva pokojninska osnova. Odstotki za odmero pokojnine so nižji.

Višina pokojnine je odvisna od pokojninske osnove in pokojninske dobe. Pokojninsko osnovo predstavlja povprečje plač oziroma drugih dohodkov od katerih so bili plačani prispevki za pokojninsko zavarovanje za obdobje katerihkoli zaporednih 18 let po letu 1970, ki so za zavarovanca oziroma zavarovanko najugodnejša. Zakon podrobneje določa, kateri prejemki se všttevajo v pokojninsko osnovo ter kako se upoštevajo plače za delo s krajšim oziroma daljšim delovnim časom od polnega. Pri določitvi pokojninske osnove se plače iz prejšnjih let preračunajo z valorizacijskimi količniki, tako da ustrezajo gibanjem poprečnih plač in pokojnin v koledarskem letu pred uveljavitvijo pravice do pokojnine. Valorizacijski količniki se vsako leto na novo določijo.

Ne glede na te izračune sta z zakonom predpisani najnižja in najvišja pokojninska osnova. Najnižja pokojninska osnova je tista, ki je veljala zadnji mesec pred uveljavitvijo ZPIZ-1, torej v decembru 1999. Ta osnova je brutto 69.915,08 SIT (Ur. l. RS, 95/99) Najvišja pokojninska osnova predstavlja štirikratnik najnižje pokojninske osnove. Če bi bila izračunana pokojninska osnova za zavarovanca nižja od najnižje pokojninske osnove po zakonu, se pokojnina odmeri od najnižje osnove. Če bi bila zavarovančeva izračunana pokojninska osnova višja od najvišje pokojninske osnove po zakonu, se pokojnina odmeri od najvišje pokojninske osnove. Najnižja in najvišja pokojninska osnova se spreminjata po enakih pravilih kot veljajo za usklajevanje pokojnin.

Zavarovancu, ki pridobi pravico do starostne pokojnine po ZPIZ-1, je zagotovljena najnižja pokojnina v višini 35% najnižje pokojnine. To je najnižja možna pokojnina po tem zakonu.

Od osnove se odmeri pokojnina v odstotku, ki je odvisen od trajanja pokojninske dobe. Za zavarovanca s pokojninsko dobo 15 let se pokojnina odmeri v višini 35% osnove, za zavarovanko pa v višini 38 % osnove, nato pa se za vsako nadaljnje leto pokojninske dobe odmerni odstotek poveča za 1,5%.

Če je zavarovanec pred 63. letom starosti dopolnil nad 40 let delovne dobe ali če je zavarovanka pred 61. letom starosti dopolnila nad 38 let delovne dobe, se ta dodatno ovrednoti na način, prikazan v tabeli.

Tabela: Vrednotenje delovne dobe, ki je daljša od polne

Moški	Ženska	Vrednost posameznega leta delovne dobe
41. leto	39. leto	3,0%
42. leto	40. leto	2,6%
43. leto	41. leto	2,2%
44. leto	42. leto	1,8%
45. in vsako naslednje leto	43. in vsako naslednje leto	1,5%

Če zavarovanec oziroma zavarovanka uveljavlja pravico do starostne pokojnine po dopolnitvi 63 oziroma 61 let starosti, se daljša delovna doba od polne, ki je bila dopolnjena pred navedeno starostno mejo vrednoti tako, ko je navedeno v tabeli, vsako nadaljnje leto delovne dobe, dopolnjeno po 63. oziroma 61. letu pa se vrednoti v višini 1,5% pokojninske osnove.

To ugodnost lahko dejansko uveljavijo tisti, ki jim je začela teči delovna doba najkasneje s 23. letom starosti.

Zavarovancu, ki nima 40 oziroma zavarovanki, ki nima 38 let delovne dobe, in pridobi pravico do starostne pokojnine pred dopolnitvijo polne starosti (lahko znižane zaradi otrok ali dela pred 18. letom starosti), se pokojnina, odmerjena glede na dopolnjeno pokojninsko dobo, zniža za vsak mesec starosti, ki mu manjka do polne starosti. Odbitki so tem večji (progresivni) čim večja je razlika med polno upokojitveno starostjo in dejansko starostjo ob upokojitvi.

Tabela: Zmanjšanje pokojnine zaradi nepolne starosti

Starost - v letih	Odstotek zmanjšanja na mesec
58	0,30%
59	0,25%
60	0,20%
61	0,15%
62	0,10%
63	0,00%

Starostna pokojnina brez zmanjšanja pripada zavarovancem in zavarovankam, ki so dopolnili 58 let starosti in imajo polno delovno dobo 40 let (moški) oziroma 38 let (ženske). Ženskam se starostni pogoj lahko zniža zaradi otrok ali vključitvijo v zavarovanje pred 18. letom starosti.

Zavarovancu, ki je dopolnil pogoje za pridobitev pravice do starostne pokojnine, in ostane v zavarovanju po dopolnitvi 63 let starosti (moški) oziroma 61 let starosti (ženska), se pokojnina odmerjena glede na pokojninsko dobo in pokojninsko osnovo za vsak mesec zavarovanja po dopolnitvi navedene starosti poveča.

Tabela: Povečanje pokojnine zaradi nadaljevanja dela

Starost ob upokojitvi		Odstotek povečanja na mesec
Moški	Ženske	
od 63. do 64. leta	od 61. do 62. leta	0,3%
od 64. do 65. leta	od 62. do 63. leta	0,2%
od 65. do 66. leta	od 63. do 64. leta	0,1%
66 let in več	64 let in več	0,0%

Prehod na nove pogoje za odmero starostne pokojnine bo postopen.

Ker bodo pokojnine iz obveznega pokojninskega zavarovanja nižje kot v preteklosti, bodo dodatna in prostovoljna zavarovanja postala pomembnejša za ohranitev primerljive življenske ravni po upokojitvi.

4.3.6 Starostna pokojnina brez zmanjšanja v posebnih primerih

Veljavni ZPIZ-1 ne pozna več instituta predčasne pokojnine. Kot ugodnost za zavarovance, ki so izgubili delo pred dopolnitvijo polne starosti, pa so že izpolnili minimalne pogoje za pridobitev pravice do starostne pokojnine, določa pridobitev pokojnine brez zmanjšanja v naslednjih posebnih primerih:

- če je delovno razmerje prenehalo zaradi stečaja ali druge oblike prenehanja delodajalca in zavarovancu po mnenju zavoda za zaposlovanje ni možno zagotoviti druge zaposlitve;
- če je delodajalec iz ekonomskih razlogov, zaradi katerih bi bil ogrožen obstoj večjega števila delovnih mest, pripravil finančno ovrednoten program razreševanja presežnih delavcev skladno s predpisi o delovnih razmerjih in kolektivnimi pogodbami, v katerega je vključenih najmanj pet presežnih delavcev pri velikih delodajalcih oziroma najmanj pet presežnih delavcev ali vsaj 30% delavcev pri manjših delodajalcih;
- če je pri zavarovancu nastopila invalidnost po ZPIZ-1;
- če je zavarovancu prenehalo delovno razmerje na podlagi programa, po katerem je delodajalec dolžan na njegovo delovno mesto zaposliti mlajšo brezposelno osebo, v skladu s pogoji, ki jih ureja poseben zakon;
- če je zavarovanec brezposelni in je bil v zadnjih 24 mesecih najmanj 12 mesecev kot brezposelna oseba vpisan v katero od evidenc, ki jih vodi zavod za zaposlovanje. Obdobje 24 mesecev se podaljša za čas, v katerem je bil zavarovanec vključen v program zaposlovanja, v katerega ga je napotil zavod za zaposlovanje.

Pravico do starostne pokojnine brez zmanjšanja pridobi tudi slepi zavarovanec, ki mu je prenehalo delovno razmerje po krivdi delodajalca in mu ni možno zagotoviti druge zaposlitve.

4.3.7 Delna pokojnina

Z delno pokojnino zakonodajalec podpira postopen prehod iz delovne aktivnosti v upokožitev, kar je v skladu s spoznanji gerontologije.

Zavarovanec, ki je izpolnil pogoje za pridobitev pravice do starostne pokojnine, lahko pridobi pravico do delne pokojnine, če je v delovnem razmerju z največ polovico polnega delovnega časa.

Delna pokojnina se odmeri v višini polovice starostne pokojnine, ki gre zavarovancu na dan uveljavitve delne pokojnine, glede na dopolnjeno pokojninsko dobo, pokojninsko osnovo in starost. Delna pokojnina se potem usklajuje kot druge starostne pokojnine.

Po prenehanju uživanja delne pokojnine lahko zavarovanec zahteva izplačilo usklajenega zneska starostne pokojnine, ugotovljene ob odmeri delne pokojnine ali odstotno povečanje starostne pokojnine, ugotovljene ob odmeri delne pokojnine, glede na dejansko dopolnjeno zavarovalno dobo v času prejemanja delne pokojnine in starost na dan odstotnega povečanja ali ponovno odmero starostne pokojnine ob upoštevanju dejansko dopolnjene zavarovalne dobe in plače v času prejemanja delne pokojnine in starosti na dan uveljavitve ponovne odmere. (ZPIZ –1, 58. čl.)

4.4 Državna pokojnina

Državna pokojnina ne izhaja iz zavarovanja oziroma plačanih prispevkov zavarovancev.

Pravico do državne pokojnine imajo osebe s stalnim prebivališčem v Republiki Sloveniji, ki nimajo pravice do starostne pokojnine po ZPIZ-1 niti ne iz tujega javnega pokojninskega sistema niti po drugih predpisih, in katere lastni dohodki ne presegajo premoženjskega cenusa za pridobitev varstvenega dodatka po ZPIZ-1. Pravico do državne pokojnine pridobi taka oseba, ko izpolni 65 let starosti, če je med 15. in 65. letom starosti najmanj 30 let prebivala v Republiki Sloveniji. Državna pokojnina znaša najmanj 33,3% najnižje pokojninske osnove.

Opombe:

(1) A. Bubnov Škoberne (:1406) navaja: To pomeni, da bodo ženske s polno zavarovalno dobo 38 let lahko znižale najnižjo starost za otroke največ za 24 mesecev. Dejansko pa se bo lahko ženska z dvema otrokoma upokojila pri starosti 56 let in štiri mesece samo, če je do te starosti dopolnila 38 let pokojninske dobe, kar pa bodo lahko dopolnile samo tiste, ki so se zaposlile najkasneje do 18 let in štiri mesece starosti. Taka ureditev ima za posledico, da se ženske, ki so se šolale na višjih stopnjah ali so se iz drugega razloga zaposlile kasneje (na primer po 21. letu), ne bodo mogle upokojiti pred 58. Letom, čeprav imajo enega ali več otrok, ke ne bodo dopolnile pokojninske dobe 38 let. Očetje s polno pokojninsko dobo 40 let znažanja za otroke ne bodo mogli izkoristiti, ker se zanje ne more znižati starostna meja pod 58 let. Znižanja bodo lahko v večji meri koristili tisti starši, ki se bodo želeli upokojiti s krajšo pokojninsko dobo od polne, ko je določena višja mejna starost (63/61 ali 65/63)

Viri:

A. Bubnov Škoberne: Novi sistem pokojninskega zavarovanja za starost – pravni vidik, Podjetje in delo 6-7/1999/XXV, 1399-1413

Vprašanja:

1. Kaj pomeni načelo neodtujljivosti, nezastarsljivosti in spoštovanja pridobljenih pravic v pokojninskem in invalidskem zavarovanju?
2. Kaj pomeni načelo obveznosti v pokojninskem in invalidskem zavarovanju?
3. Opišite, kaj vsebujejo trije stebri pokojninskega zavarovanja v Sloveniji?
4. Navedite glavne skupine zavarovancev, ki so zavarovani za vse primere pokojninskega in invalidskega zavarovanja v Sloveniji.
5. Kdo so osebe, zavarovane za posebne primere v pokojninskem in invalidskem zavarovanju?
6. Kaj pomeni 'pasivno zavarovanje' po zakonu o pokojninskem in invalidskem zavarovanju?
7. Kdo se lahko prostovoljno vključi v sistem (obveznega) pokojninskega in invalidskega zavarovanja?
8. Kaj pomeni izraz 'polna starost' in koliko znaša?
9. Navedite minimalne pogoje za uveljavitev pravice do starostne pokojnine (ni treba navajati prehodnih določb)

10. Iz katerih razlogov, komu in za koliko let se lahko znižato polna oziroma minimalna starost za upokojitev?
11. Kako se odmeri starostna pokojnina?
12. Iz katerih razlogov se starostna pokojnina lahko zniža oziroma poveča? / Katere odbitke oziroma dodatke k starostni pokojnini poznate?
13. V katerih posebnih primerih se starostna pokojnina odmeri brez zmanjšanja?
14. Kaj veste o delni pokojnini?
15. Državna pokojnina po ZPIZ-1 (upravičenci, višina)

4.5 Pravice na podlagi invalidnosti

Glavni namen invalidskega zavarovanja je, da bi se zavarovanec ponovno usposobil za delo s poklicno rehabilitacijo, začel opravljati kakšno drugo delo ali opravljal vsaj delo s krajšim delovnim časom. Zmanjšanje dohodka v takih primerih se pokrije z denarnimi nadomstili. Le če delovni invalid ne more več delati dela, ima pravico do invalidske pokojnine. Novi zakon tudi na novo ureja prenehanje delovnega razmerja delovnemu invalidu.

4.5.1 Pojem invalidnosti po ZPIZ-1

Veljavni zakon nekoliko drugače definira invalidnost kot prejšnja zakonodaja. Invalidnost je še vedno opredeljena kot 'kombinacija' sprememb v zdravstvenem stanju ter izgube ali zmanjšanja delovnih zmožnosti. Nova definicija upošteva poklicne in splošne delovne zmožnosti. Ne vsebuje več elementa trajnosti, čeprav še vedno velja, da je razlika med zdravstvenim in invalidskim zavarovanjem v trajanju zavarovanega primera.

Invalidnost po veljavnem zakonu o pokojninskem in invalidskem zavarovanju (60. čl.) je podana, če se zaradi sprememb v zdravstvenem stanju, ki jih ni mogoče odpraviti z zdravljenjem ali ukrepi medicinske rehabilitacije zavarovancu zmanjša zmožnost za zagotovitev oziroma ohranitev delovnega mesta oziroma za poklicno napredovanje. Invalidnost se razvršča v naslednje kategorije:

- I. kategorija – če zavarovanec ni več zmožen opravljati organiziranega pridobitnega dela ali, če je pri njem podana poklicna invalidnost, nima pa več preostale delovne zmožnosti; (*splošna invalidnost*)
- II. kategorija – če je zavarovančeva delovna zmožnost za svoj poklic zmanjšana za 50% ali več; (*poklicna invalidnost*)
- III. kategorija – če zavarovanec z ali brez predhodne poklicne rehabilitacije ni več zmožen za delo s polnim delovnim časom, lahko pa opravlja določeno delo vsaj s polovico polnega delovnega časa (*zmanjšana zmožnost za delo*) oziroma če je zavarovančeva delovna zmožnost za svoj poklic zmanjšana za manj kot 50% ali, če zavarovanec še lahko dela v svojem poklicu s polnim delovnim časom, vendar pa ni zmožen za delo na delovnem mestu, na katerega je razporejen. (*omejena zmožnost za delo*)

(Ne velja več poenostavljena opredelitev, da so delovni invalidi tisti, ki delajo s polovico polnega delovnega časa!)

Kot svoj poklic se šteje delo na delovnem mestu, na katero je zavarovanec razporejen in vsa dela, ki ustrezajo zavarovančevim telesnim in duševnim zmožnostim, za katera ima ustrezno strokovno izobrazbo, dodatno usposobljenost in delovne izkušnje, ki se zahtevajo za določene dela skladno z zakoni ali kolektivnimi pogodbami.

4.5.2 Preostala delovna zmožnost

Za položaj in pravice delovnih invalidov je pomembna njihova preostala delovna zmožnost, ki jo zakon definira na naslednji način:

Preostala delovna zmožnost je podana,

- če zavarovanec lahko dela s polnim delovnim časom in z delovnim naporom, ki ne poslabša njegove invalidnosti na drugem delovnem mestu, ki ustreza njegovi strokovni izobrazbi oziroma usposobljenosti, ali
- če se zavarovanec s poklicno rehabilitacijo lahko usposobi za delo s polnim delovnim časom na drugem delovnem mestu ali
- če zavarovanec lahko opravlja določeno delo vsaj polovico polnega delovnega časa. (61. čl.)

Pravice zavarovancev s preostalo delovno zmožnostjo so: pravica do poklicne rehabilitacije; pravica do premestitve; pravica do dela s krajšim delovnim časom od polnega ter pravica do denarnih nadomestil.

4.5.3 Poškodba pri delu

V invalidskem zavarovanju delavcev oziroma delovno aktivnega prebivalstva so ugodneje obravnavani zavarovanci, pri katerih je invalidnost nastopila iz razlogov, ki so povezani z delom. Vzroki za nastanek invalidnosti so lahko: poškodba pri delu, poklicna bolezen, bolezen ter poškodba izven dela.

Za poškodbe pri delu je značilno, da so v zvezi z delom in da nastopijo kot posledica kratkotrajnih učinkov na poškodovanca.

Poškodbo pri delu veljavni zakon definira kot poškodbo, ki je posledica neposrednega in kratkotrajnega mehničnega, fizikalnega ali kemičnega učinka, ter poškodba, ki je posledica hitre spremembe položaja telesa, nenadne obremenitve telesa ali drugih sprememb fiziološkega stanja organizama, če je taka poškodba v vzročni zvezi z opravljanjem dela ali dejavnosti, na podlagi katere je poškodovanec zavarovan.

Poškodba pri delu je tudi obolenje, ki je neposredna in izključna posledica nesrečnega naključja ali višje sile med opravljanjem dela oziroma dejavnosti, na podlagi katere je oboleli zavarovanec.

Za poškodbe pri delu štejejo tudi poškodbe, ki nastopijo na redni poti od stanovanja do delovnega mesta ali nazaj, na službeni poti, na poti, da zavarovanec nastopi delo in na redni poti v zvezi z uveljavljanjem zdravstvenega varstva.

V sodni praksi je bilo že veliko sporov glede opredelitve 'redne poti'.

4.5.4 Poklicna bolezen

Za razliko od poškodb pri delu poklicne bolezni nastopijo zaradi dalj časa trajajočega vpliva dela na zdravje zavarovanca.

Poklicne bolezni so določene bolezni, povzročene z daljšim neposrednim vplivom delovnega procesa in delovnih pogojev na določenem delovnem mestu ali na delu, ki sodi v neposredni okvir dejavnosti, na podlagi katere je oboleli zavarovan. (65. čl., 1. odst.) Neka bolezen torej ni poklicna sama po sebi, ampak samo, če nastane kot posledica dela.

Poklicne bolezni, dela, na katerih se pojavljajo in pogoje, ob katerih se štejejo za poklicne bolezni, določi minister, pristojen za delo v sodelovanju z ministrom za zdravstvo. Ker to še ni urejeno, se še vedno uporablja nekdanji jugoslovanski samoupravni sporazum o seznamu poklicnih bolezni.

4.5.5 Invalidska pokojnina

4.5.5.1 Pogoji za invalidsko pokojnino

Invalidska pokojnina je namenjena tistim zavarovancem, ki nimajo več pogojev za delo. Pravico do invalidske pokojnine pridobi:

- zavarovanec I. kategorije;
- zavarovanec II. kategorije, ki ni zmožen za drugo ustrezno delo brez poklicne reabilitacije, le-ta pa mu ni zagotovljena, ker je star nad 50 let.
- zavarovanec II. ali III. kategorije, ki mu ni zagotovljena ustrezna zaposlitev oziroma prerazporeditev, ker je že dopolnil 63 let starosti (moški) oziroma 61 let starosti (ženska).

Za uveljavitev pravice do invalidske pokojnine je treba izpolnjevati pogoj pokojninske dobe. Glede tega so v ugodnejšem položaju zavarovanci, pri katerih je invalidnost posledica poškodbe pri delu ali poklicne bolezni. Ti pridobijo invalidsko pokojnino ne glede na pokojninsko dobo.

Zavarovanci, pri katerih je invalidnost posledica poškodbe izven dela ali bolezni, pa morajo imeti določeno pokojninsko dobo. Pogoj pokojninske dobe je postavljen tako, da morajo imeti daljšo pokojninsko dobo starejši zavarovanci, ker so imeli več možnosti, da si jo pridobijo. Mlajši invalidi so obravnavani bolj ugodno.

Zavarovanec, pri katerem je nastala I. kategorija invalidnosti pred dopolnjenim 21. letom starosti, pridobi pravico do invalidske pokojnine, če je bil ob nastanku invalidnosti vključen v obvezno zavarovanje ali, če je dopolnil najmanj tri mesece zavarovalne dobe.

Ostali zavarovanci pridobijo invalidsko pokojnino, če z dopolnjeno pokojninsko dobo pokrijejo določen del razdobja, ki ga imenujemo 'delovna leta'. (Pojem delovna leta je treba razlikovati od pojma delovna doba!) Delovna leta pomenijo obdobje, ko bi zavarovanec glede na svojo starost in izobrazbo lahko bil zaposlen oziroma bi lahko bil zavarovan na kakšni drugi osnovi. Delovna leta so razdobje od dopolnjenega 20. leta starosti oziroma od 23. leta starosti za tiste, ki so pridobili višjo strokovno izobrazbo in od 26. leta starosti za tiste, ki so si pridobili visoko strokovno izobrazbo.

Zavarovanec, pri katerem je nastala I. kategorija invalidnosti po dopolnjenem 21. letu starosti, vendar pred dopolnjenim 30. letom starosti, pridobi pravico do invalidske pokojnine pod pogojem, da je pred nastankom invalidnosti dopolnil pokojninsko dobo, ki pokriva najmanj eno četrtno delovnih let. V ostalih primerih invalidnosti zaradi poškodbe izven dela ali bolezni pridobi zavarovanec pravico do invalidske pokojnine, če ob nastanku invalidnosti pokriva najmanj eno tretjino delovnih let s pokojninsko dobo.

4.5.5.2 Odmera invalidske pokojnine

Pokojninska osnova za invalidsko pokojnino se izračuna na enak način kot pokojninska osnova za starostno pokojnino. Posebej so z zakonom urejeni primeri, ko je zavarovančeva zavarovalna doba krajša od obdobja iz katerega se upoštevajo plače za izračun pokojninske osnove.

Zavarovanci, ki so postali invalidi zaradi poškodbe pri delu ali poklicne bolezni, imajo tudi pri odmeri invalidske pokojnine ugodnejši položaj. Invalidska pokojnine se jim odmeri od pokojninske osnove v enaki višini kot starostna pokojnina za pokojninsko dobo najmanj 40 let (moški) oziroma 38 let (ženska) brez zmanjšanja glede na starost ob upokojitvi. (74. čl.)

Zavarovancem, ki so postali invalidi zaradi poškodbe izven dela ali bolezni, se invalidska pokojnina odmeri od pokojninske osnove na enak način kot starostna pokojnina, a brez zmanjšanja glede na starost ob upokojitvi. Ker pa zavarovanec lahko postane delovni invalid kadarkoli v svoji delovni karieri, tudi zelo mlad in z zelo kratko pokojninsko dobo, se pri invalidski pokojnini to upošteva in sicer z določitvijo minimalnih odstotkov za odmero pokojnine in s tako imenovano prišteto dobo.

Invalidska pokojnina se odmeri zavarovancu, ki je postal invalid pred dopolnitvijo starosti 63 let (moški) oziroma 61 let (ženske) najmanj v višini 45% (moški) oziroma 48% (ženske) pokojninske osnove. Če pa je invalidnost nastopila po tej starosti, se invalidska pokojnina odmeri najmanj v višini, določeni za 15 let zavarovalne dobe, to je 35% osnove za moške in 38% osnove za ženske. (75. čl.)

Prišteta doba je fiktivno obdobje, ki se doda dejansko dopolnjeni pokojninski dobi. Skupna pokojninska doba zavarovanca je zato višja, višji pa je tudi odstotek za odmero invalidske pokojnine. Prišteta doba torej na nek način nadomešča zavarovancu del zaradi invalidnosti izpadle zavarovalne dobe. Z njo je izpeljano načelo solidarnosti.

Dolžina prištete dobe je odvisna od starosti zavarovanca na dan nastanka invalidnosti. Če je invalidnost nastopila pred dopolnitvijo 58. leta starosti, je sestavljena iz dveh delov, in sicer dveh tretjin obdobja od dneva nastanka invalidnosti do dneva dopolnitve 58 let strosti ter polovice obdobja od dopolnitve 58 let starosti do dopolnitve 63. leta starosti (moški) oziroma 61. leta (ženska). Prišteta doba se računa v letih in mesecih, pri čemer se obdobje, daljše od 15 dni, šteje kot en mesec. (Kuhelj: 91, 92)

4.5.6 Poklicna rehabilitacija

Poklicna rehabilitacija je celostni proces, v katerem se zavarovanec strokovno, fizično in psihosocialno usposobi za drug poklic ali delo tako, da se lahko ustrezno razporedi oziroma zaposli in ponovno vključi v delovno okolje, oziroma se usposobi za opravljanje istega poklica ali dela, tako da se mu ustrezno prilagodi delovno mesto z ustreznimi tehničnimi pripomočki. (80. čl., 1. odst.) Zavarovancu, ki pridobi pravico do poklicne rehabilitacije zakon izrecno nalaga dolžnost usposabljanja za drugo ustrezno delo. (Kuhelj: 94)

Pravico do poklicne rehabilitacije pridobi zavarovanec oziroma zavarovanka, ki na dan nastanka II. kategorije invalidnosti še ni doplonil.-a 50 let starosti, če je glede na preostalo delovno zmožnost pričakovati, da se bo lahko usposobil, -a za delo s polnim delovnim časom.

Zavarovanec, ki je pridobil pravico do poklicne rehabilitacije, se je dolžan usposablјati ob pogojih in na način, določen z zakonom ter v skladu z obveznostmi, ki so določene s pogodbo o poklicni rehabilitaciji.

Poklicna rehabilitacija lahko poteka na različne načine: z izobraževanjem na šolah in v drugih oblikah izobraževanja, s praktičnim usposablјnjem na delovnem mestu pri delodajalcu, lahko tudi z izobraževanjem ob delu, če se zavarovanec s tem strinja.

V času od pridobitve pravice do poklicne rehabilitacije in do nastopa poklicne rehabilitacije, v času trajanja poklicne rehabilitacije in po končani poklicni rehabilitaciji do dneva zaposlitve prejema zavarovanec denarno nadomestilo, ki se odmeri glede na invalidsko pokojnino, do katere bi bil upravičen na dan nastanka invalidnosti.

4.5.7. Pravica do premestitve

Pravico do premestitve na drugo delovno mesto pridobijo naslednji zavarovanci: tisti, ki so končali poklicno rehabilitacijo; zavarovanci s preostalo delovno zmožnostjo, pri katerih je invalidnost II. kategorije nastala po dopoljenem 50. letu starosti; zavarovanci III. kategorije invalidnosti, pri katerih je delovna zmožnost zmanjšana za manj kot 50% ali zavarovanci III. kategorije, ki še lahko delajo v svojem poklicu s polnim delovnim časom, vendar pa niso zmožni za delo na delovnem mestu, na katerega so razporejeni.

Če ima zavarovanec sklenjeno delovno razmerje v Republiki Sloveniji, mu mora pravico do premestitve zagotoviti delodajalec.

Zavarovanci imajo na novem delovnem mestu pravico do nadomestila za invalidnost.

4.5.8 Pravica do dela s krajšim delovnim časom

Zavarovanec, ki ni več zmožen za delo s polnim delovnim časom, pridobi pravico do dela s krajšim delovnim časom in pravico do delne invalidske pokojnine. (93. čl.)

Tako delo mu je dolžan zagotoviti delodajalec.

Osnova za določitev delne invalidske pokojnine je invalidska pokojnina, do katere bi bil zavarovanec upravičen na dan nastanka invalidnosti. Delna invalidska pokojnina se odmeri od invalidske pokojnine v odstotku, ki ustreza skrajšanju polnega delovnega časa. (93. čl., 2. odst.). Delna invalidska pokojnina se lahko poveča ali zmanjša v primerih, ki jih določa zakon.

4.5.9. Pravica do nadomestila za invalidnost

Zavarovanec s preostalao delovno zmožnostjo pridobi zaradi zmanjšanja delovne zmožnosti v primerih, ki jih določa zakon, pravico do nadomestila za invalidnost. Pravica do nadomestila za invalidnost je pogojena s starostjo zavarovanca, z obsegom njegove preostale delovne zmožnosti in z določenem statusom ob nastanku invalidnosti oziroma pozneje.

Viri:

J. Kuhelj: Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju z uvodnimi pojasnili in stvarnim kazalom Jožeta Kuhlja, Uradni list republike Slovenije, Ljubljana, 2000

Vprašanja:

1. Opredelite pojem in kategorije invalidnosti po ZPIZ-1
2. Kaj je splošna invalidnost in kaj je poklicna invalidnost?
3. Opredelite pojem preostale delovne zmožnosti po ZPIZ-1
4. Kaj je poškodba pri delu?
5. Kaj je poklicna bolezen?
6. Navedite in na kratko opišite pravice na podlagi invalidnosti.
7. Kateri delovni invalidi (glede na kategorijo invalidnosti) lahko uveljavijo pravico do invalidske pokojnine?
8. Pogoji za invalidsko pokojnino in odmera invalidske pokojnine, če je invalidnost posledica poškodbe pri delu ali poklicne bolezni.
9. Kaj pomeni pojem 'delovna leta' in kje se uporablja?
10. Pogoji (glede pokojninske dobe) za pridobitev invalidske pokojnine v primeru poškodbe izven dela ali bolezni.
11. Odmera invalidske pokojnine v primeru poškodbe izven dela ali bolezni.
12. Kaj je poklicna rehabilitacija?
13. Pravica delovnih invalidov do preemstitve

4.6 Pravice za primer zavarovančeve smrti

V primeru zavarovančeve smrti lahko uveljavijo pravice iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja njegovi družinski člani. Pravice za primer smrti zavarovanca so vdovska pokojnina, družinska pokojnina ter odpravnina in oskrbnina. To so izvedene pravice, zato jih je možno uveljaviti, če so predpisani pogoji izpolnjeni tako na strani umrlega zavarovanca (splošni pogoji) kot na strani družinskih članov (posebni pogoji), ki so za posamezne družinske člane različni. Člani ožje družine so zakonec ter otroci in posvojenci. Člani širše družine so pastorki, vnuki in drugi otroci brez staršev, bratje in sestre, starši in posvojitelji. Člani širše družine lahko uveljavijo družinsko pokojnino, če jih je bil umrli zavarovanec preživljal.

Pri uveljavljanju družinske pokojnine imajo prednost člani ožje družine. Osnova za družinsko pokojnino je pokojnina, ki jo je oziroma ki bi jo bil zavarovanec imel ob smrti. Kadar imajo pravico do družinske pokojnine člani ožje in širše družine, se družinska pokojnina odmeri članom ožje družine, članom širše družine pripada ostanek osnove.

4.6.1 Pogoji na strani umrlega zavarovanca (splošni pogoji)

Družinski člani lahko uveljavijo/ pridobijo pravice po umrlem zavarovancu, če je ta ob smrti izpolnjeval,-a enega od naslednjih pogojev:

- da je dopolnil najmanj pet let zavarovalne dobe ali najmanj deset let pokojninske dobe;
- da je izpolnil pogoje za pridobitev pravice do starostne ali invalidske pokojnine;

- da je bil uživalec starostne ali invalidske pokojnine ali uživalec katere od pravic na podlagi invalidnosti.

Če je zavarovanec umrl zaradi poškodbe pri delu ali poklicne bolezni, pridobijo upravičenci pravice po njem ne glede na dopolnjeno pokojninsko dobo.

4.6.2 Vdovska pokojnina

Institut vdovske pokojnine je v veljavnem zakonu nov samo po imenu/ nazivu, ne pa po vsebini. V prejšnjem zakonu je bil uporabljen izraz družinska pokojnina vdove oziroma vdovca..

Vdova oziroma vdovec lahko uveljavi pravico po umrlem zavarovancu, če izpolnjuje enega od naslednjih pogojev:

- če je do smrti zavarovanca, po katerem ji (mu) gre pravica, dopolnil(a) starost 53 let;
- če je bil(a) do zavarovančeve smrti popolnoma nezmožen(a) za delo ali je to postal(a) v enem letu po zavarovančevi smrti;
- če ji (mu) je po zavarovančevi smrti ostal eden ali več otrok, ki imajo pravico do družinske pokojnine po umrlem zavarovancu, vdova ali vdovec pa ima do njih dolžnost preživljanja.

Če vdova ali vdovec ob smrti zakonca ni imela lastnosti zavarovan-ca,-ke (bila je n. pr. gospodinja), pridobi pravico do vdovske pokojnine, če ob smrti zavarovanca dopolni 48 let starosti. Pravico do vdovske pokojnine ima tudi vdova, ki se ji je zavarovančev otrok rodil najkasneje v 300 dneh po njegovi smrti.

Ob enakih pogojih kot vdova ali vdovec ima pravico do vdovske pokojnine oseba, ki je zadnja tri leta pred smrtjo zavarovan-ca,-ke živela z zavarovancem v življenjski skupnosti, ki je po predpisih o zakonski zvezi in družinskih razmerjih v pravnih posledicah izenačena z zakonsko zvezo, ali je v takšni skupnosti živela z umrlim zadnje leto pred njegovo smrtjo in je z njim kadarkoli imela skupnega otroka.

Osnova za odmero vdovske pokojnine je starostna ali invalidska pokojnina (tista, ki je ugodnejša) umrlega zavarovanca oziroma zavarovanke. Minimalna osnova za odmero vdovske pokojnine je znesek pokojnine, ki bi pripadala umrlemu, odmerjene v višini najmanj 45% od pokojninske osnove (za starostno oziroma invalidsko pokojnino).

Če je za umrlim zavarovancem ostala samo vdova ali vdovec, znaša višina vdovske pokojnine 70% osnove. Če so ostali po umrlem tudi drugi družinski člani, ki imajo pravico do družinske pokojnine, se vdovska in družinska pokojnina odmeri glede na število družinskih članov. Odstotek, v katerem se pokojnina odmeri od osnove znaša za enega 70%, za dva 80%, za tri 90%, za štiri ali več pa 100%.

Vdovec ali vdova, ki ima poleg lastne starostne ali invalidske pokojnine tudi pravico do vdovske pokojnine, se lahko odloči, da se mu (ji) poleg lastne pokojnine, ki jo je že dotlej prejemal(a), izplačuje tudi del sicer pripadajoče vdovske pokojnine in sicer največ 15%.

4.6.3 Odpravnina in oskrbnina

Vdovec oziroma vdova, ki po smrti svojega partnerja ni pridobil(a) pravice do vdovske pokojnine, ker ni izpolnjeval(a) pogojev, lahko pridobi pravico do odpravnine oziroma oskrbnine. Ti dve pravici naj bi, glede na to, da je njuno trajanje

omejen o, določen čas zagotavljali ovdovelemu zakoncu materialno varnost. V tem času naj bi si poiskal ustrezno zaposlitev, lahko pa tudi izpolnil pogoje za pridobitev pravice do vdovske pokojnine. (Kuhelj: 119)

4.6.4 Družinska pokojnina otrok

Pravico do družinske pokojnine ima otrok praviloma do dopolnjenega 15. leta starosti, če se šola pa do konca šolanja, vendar praviloma največ do 26. leta.

Pravico do družinske pokojnine ima tudi otrok, ki je v učnem razmerju na podlagi učne pogodbe.

Otrok, ki po 15. letu starosti ne nadaljuje šolanja, ima pravico do družinske pokojnine največ do 18. leta starosti, če je prijavljen pri zavodu za zaposlovanje.

Otroku, ki je postal popolnoma nezmožen za delo, je zagotovljena pravica do družinske pokojnine, dokler traja taka nezmožnost.

Šolanje se vsako leto dokazuje s potrdilom o šolanju. Če otrok v letu, ko je izgubil starša, ne izpolnjuje pogojev za vpis v višji letnik, ima pravico do družinske pokojnine do konca naslednjega šolskega leta.

Če otrok šolanje prekine zaradi bolezni, nosečnosti, poroda, služenja vojaškega roka ali civilne službe ali usposabljanja za rezervni sestav policije, se mu prejemanje družinske pokojnine podaljša za toliko časa, kolikor je trajala prekinitev. V času vojaškega roka, civilne službe in usposabljanja za rezervni sestav policije, otrok ne prejema družinske pokojnine. Spet jo začne prejemati, ko nadaljuje s šolanjem.

Družinska pokojnina otrok se odmeri od enake osnove kot vdovska pokojnina in je prav tako odvisna od števila družinskih članov. Če imajo do družinske pokojnine pravico vdova oziroma vdovec in otroci, se vdova oziroma vdovec obravnava kot član ožje družine.

Če je otrok postal obojestranska sirota, mu poleg družinske pokojnine po enem staršu pripada še del družinske pokojnine po drugem staršu.

S sklenitvijo zakonske zveze otrok izgubi pravico do družinske pokojnine, razen če je nezmožen za delo, ali če se oba zakonca šolata.

4.6.5 Družinska pokojnina staršev

Starše, ki uveljavljajo pravico do družinske pokojnine, je moral umrli vse do svoje smrti preživljati. Družinsko pokojnino po njem lahko pridobijo, če so do njegove smrti dopolnili starost 58 let oziroma, če so bili ob njegovi smrti nezmožni za delo.

Družinska pokojnina staršev se odmeri po enakih pravilih kot za druge družinske člane, glede na število upravičencev.

Viri:

J. Kuhelj: Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju z uvodnimi pojasnili in stvarnim kazalom Jožeta Kuhlja, Uradni list republike Slovenije, Ljubljana, 2000

Vprašanja:

1. Naštejte in na kratko opišite pravice za primer smrti zavarovanca, -ke.

2. Kaj so splošni in kaj so posebni pogoji za vdovsko in družinsko pokojnino?
3. Kakšni so pogoji za vdovsko pokojnino in kako se vdovska pokojnina odmeri?
4. Kaj sta odpravnina in oskrbnina v pokojninskem in invalidskem zavarovanju?
5. Kateri so pogoji za družinsko pokojnino otrok in kako se ta pokojnina odmeri?
6. Kakšni so pogoji za družinsko pokojnino staršev in kako se odmeri?

4.7 Varstveni dodatek

Varstveni dodatek je dodatna pravica iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja. Varstveni dodatek je socialni korektiv. Z njim se zagotavlja določena raven socialne varnosti tistim, ki prejemajo nizke pokojnine. Pravico do varstvenega dodatka uživalec pokojnine (starostne, invalidske, vdovske ali družinske) lahko uveljavi, če je njegova pokojnina nižja od osnove, za odmero dodatnih pravic po 57. členu ZPIZ-1, če on in njegovi družinski člani nimajo drugih dohodkov, ki bi zadoščali za preživljanje (pogoj cenzusa) in če ima stalno prebivališče v Sloveniji.

Osnova za odmero dodatnih pravic je enaka znesku najnižje pokojnine za polno pokojninsko dobo po prejšnjem/ starem ZPIZ za december 1999, to je 59.427,81 SIT (Kuhelj: 121). Ta znesek se bo usklajeval z ekonomskimi gibanji enako kot pokojnine.

Zakon navaja, kateri dohodki in premoženje se upoštevajo pri določitvi premoženjskega cenzusa, višino cenzusa pa določa Zavod za pokojninsko in invalidsko zavarovanje.

Zakon določa, kateri družinski člani se upoštevajo pri ugotavljanju premoženjskega cenzusa in kako se odmeri varstveni dodatek k posameznim vrstam pokojnin.

Viri:

J. Kuhelj: Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju z uvodnimi pojasnili in stvarnim kazalom Jožeta Kuhlja, Uradni list republike Slovenije, Ljubljana, 2000

Vprašanja:

1. Varstveni dodatek k pokojnini: namen, upravičenci, pogoji

4.8 Dodatek za pomoč in postrežbo

Zaradi naraščanja števila starih in zelo starih ljudi, je vedno več takih, pri katerih nastopa socialni primer odvisnosti od tuje pomoči. V Sloveniji ga obravnava več predpisov. V veljavnem sistemu pokojninskega in invalidskega zavarovanja se ta socialni primer imenuje potreba po stalni pomoči in postrežbi.

Namen dodatka za pomoč in postrežbo je kritje stroškov za tujo pomoč, ki je upravičencu nujno potrebna za opravljanje osnovnih življenjskih potreb. Z drugimi besedami za to, da lahko fizično preživi. To je dodaten strošek/ izdatek za življenje, zato upravičenost do dodatka za pomoč in postrežbo ni odvisna od premoženjskega cenzusa.

Pravica za primer potrebe po stalni pomoči in postrežbi je dodatek za pomoč in postrežbo. Do tega dodatka so upravičeni upokojnenci s stalnim prebivališčem v Sloveniji, od aktivnih zavarovancev pa slepi ali slabovidni ter nepokretni zavarovanci, pri katerih je zmožnost premikanja zmanjšana za najmanj 70%.

Pomoč in postrežba je potrebna, če se upravičenec zaradi trajnih sprememb v zdravstvenem stanju niti ob osebnem prizadevanju in ob pomoči ortopedskih pripomočkov ne more samostojno gibati v stanovanju in izven njega, se samostojno hraniti, oblačiti in slačiti, se obuvati in sezuvati, skrbeti za osebno higieno in opravljati drugih za življenje nujnih opravil. To velja tudi za težjega psihiatričnega bolnika v domači negi, ki potrebuje stalno nadzorstvo.

Dodatek za pomoč in postrežbo je določen v treh višinah. Upravičencem, ki jim je pomoč in postrežba potrebna pri vseh osnovnih življenjskih opravilih, se odmeri v višini najmanj 70% osnove za odmero dodatnih pravic po 57. členu ZPIZ-1 (znesek najnižje pokojnine za polno pokojninsko dobo po prejšnjem/ starem ZPIZ za december 1999, to je 59.427,81 SIT (Kuhelj: 121)). Za tiste, ki potrebujejo pomoč pri večini osnovnih življenjskih potreb znaša dodatek za pomoč in postrežbo polovico navedenega zneska. Za najtežje prizadete upravičence lahko zavod za pokojninsko in invalidsko zavarovanje še tretji, najvišji znesek dodatka za pomoč in postrežbo.

4.9. Invalidnina

Invalidnina je pravica za primer telesne okvare. Telesna okvara je podana, če nastane pri zavarovancu izguba, bistvenejša poškodovanost ali znatnejša onesposobljenost posameznih organov ali delov telesa, kar otežuje aktivnost organizma in zahteva večje napore pri zadovoljevanju življenjskih potreb, ne glede na to, ali ta okvara povzroča invalidnost ali ne. To pomeni, da tudi zavarovanec s hudo telesno okvaro, katerega delovna zmožnost ni prizadeta, ni delovni invalid.

Telesne okvare se delijo po teži na osem stopenj, od 1. stopnje, ki pomeni 100% telesne okvare, do 8. stopnje, ki pomeni 30% telesne okvare. Seznam telesnih okvar določi minister za delo po predhodnem mnenju ministra za zdravstvo. Tako pooblastilo ministru je vseboval že zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju iz leta 1992, vendar v vsem času njegove veljavnosti seznam telesnih okvar ni bil določen, zato se je in se še uporablja seznam, določen z jugoslovanskim samoupravnim sporazumom o seznamu telesnih okvar (Ur. l. SFRJ, 38/83, 66/89)

Pravica za primer telesne okvare je invalidnina. Pogoji za pridobitev invalidnine so glede delovne dobe enaki kot za pridobitev invalidske pokojnine.

Osnova za odmero invalidnine je znesek iz 57. člena ZPIZ-1. Če je telesna okvara posledica poškodbe pri delu ali poklicne bolezni, znaša za telesno okvaro 1. stopnje 24% osnove, za vsako naslednjo stopnjo pa 2% manj. Če je telesna okvara posledica bolezni ali poškodbe izven dela, znaša invalidnina 70% prej navedenih zneskov.

Viri:

J. Kuhelj: Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju z uvodnimi pojasnili in stvarnim kazalom Jožeta Kuhlja, Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana, 2000

Vprašanja:

1. Kdo so upravičenci do dodatka za pomoč in postrežbo?
2. Odmera dodatka za pomoč in postrežbo
3. Pojem telesne okvare
4. Odmera invalidnine

4.10 Pokojninska doba

4.10.1 Opredelitev pojmov/ obdobj po ZPIZ-1

ZPIZ-1 opredeljuje različna obdobja, ki so pomembna za uveljavitev in odmero pravic iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja.

Pokojninska doba je praviloma pogoj za uveljavitev pravic iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja in vpliva na višino pravic. Pokojninska doba je sestavljena iz zavarovalne dobe in posebne dobe.

Zavarovalna doba je obdobje, ko je bila oseba obvezno ali prostovoljno pokojninsko in invalidsko zavarovana in jo sestavlja več različnih obdobj. (Glej t. 4.10.2)

Posebna doba so obdobja, ki se štejejo v pokojninsko dobo ne glede na plačilo prispevkov. To so obdobja, ki se všttevajo v pokojninsko dobo na podlagi starih predpisov ter obdobja, ki jih navajata zakon o žrtvah vojnega nasilja in zakon o vojnih veteranih. (Kuhelj: 148)

Pokojninsko dobo se v zakonu določenih primerih lahko tudi dokupi. To bi imenovali **dokupljena doba**, čeprav zakon tega izraza ne uporablja. Veljavni zakon pozna štiri podlage za dokup pokojninske dobe: dokup za presežne delavce, dokup za ugodnejšo odmero pokojnine, dokup za odmero pokojnine brez znižanja zaradi upokojitve pred dopolnitvijo polne starosti ter dokup za izpolnitev pogojev in odmero pokojnine.

Za izpolnitev pogojev za pridobitev starostne pokojnine se upošteva tudi **dodana doba**. Ta doba vpliva samo na izpolnitev potrebne pokojninske dobe za starostno pokojnino, ne vpliva pa na višino pokojnine. To je čas dodiplomskega in podiplomskega študija, čas služenja vojaškega roka, nadomestne civilne službe ali usposabljanja za rezervni sestav policije ter čas, ko je bil zavarovanec prijavljen na zavodu za zaposlovanje. To velja za primer, če navedenim osebam ta obdobja niso všteta v zavarovalno dobo že po drugih določbah ZPIZ-1.

Prišteta doba je fiktivna pokojninska doba, ki se uporablja samo pri odmeri pravic na podlagi invalidnosti.

ZPIZ-1 uporablja pri ugotavljanju pogojev in odmeri pravice tudi pojem **delovne dobe**, ki jo definira kot zavarovalno dobo brez upoštevanja dokupljene dobe študija in vojaškega roka ter dodane dobe.

4.10.2 Zavarovalna doba

V zavarovalno dobo se šteje čas, prebit v obveznem zavarovanju s polnim delovnim časom.

Kot zavarovalna doba s polnim delovnim časom se določenim zavarovancem štejejo tudi nekatera obdobja, prebita v delovnem razmerju s krajšim delovnim časom od polnega. To velja za delovne invalide, ki delajo s krajšim delovnim časom in imajo pravico do delne invalidske pokojnine in za delavce, ki delajo s krajšim delovnim časom zaradi nege otroka do treh let starosti ali zaradi nege prizadete osebe.

Delavcem, ki so v delovnem razmerju s krajšim delovnim časom (part-time), se se število ur takega dela v posameznem letu preračuna v polni delovni čas.

Vajencem se 12 mesecev učnega razmerja šteje za 6 mesecev zavarovalne dobe.

V zavarovalno dobo se v določenih primerih šteje čas zunaj delovnega razmerja. To velja za čas skrbi za otroka v prvem letu starosti do uveljavitve ZPIZ-1, če mati ali oče ni bil zavarovan(a) na drugi podlagi; za čas poklicne rehabilitacije zavarovanca in za čas poklicne rehabilitacije vojaškega invalida, civilnega invalida vojne, slepega, gluhega ali naglušnega, obolelega za distrofijo in sorodnimi obolenji, paraplegijo, cerebralno paralizo, otroško paralizo, multiplo sklerozo, ekstrapiramidalnimi obolenji, ne glede na to, ali je bil pred tem zavarovan.; za čas zadržanosti od dela zaradi nezmožnosti za delo ali starševskega dopusta po prenehanju delovnega razmerja; ter za čas opravljanja poklicne verske službe v Sloveniji pred 1.1. 1983, če osebi ni bilo omogočeno plačevati prispevkov za pokojninsko in invalidsko zavarovanje.

Če plača prispevek, si zavarovanec zavarovalno dobo lahko podaljša za čas, ko je med trajanjem delovnega razmerja na strokovnem izpopolnjevanju ali specializaciji; na neplačanem izrednem dopustu (Po veljavnem ZDR je to odsotnost z dela brez nadomestila plače.); na prestajanju zaporne kazni do 30 dni, če ni obvezno zavarovan kot zapornik; v priporu, če ta ni vštet v kazen; in za čas, ko delodajalec zavarovancu prepove opravljati delo v primeru izredne odpovedi. (Op.: Izredna odpoved pogodbe o zaposlitvi je institut bodočega ZDR.)

Ker v preteklosti delodajalci niso redno plačevali prispevkov za pokojninsko in invalidsko zavarovanje in ker so šli mnogi v stečaj ali so drugače prenehali, se po izrecni določbi zakona v zavarovalni dobi upoštevajo tudi taka obdobja, če jih je mogoče ugotoviti na podlagi evidence nosilca obveznega zavarovanja.

Vprašanja:

1. Kaj je pokojninska doba?
2. Opredelite pojme: pokojninska doba, zavarovalna doba in posebna doba.
3. Katera obdobja dela s krajšim delovnim časom se upoštevajo kot zavarovalna doba s polnim delovnim časom?
4. Kaj je dodana doba po ZPIZ-1?
5. Navedite, katera obdobja se všttevajo v zavarovalno dobo?

4.11 Uveljavljanje in varstvo pravic

Zavarovanci oziroma upokojenci uveljavljajo pravice iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja najprej pri krajevno pristojni območni enoti Zavoda za pokojninsko in invalidsko zavarovanje in na drugi stopnji na enoti na sedežu zavoda. Zoper dokončno odločbo Zavoda za pokojninsko in invalidsko zavarovanje je zagotovljeno sodno varstvo pri Delovnem in socialnem sodišču, o pritožbah zoper odločitve Delovnega in socialnega sodišča odloča Višje delovno in socialno sodišče.

Za uveljavljanje pravic iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja se uporablja zakon o splošnem upravnem postopku.

Posebnost postopka je revizija. Odločba prve stopnje, s katero je osebi priznana pravica, se predloži v revizijo organu druge stopnje. Revizija se opravi po uradni dolžnosti. Z revizijo naj bi se zagotavljala večja enotnost pri uporabi predpisov iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja. (Kuhelj: 174)

Uveljavitev nekaterih pravic iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja je odvisna od zdravstvenega stanja upravičenca. To so pravice, ki izvirajo iz invalidnosti, dodatek za pomoč in postrežbo ter invalidnina. O teh pravicah odločajo pristojni organi na podlagi ocen in mnenj izvedenskih organov. Izvedenski organi so invalidske komisije, zdravniki posamezniki ali druge strokovne institucije, ki jih imenuje pristojni organ zavoda. V primerih, ko se ugotavlja invalidnost, poda mnenje invalidska komisija, ki jo sestavljajo: dva zdravnika in en strokovnjak s področja pokojninskega in invalidskega zavarovanja, varstva pri delu, organizacije dela, industrijske psihologije ali tehnologije oziroma drugega ustreznega področja. V postopku in pred izdajo izvedenskega mnenja ima pravico in dolžnost sodelovati tudi predstavnik delodajalca.

4.12 Organiziranost pokojninskega in invalidskega zavarovanja

Nosilec in izvajalec obveznega pokojninskega in invalidskega zavarovanja je Zavod za pokojninsko in invalidsko zavarovanje.

Organi zavoda so skupščina, upravni odbor in generalni direktor.

Skupščina je sestavljena iz predstavnikov sindikatov, delodajalcev, države ter upokojencev in invalidov. Tudi upravni odbor je sestavljen iz predstavnikov različnih interesov. Podrobneje organiziranost Zavoda za pokojninsko in invalidsko zavarovanje ureja statut zavoda.

Vprašanje:

1. Kako poteka uveljavljanje in varstvo pravic iz pokojninskega in invalidskega

ZAVAROVANJE ZA PRIMER BREZPOSELNOSTI

1. UVOD

Brezposelnost je eden največjih socialni problemov sodobnega sveta. Nastopa zaradi neskladij med ponudbo in povpraševanjem na trgu delovne sile. Brezposelnost je torej ekonomski pojav, ki ima velike družbene in socialne posledice.

Brezposelnost kot družbeni pojav delimo po vzroku nastanka in posledicah, ki jih povzročajo. Najtežja je množična brezposelnost, ki nastopa v obdobjih gospodarskih kriz. Strukturna brezposelnost nastopa zaradi neskladja v strukturi ponudbe in povpraševanja po delovni sili, zlasti kar zadeva izobrazbo in druge delovne sposobnosti. Sezonska brezposelnost se pojavlja v določenih obdobjih, vezanih na proizvodni proces. Latentna ali prikrita brezposelnost nastopa, kadar je zaposlenih več delavcev, kot bi bilo potrebno glede na zahteve delovnega procesa. Frikcijska brezposelnost pa je tista, ki nastane zaradi menjavanja zaposlitev, med prenehanjem enega in sklanitvijo novega delovnega razmerja.

Z vidika posameznika izguba zaposlitve ali nemožnost dobiti jo, ne povzroči le izgube ali nemožnosti pridobivati dohodek, sredstva za življenje, plače, ampak pomeni tudi težave na drugih področjih življenja.

Večina ljudi si sredstva za življenje pridobiva z delom; največ z odvisnim delom, to je v delovnem razmerju, z zaposlitvijo pri delodajalcu.

Zaposlitev ima manifestne in latentne posledice. Plača je namerna ali manifestna posledica zaposlitve. Ljudje se zaposlijo predvsem zaradi plače. Po Jahodi (1982, cit. po Poročilo 1998: 12) zaposlitev vpliva na naše življenje na pet načinov: 1. Določa nam dnevno strukturo časa, 2. Nudi socialne stike izven družine, 3. Povezuje osebne in kolektivne cilje, 4. Je vir statusa in identitete, 5. Je vir zakonitosti in kontrole.

Izguba zaposlitve oziroma brezposelnost ima na osebni ravni za posameznika in družino za posledico izgubo ali zmanjšanje dohodka, vpliva na izrabo prostega časa, družinske razmere, zdravstveno stanje, šolski uspeh otrok, odnose s sorodniki in znanci itd. *Nezaposlenost najbolj vpliva na družbeno izključenost.* (Poročilo: 12)

Stopnja brezposelnosti se meri na dva načina. Najbolj pogosto se navaja stopnja registrirane brezposelnosti, to je delež brezposelnih, registriranih/ prijavljenih pri pristojnem organu, glede na celotno aktivno prebivalstvo. Registrirana stopnja brezposelnosti od dejanskega deleža brezposelnosti odstopa navzgor ali navzdol, ker se kot brezposelne prijavljajo tudi osebe, ki to niso, ali ker se osebe, ki so brez zaposlitve in zaposlitev iščejo, ne prijavijo.

Drugo merilo pa je anketna brezposelnost, ki zajame le tiste osebe, ki v obdobju praviloma enega tedna pred izvajanjem ankete niso opravile niti ene ure plačanega dela. Anketna brezposelnost je nižja od registrirane

Brezposelnost se od drugih socialnih primerov razlikuje po tem, da zmožnost brezposelne osebe za delo ni prizadeta. Brezposelna oseba je brez dohodkov iz dela zato, ker ne more dobiti zaposlitve.

Ali brezposelna oseba dejansko ne more dobiti zaposlitve, je odvisno od ocene pooblaščenih služb. Pravice, določene za primer brezposelnosti, praviloma nastajajo

in trajajo, èe pooblašèena slu□ba ugotovi, da brezposelna oseba dela ne more dobiti. Pri drugih socialnih primerih nastane pravica praviloma na temelju doloèenih dejstev, ki jih ni treba posebej ugotavljati, na primer v primeru materinstva, dopolnitve doloèene starosti ali smrti. ... Ker se v vsakem konkretnem primeru ugotavlja, ali je nastal primer brezposelosti, je pravni polo□aj posameznika negotov. (Bubnov-Škoberne, 1997: 39,40)

Brezposelnost ni bodoèi negotov primer na isti naèin kot bolezen, invalidnost ali smrt. Na brezposelnost lahko vplivajo tisti, ki zaposlitev išèejo, delodajalci in dr□ava. Brezposelnost je ni□ja, èe so se brezposelni pripravljene zaposliti tudi na delih, ki so manj zahtevna in manj plaèana. Delodajalci se lahko odloèijo za veè ali manj zaposlenih (bolj delovno ali bolj kapitalsko intenzivno poslovanje). Dr□ava lahko z ekonomskimi ukrepi in predpisi pospešuje zaposlovanje.

Odnos do brezposelnih je zato obièajno bolj kritièen kot do ljudi, pri katerih je nastopil kakšen drug socialni primer. Neizreèeno ostaja vprašanje, ali so brezposelni res storili vse, da bi si našli delo. Èe dobivajo denarne dajatve za brezposelnost pa tudi, ali so jih res potrebni, ali nimajo morda prejemkov iz dela na èrno ali kakšnih drugih virov.

Sodobna tehnologija potrebuje vedno manj zaposlenih. Moderne dr□ave imajo razvite sisteme socialne varnosti, ki zagotavlja minimalne prejemke tako brezposelnim kot drugim materialno ogroženim osebam. Minimalna socialna varnost pa ne prepreèi socialne izkljuèenosti.

Denarne dajatve sodijo na podroèje pasivnih politik, katerih namen je z doloèenimi ugodnostmi olajšati polo□aj brezposelnih zavarovancev do takrat, ko se bodo ponovno zaposlili. Pasivne politike so prilagojene/ primerne za reševanje/ obravnavanje posledic izpada dohodka zaradi kratkotrajne brezposelnosti. Zato je trajanje dajatev za primer brezposelnosti èasovno omejeno. Ob dolgotrajni in mno□ièni brezposelnosti pasivne oblike ne zadostujejo, kar ne rešujejo bistvenega problema brezposelne osebe, ki je v tem, da ni vkljuèena v plaèano delovno aktivnost (zaposlitev, samozaposlitev). V mednarodnem merilu in tudi v Sloveniji je opaziti te□nje k zmanjševanju pravic (omejitev višine in trajanja) in zaostrovanju pogojev za pravice, ki temeljijo na pasivni politiki.

Dr□ave se preusmerjajo k aktivnim politikam, s katerimi poskušajo pripraviti delavce na tehnološke in ekonomske spremembe na trgu dela. Ukrepi s tega podroèja so usmerjeni k razvoju mehanizmov, ki omogoèajo èim bolj natanèno ujemanje med ponudbo in povpraševanjem. To so zlasti usposabljanje, regulacija stroškov, ki niso vezani na plaèe (non-wage), spremenjanje javnih slu□b v centre za svetovanje, sodelovanje s privatnimi agencijami ipd. (Lopez-Lopez)

2. PRAVNA UREDITEV

V Sloveniji je pravna ureditev zaposlovanja in zavarovanja za primer brezposelnosti v skladu z mednarodnimi predpisi s tega podroèja.

Od konvencij Mednarodne organizacije dela s tega podroèja je Slovenija ratificirala konvencijo št. 2 o brezposelnosti (1919), konvencijo št. 88 o organizaciji slu□be zaposlovanja (1948) in konvencijo št. 122 o politiki zaposlovanja (1964). Dajatve za

brezposelnost so navedene tudi v konvenciji št. 102 o minimalnih normah socialne varnosti (1952)

Evropska socialna listina med pravicami v zvezi s pravico do dela državljanom podpisnicam nalaga, da sprejmejo kot enega glavnih ciljev kolikor mogoče visoko in stabilno raven zaposlovanja ter da ustanovijo brezplačne urade za zaposlovanje.

V Sloveniji je sedes materialne zakon o zaposlovanju in zavarovanju za primer brezposelnosti (ZZZPB, Ur. l. RS, 5/81, 12/92, 71/93, 38/94,69/98). Področne je urejeno tudi z več podzakonskimi akti, zlasti pravilniki. Med pomembnejšimi so Pravilnik o merilih za izpolnjevanje obveznosti brezposelnih oseb in o prenehanju pravice do denarnih prejemkov iz zavarovanja za primer brezposelnosti (Ur. l. RS, 2/99), Pravilnik o načinu in postopku izvajanja nadzora nad izpolnjevanjem obveznosti brezposelnih oseb (Ur. l. RS, 17/99), Pravilnik o pogojih za opravljanje dejavnosti agencij za zaposlovanje (Ur. l. RS, 48/99), Pravilnik o izvajanju ukrepov aktivne politike zaposlovanja (Ur. l. RS, 57/99) in drugi.

Notranjo organizacijo Zavoda Republike Slovenije za zaposlovanje ureja Statut Zavoda Republike Slovenije za zaposlovanje (Ur. l. RS, 84/99)

3. POJEM BREZPOSELNE OSEBE

V posameznih državah je pojem brezposelne osebe nekoliko različno definiran. Kot brezposelne obravnavajo tiste, ki so brez dela proti svoji volji oziroma brez svoje krivde. Za brezposelno osebo je tudi potrebno, da je zmožna in pripravljena delati ter da ponudeno delo lahko brez odlašanja sprejme. Nekatere ureditve postavljajo še druge pogoje.

Brezposelne osebe potrebujejo predvsem zaposlitev. Zato je njihova glavna pravica pravica do pomoči pri ponovni vključitvi v delo. Tistim, ki so zavarovani za primer brezposelnosti, pa pripadajo tudi denarne pravice.

Za primer brezposelnosti so obvezno zavarovani delavci v delovnem razmerju. Prostovoljno se za primer brezposelnosti lahko zavarujejo samostojni podjetniki, samozaposlene osebe, lastniki gospodarskih družb, slovenski državljani v delovnem razmerju v tuji državi, ter zakonci slovenskih državljanov, zaposlenih v tuji državi, če so bili pred odhodom v tujino v delovnem razmerju. (pravilnik o prostovoljnem zavarovanju za primer brezposelnosti zavarovancev, ki se hkrati zaposlijo v tujini in njihovih zakoncev, ur. l. RS, 15/97)

Slovenski zakon (ZZZPB, 16. čl.) postavlja za opredelitev brezposelne osebe kriterije, ki jih lahko razdelimo na negativne in pozitivne.

Za brezposelno šteje oseba,

- ki ni v delovnem razmerju,
- ki kot samozaposlena oseba, lastnik ali solastnik gospodarskih družb ne dosega dobička v višini zajamčenega nadomestila plače,
- lastnik ali drug uporabnik kmetijskega zemljišča s katastrskim dohodkom pod mejo, ki je določena za vključitev v obvezno pokojninsko in invalidsko zavarovanje,
- oseba, ki ni upokojenec, študent, dijak, vajenec ali udeleženec izobraževanja brezposelnih oseb.

Potrebno pa je, da je brezposelna oseba:

- zmožna za delo,
- prijavljena pri zavodu za zaposlovanje,

- na razpolago za zaposlitev,
- aktivni iskalec zaposlitve.

Za brezposelne osebe pa ne štejejo osebe, katerih delovno razmerje je bilo sklenjeno na podlagi individualne pogodbe o zaposlitvi (managerji in podobni) in prejmejo odškodnino zaradi prenehanja delovnega razmerja, ter tisti, ki po prenehanju delovnega razmerja prejemajo nadomestilo zaradi konkurenčne klavzule.

Brezposelna oseba je zmožna za delo, če izpolnjuje splošne pogoje za sklenitev delovnega razmerja, to so dopolnjena starost 15 let in splošni zdravstveni pogoji. Ne sme pa presegati starosti, ki je po predpisih o pokojninskem in invalidskem zavarovanju pogoj za pridobitev pokojnine za najnižjo zavarovalno dobo.

Brezposelna oseba je na razpolago za zaposlitev, če je dosegljiva zavodu vsak delovni dan tri ure dnevno na naslovu prebivališča ali na naslovu, za katerega se dogovori z zavodom. Čas dosegljivosti določi zavod. Dosegljivost brezposelne osebe se nadzoruje. Zahteva, da je brezposelna oseba na razpolago, je utemeljena s tem, da tako lahko takoj prevzame zaposlitev oziroma se odzove na druge ponudbe zavoda. Posredno naj bi ta ukrep vplival na zmanjšanje dela na črno.

Aktivno iskanje zaposlitve pomeni, da se brezposelna oseba prijavlja na objave ustreznih oziroma primernih zaposlitev ali dela in to v kraju kjer prebiva ter v krajih, ki so kraja njenega prebivališča oddaljeni največ eno uro vožnje z javnimi prometnimi sredstvi v eno smer.

4. PRAVICE IZ ZAVAROVANJA ZA PRIMER BREZPOSELNOSTI

4.1 Pogoji za pridobitev pravic - splošno

Pravice iz zavarovanja za primer brezposelnosti so denarno nadomestilo, denarna pomoč ter povračilo prevoznih in selitvenih stroškov. Zavarovanci imajo tudi pravico do zdravstvenega varstva in pravico do pokojninskega in invalidskega zavarovanja po predpisih s tega področja.

Zakon postavlja/ razlikuje pogoje, ki jih mora zavarovanec izpolnjevati, da pridobi pravice iz zavarovanja za primer brezposelnosti in pogoje, ki jih mora izpolnjevati, da te pravice ohrani.

Pogoja za pridobitev pravic sta, da je bil zavarovanec pred nastankom brezposelnosti zavarovan in da zanj ni na voljo ustrezne zaposlitve.

Da se zaposlitev smatra za ustrezno, morajo biti izpolnjeni naslednji pogoji: da gre za delovno razmerje za določen ali nedoločen čas; da je delovno mesto po kolektivni pogodbi uvrščeno v isti tarifni razred kot delovno mesto, na katerega je bila oseba razporejena večino časa zadnji 12 mesecev pred nastankom brezposelnosti; da ustreza stopnji in vrsti dokončane poklicne izobrazbe brezposelne osebe, ki išče zaposlitev prvič ali po prekinitvi za najmanj dve leti; da delovno mesto od kraja prebivanja ni oddaljeno več kot eno uro vožnje v eno smer z javnim prevozom ali z organiziranim prevozom delodajalca.

Zakon pozna tudi pojem primerne zaposlitve, ki se brezposelni osebi lahko ponudi po polovici časa, v katerem je upravičena do denarnega nadomestila. Razlika med ustrezno in primerno zaposlitvijo je v tem, da je delovno mesto uvrščeno v tarifni

razred, ki je za eno stopnjo nižji od tistega, na katero je bila oseba razporejena večino časa zadnjih 12 mesecev pred nastankom brezposelnosti in da prevoz v eno smer lahko traja največ eno uro in pol.

Pogoji za ohranitev pravic pa so, da je zavarovanec na razpolago za zaposlitev; da zanj ni na voljo ustrezne zaposlitve oziroma da po preteku časa, v katerem je upravičen do nadomestila ni na voljo primerne zaposlitve, da aktivno išče zaposlitev; da ni na voljo ustreznega programa aktivne politike zaposlovanja in da prebiva v Republiki Sloveniji, razen če mednarodni akt ne določa drugače.

4.2 Denarno nadomestilo za primer brezposelnosti

Denarno nadomestilo za primer brezposelnosti je subjektivna pravica iz zavarovanja za primer brezposelnosti. Njen temelj so zavarovančevi plačani prispevki za zavarovanje za primer brezposelnosti. Zavarovanec denarno nadomestilo lahko uveljavi ne glede na svoje dohodke in premoženjsko stanje v primeru, da izpolnjuje splošne pogoje za pridobitev pravic iz zavarovanja za primer brezposelnosti, da ima predpisano gostoto zavarovalne dobe in da mu delovno razmerje ni prenehalo po njegovi volji ali krivdi.

Gostota zavarovalne dobe ali pogoj predhodne zaposlitve pomeni, da je delovno razmerje zavarovanca pred prenehanjem pri enem ali več delodajalcih trajalo vsaj 12 mesecev v zadnjih 18 mesecih. Če je zavarovanec po pogodbi o zaposlitvi za določen čas opravljal sezonsko delo, je potrebno, da izpolnjuje ta pogoj po preračunu ur v delovne dni s polnim delovnim časom.

Kateri so razlogi za prenehanje delovnega razmerja, ob katerih zavarovanec ne more uveljaviti denarnega nadomestila, so v zakonu taksativno navedeni (19. čl., 1. odst.). Gre za razloge, ki izhajajo iz delavčevega ravnanja/ ki so na strani delavca/ ki jih je mogoče pripisati njegovi volji ali krivdi. Zakon našteva 17 takih razlogov.

(19. člen Pravice do denarnega nadomestila ne more uveljaviti zavarovanec, ki mu je prenehalo delovno razmerje:- na podlagi pisne izjave ali pisnega sporazuma s pooblaščenim organom organizacije oziroma delodajalcem,- zaradi ugotovitve, da nima zmožnosti za opravljanje delovnega mesta, na katero je bil razporejen, ali če ni dosegal pričakovanih rezultatov dela in ni sprejel razporeditve na drugo delovno mesto,- zaradi neopravičene odsotnosti z dela pet delovnih dni zaporedoma,- zaradi sklenitve delovnega razmerja v nasprotju z zakonom, splošnim aktom oziroma kolektivno pogodbo, če so okoliščine zatakto sklenitev na strani delavca,- zaradi zamolčanja ali dajanja neresničnih podatkov, ki so pomembni za opravljanje del in nalog, zaradi katerih je bil sklenjeno delovno razmerje,- zaradi odklonitve razporeditve na drugo delovno mesto ali v drugo organizacijo, skladno z določili zakona,- ker je v primeru začasnega prenehanja potreb po delu delavca zaradi nujnih operativnih razlogov neopravičeno odklonil eno od pravic iz 30. člena zakona o delovnih razmerjih,- zaradi odklonitve prekvalifikacije oziroma dokvalifikacije ali dela s skrajšanim delovnim časom iz druge ali tretje alineje prvega odstavka 36.a člena zakona o delovnih razmerjih v primeru ugotovitve presežka delavcev,- zaradi odklonitve napotitve na usposabljanje ali naizobraževanje,- zaradi izrečenega disciplinskega ukrepa prenehanja delovnega razmerja, razen v primerih, ko inšpektor za delo s sklepom ugotovi kršitev pravic delavca v disciplinskem postopku, delavec pa uveljavlja sodno varstvo v skladu z zakonom,- zaradi popolne nezmožnosti za delo,- zaradi odpovedi delodajalca, ker je huje kršil delovne obveznosti, ki so navedene v predpisih oziroma v kolektivni pogodbi, ali ker je s svojim ravnanjem namerno ali iz velike malomarnosti poškodoval premoženje delodajalca ali premoženje drugih oseb,- zaradi odpusta z dela, če je bil zaloten pri storitvi kaznivega dejanja na delu ali v zvezi z delom, ki se preganja po uradni dolžnosti,- z njegovim pisnim soglasjem v primeru, ko je po zakonu, kolektivni pogodbi ali pogodbi o zaposlitvi za prenehanje delovnega razmerja potrebno soglasje delavca in je bil s strani organizacije oziroma delodajalca vnaprej pisno opozorjen naposledice danega soglasja,- v nasprotju z zakonom, kolektivno pogodbo ali splošnim aktom organizacije oziroma delodajalca, če ne uveljavlja varstva pravic organizaciji oziroma pri delodajalcu in ne zahteva sodnega varstva v skladu z zakonom,- zaradi neopravljenega pripravniškega izpita, če je bil tapredpisan,- zaradi nastopa prestajanja zaporne kazni nad šest mesecev. V primeru prenehanja

delovnega razmerja iz prve alineje prejšnjega odstavka lahko zavarovanec uveljavi pravico do denarnega nadomestila, če je do prenehanja prišlo zaradi zaposlitve delavčevega zakonca ali osebe, s katero ta delavec vzunajzakonski zvezi in je po predpisih o zakonski zvezi izenačena z zakonsko zvezo, v drugem kraju, ki je od kraja prebivanja zavarovanca oddaljen več kot eno uro vožnje v eno smer z javnim prevoznim sredstvom.)

Zakonodajalec je upošteval tudi vedno pogostejše primere, ko delodajalci delavcem plače ne izplačujejo redno. Ob upoštevanju predloga novega ZDR je določeno, da zavarovanec lahko prekine oziroma razveže delovno razmerje, ko inšpektor za delo na njegov predlog ugotovi, da mu delodajalec ni izplačal plače po pogodbi o zaposlitvi najmanj tri mesece zaporedoma ali najmanj devet plač v zadnjem letu. Zavarovanec lahko prekine oziroma razveže delovno razmerje, če delodajalec ni izplačal plače v enem mesecu po tem, ko mu je bila vročena odločba inšpektorja za delo. (19a. čl.)

Osnova za odmero denarnega nadomestila je povprečna mesečna plača zavarovanca v dvanajstih mesecih pred nastankom brezposelnosti.

Prve tri mesece prejemanja znaša nadomestilo 70%, v naslednjih mesecih pa 60% osnove. Denarno nadomestilo ne sme biti nič od 100% zaimene plače, zmanjšane za davke in prispevke in ne višje od trikratnika tako določenega najnižjega nadomestila.

Trajanje prejemanja nadomestila je odvisno od trajanja predhodne zaposlitve in lahko traja najdlje:

- 3 mesece za zavarovanje od 1 do 5 let,
- 6 mesecev za zavarovanje od 5 do 15 let,
- 9 mesecev za zavarovanje od 15 do 25 let,
- 12 mesecev za zavarovanje nad 25 let,
- 18 mesecev za zavarovance, starejše od 50 let in za zavarovanjenad 25 let,
- 24 mesecev za zavarovance, starejše od 55 let in za zavarovanjenad 25 let.

V zavarovanje ne šteje čas, ko je bila brezposelna oseba vključena v javna dela.

Zavarovancu, ki mu je prenehala pravica do denarnega nadomestila, ker jo je v celoti izkoristil, se pri ponovnem uveljavljanju te pravice v čas zavarovanja ne všteta čas, ko je bil zaposlen pred zadnjim prejemanjem denarnega nadomestila in čas prejemanja denarnega nadomestila. Ne glede na to se zavarovancu, ki je starejši od 50 let ter ima najmanj 25 let zavarovanja, pri ponovnem uveljavljanju pravice do denarnega nadomestila v čas zavarovanja všteta celotni čas, ko je bil zavarovan, vključeno s časom prejemanja denarnega nadomestila.

Zavarovanec, ki pravice do denarnega nadomestila ni v celoti izkoristil, lahko to pravico izkoristi v preostalem delu pri njenem ponovnem uveljavljanju. Če zavarovanec denarno nadomestilo ponovno uveljavlja v 24 mesecih po zadnjem prejemanju denarnega nadomestila, mu pripada denarno nadomestilo v višini zadnjega izplačanega denarnega nadomestila, sicer pa se denarno nadomestilo odmeri kot je prej opisano.

Zavarovancu, ki je državljan Republike Slovenije in zavarovancu, ki je tujec in ima dovoljenje za stalno prebivanje ter osebno delovno dovoljenje za nedoločen čas, in mu po izteku denarnega nadomestila do izpolnitve pogojev za upokoitev manjka največ tri leta ter je brezposelna oseba, plačuje zavod prispevek za pokojninsko in invalidsko zavarovanje. Osnova za plačilo prispevka iz prejšnjega odstavka je zadnje denarno nadomestilo, ki ga je prejel zavarovanec.

Zavarovanec, ki išče zaposlitev s polnim delovnim časom in sklene pogodbo o zaposlitvi s krajšim delovnim časom od polnega, vendar ne več kot polovico polnega delovnega časa, ima pravico do denarnega nadomestila za preostali čas upravičenosti.

Pravica do denarnega nadomestila preneha, èe se zavarovanec zaposli, samozaposli, upokoji, dopolni starost za upokojitev z najni□jo zavarovalno dobo ali èe na razliène naèine krši oziroma ne izpolnjuje svojih obveznosti. Zakon (32. èl.)navaja 16 razlogov, zaradi katerih preneha pravica do denarnega nadomestila.

(32. èlen Zavarovancu preneha pravica do denarnega nadomestila, èe:- sklene pogodbo o zaposlitvi za delo s polnim delovnim èasom,- postane samozaposlena oseba,- izpolni pogoje za pridobitev predèasne ali starostne ali invalidske pokojnine ali uveljavi pravico do dru□inske pokojnine,- dopolni starost, ki je po predpisih o pokojninskem ininvalidskem zavarovanju pogoj za pridobitev pokojnine za najni□jo zavarovalno dobo,- se sam odjavi iz evidence brezposelnih oseb,- odkloni ustrezno zaposlitev, ali s svojim ravnanjem povzroèi odklonitev zaposlitve s strani delodajalca ali odkloni ustreznozaèasno ali obèasno plaèano delo,- brez upravièenih razlogov odkloni neplaèano zaèasno delo v primerih višje sile (poplava, potres in podobno),- brez upravièenih razlogov odkloni vkljuèitev v program aktivnepolitike zaposlovanja,- ne išèee aktivno zaposlitve,- ni na razpolago,- je dal neresniène podatke o izpolnjevanju pogojev za pridobitev denarnega nadomestila,- nastopi prestajanje zaporne kazni šest ali veè mesecev,- krši obveznosti, sprejete s pogodbo o vkljuèitvi v program aktivne politike zaposlovanja,- se ugotovi, da samozaposlena oseba ali lastnik oziroma solastnik gospodarskih dru□b v èasu u□ivanja denarnega nadomestila dosega dobièek iz dejavnosti in druge obdavèljivedohodke, ki dosegajo najmanj višino zajamèenega nadomestila plaèe,- je ugotovljeno, da dela ali je zaposlen na èrno,- ga zavod preneha voditi v evidenci brezposelnih oseb. Šteje se, da je zavarovanec zaposlen na èrno, èe opravlja delo zadelodajalca brez ustrezne pogodbe o zaposlitvi. Šteje se, da zavarovanec dela na èrno, èe opravlja delo kot samozaposlena oseba brez registracije oziroma, èe opravlja delo v dejavnosti, za katero pravna ali fizièna oseba ni registrirana.Zavod mora o zavarovancu, ki mu je prenehala pravica do denarnega nadomestila ter o razlogih za to, obvestiti pristojni center zasocialno delo.)

Z zakonom so urejeni tudi primeri zaèasnega zni□anja denarnega nadomestila (32a. èl.), razlogi za mirovanje pravice do denarnega nadomestila (33. èl.) in pogoji ob katerih zavarovanec z vednostjo zavoda lahko pridobiva dodatne dohodke (33b. èl.).

Dodatni dohodki zavarovancev, ki prejemajo dajatve za primer brezposelnosti, so poseben problem zato, ker velja, da oseba, ki opravlja plaèano delo, ni upravièena do nadomestila za brezposelnost ali vsaj ne do celotne višine nadomestila. Namen zavarovanja za primer brezposelnosti pa je tudi vzpodbuditi brezposelne osebe k vkljuèitvi v delo in k lastnemu prizadevanju, da rešijo te□ave, ki izvirajo iz brezposelnosti. Nizko nadomestilo za brezposelnost ob popolni prepovedi plaèane aktivnosti predstavlja nevarnost, da brezposelni padejo v past revšèine. Pridobivanje dodatnih dohodkov do doloèene višine in z vednostjo zavoda so kompromis med razliènimi pogledi na plaèano delo brezposelnih oseb.

(33b. èlen Zavarovanec lahko pridobiva dodatne dohodke z vednostjo zavoda.Èe je zavarovanec dodatne dohodke pridobil pred nastankombrezposelnosti in jih prejema tudi po nastanku brezposelnosti,mora o tem obvestiti zavod ob prijavi v register brezposelnihoseb.O vseh izplaèanih dodatnih dohodkih mora zavarovanec obvešèeatizavod enkrat meseèno za pretekli mesec.Denarno nadomestilo se v primeru iz prvega in drugega odstavkatega èlena zni□a za 50% dodatnega dohodka v naslednjem mesecu poizplaèilu dohodkov, razen èe je dodatni dohodek ni□ji od 10.000 tolarjev. Zavarovancu, ki vzdr□uje enega ali veè otrok do 18. leta starosti oziroma otroke, ki se redno šolajo, se denarno nadomestilo za vsakega otroka poveèa za 10% polnega zneska denarnega nadomestila, ki bi mu pripadalo, èe ne bi ustvaril dodatnegadohodka, vendar najveè do polnega zneska denarnega nadomestila.Dodatni dohodki, ki so bili izplaèani za veè mesecev, serazdelijo na toliko enakih delov, na kolikor mesecev se nanašajoin se v tej višini upoštevajo v skladu z drugim in tretjimodstavkom tega èlena v preostalem èasu prejemanja denarneganadomestila.Zavod plaèuje zavarovancu, ki je pridobil dodatne dohodke, prispevke za pokojninsko in invalidsko zavarovanje ter zazdravstveno zavarovanje v nezmanjšanem obsegu, razen v primeru iz33.a èlena tega zakona.Zavarovancu, ki ne ravna v skladu s prvim in drugim odstavkomtega èlena, preneha pravica do denarnega nadomestila in moravrniti neupravièeno prejete zneske denarnega nadomestila terpovrniti drugo škodo, ki je nastala.)

4.3. Denarna pomoè za primer brezposelnosti

Denarna pomoč za primer brezposelnosti je subjektivna pravica, ki izhaja iz zavarovanja za primer brezposelnosti, vendar je odvisna od materialnega stanja zavarovanca. Po namenu je socialni korektiv. Teoretično sodi med mešane ali hibridne pravice, ki imajo tako značilnosti zavarovanja, ki temelji na delu, kot tudi značilnosti socialnega varstva, ki temelji na potrebi. Denarna pomoč ne pripada zavarovancu, ki nima stalnega prebivališča v republiki Sloveniji.

Pravico do denarne pomoči za primer brezposelnosti lahko zavarovanec uveljavlja v roku 30 dni po izteku pravice do denarnega nadomestila. Pravico pridobi, če njegovi dohodki skupaj z dohodki družinskih članov na osebo v zadnjih treh mesecih pred uveljavitvijo denarne pomoči v povprečju ne presegajo 80% zajemene plače po zakonu. Pravico do denarne pomoči ob enakih dohodkovnih pogojih pridobi tudi zavarovanec, ki mu je kot pripravniku prenehalo delovno razmerje, sklenjeno za določen čas, krajši kot 12 mesecev, če je uspešno končal pripravništvo. Zakon podrobneje predpisuje, kaj šteje za dohodke zavarovanca in družinskih članov in kdo so družinski člani.

(35a. člen V dohodek po drugem odstavku prejšnjega člena se šteje dediščine, darila in vsi dohodki ter prejemki posameznika in njegovih družinskih članov, ki so viri dohodnine, kakor tudi osebni prejemki, ki niso obdavčljivi, razen: - dodatka za pomoč in postrežbo; - prejemkov za oskrbo v tuji oziroma rejniški družini; - otroškega dodatka in družbenih pomoči otrokom; - starševskega dodatka; - štipendij; - dohodkov od občasnega dela invalidov, ki so vključeni v institucionalno varstvo. Dediščine in darila ter drugi enkratni prejemki (odškodnine, odpravnine, nagrade ipd.) se v letu, ko so plačani, štejejo v dohodek tako, da se za vsak prejemek upošteva sorazmerni delež. Pri ugotavljanju dohodka po tem zakonu se odštejejo izplačane preživnine v višini izvršljivega pravnega naslova. Dohodek iz kmetijske dejavnosti se šteje v dohodek v skladu z metodologijo, ki jo predpiše minister, pristojen za delo. Zavod lahko zavrne zahtevek za uveljavljanje pravice ali preneha izplačevati denarno pomoč, če kljub izkazanemu nizkemu dohodku ni zagotovljena socialna varnost zavarovanca in njegovih družinskih članov, s katerimi živi v skupnem gospodinjstvu, ker je premoženje zavarovanca in premoženje njegovih družinskih članov takšno, da njegova vrednost presega 3,6 milijonov tolarjev. V premoženje iz prejšnjega odstavka se ne šteje lastništvo delnic oziroma kapitalskih deležev gospodarskih družb ali združenj do višine 2 milijona tolarjev, stanovanje ali stanovanjska hiša, kislina kot prebivališče zavarovanca in njegovih družinskih članov, in kmetijskega ter gozdnega zemljišča s katastrskim dohodkom do višine, ki je določena kot podlaga za vključitev v obvezno pokojninsko in invalidsko zavarovanje po predpisih o pokojninskem in invalidskem zavarovanju. Zavod lahko kadarkoli zahteva, da zavarovanec predloži dokazila ter podatke, ki izkazujejo premoženjsko stanje oseb iz petega odstavka tega člena. Če zavarovanec zahtevanih dokazil ali podatkov v postavljenem roku, ki ne sme biti krajši kot osem dni, ne predloži, se zahtevek za uveljavljanje denarne pomoči zavrne ali se preneha izplačevati. Minister, pristojen za delo, na predlog upravnega odbora zavoda enkrat letno uskladi z rastjo inflacije znesek delnic oziroma kapitalskih deležev gospodarskih družb ali združenj in vrednost premoženja iz petega ter šestega odstavka tega člena. 35b. člen Za družinske člane zavarovanca se po tem zakonu štejejo zakonite oziroma oseba, ki živi z njim v življenjski skupnosti, ki je popredpisih o zakonski zvezi in družinskih razmerjih v pravnih posledicah izenačena z zakonsko zvezo, otroci, posvojenci ter pastorki, dokler so jih starši dolžni preživljati ter starši oziroma posvojitelji, če nimajo lastnih sredstev za preživljanje in jih zavarovanec preživlja.)

Denarna pomoč je enaka 80 % zajemene plače po zakonu, zmanjšane za davke in prispevke, ki se obračunavajo od zajemene plače.

Denarna pomoč se izplačuje največ petnajst mesecev.

Brezposelni osebi, ki ji do upokojitve manjka največ tri leta, se denarna pomoč izplačuje do upokojitve.

Določbe zakona o pridobitvi, ohranitvi, mirovanju znižanju in prenehanju denarnega nadomestila, se uporabljajo tudi za denarno pomoč.

4.4. Pravica do povrnitve prevoznih in selitvenih stroškov

ZZZPB obravnava pravico do povrnitve prevoznih in selitvenih stroškov v poglavju o zavarovanju za primer brezposelnosti, vendar je to pravica brezposelnih oseb, ne samo zavarovancev. Poleg prevoznih in selitvenih stroškov zavod povrne tudi nekatere druge stroške v zvezi z iskanjem zaposlitve.

Brezposelna oseba ima pravico do povraèila selitvenih stroškov, èe so ti stroški povezani z zaposlitvijo v drugem kraju, kamor jo je napotil zavod ali s katero je zavod soglašal.

Brezposelna oseba ima pravico do povraèila prevoznih stroškov javnega prevoza, s katerimi je zavod soglašal ali èe so ti nastali zaradi iskanja zaposlitve z napotitvijo zavoda in povraèila stroškov za priporoèene poštne pošiljke, ki jih je imela zaradi aktivnega iskanja zaposlitve. Povraèilo stroškov znaša 100 % stroškov po tarifi javnega prevoza.

4.5 Uveljavljanje pravic iz zavarovanja za primer brezposelnosti

Zavarovanci in druge brezposelne osebe uveljavljajo pravice iz zavarovanja za primer brezposelnosti po predpisih o splošnem upravnem postopku.

Na prvi stopnji o pravicah odloèa pooblašèeni delavec zavoda, na drugi pa generalni direktor zavoda. (Statut Zavoda Republike Slovenije za zaposlovanje, 35. èl., 2. odst., 7. al.)

Zavarovanec oziroma druga brezposelna oseba, ki ni zadovoljna z odloèitvijo drugostopenjskega organa, lahko v 8 dneh po prejemu odloèbe vloži tožbo pri delovnem in socialnem sodišèu. Zoper sodbo prvostopenjskega sodišèa se lahko pritoži na Višje delovno in socialno sodišèe.

5. POSREDOVANJE ZAPOSLOTITVE IN POSREDOVANJE DELA

Posredovanje med ponudbo in povpraševanjem na trgu delovne sile je tradicionalna/klasièna dejavnost (javne) službe za zaposlovanje. Odtod tudi izraz "borza dela", ki je v pogovornem jeziku še danes v rabi.

Pred prvo svetovno vojno so bili v svetu moèno razširjeni pridobitni uradi za zaposlovanje z dobièkonosnimi nameni. (Kyovsky, Radovan: 87)

èe leta 1919 je pravkar ustanovljena Mednarodna organizacija dela sprejela konvencijo št. 2 o brezposelnosti. Države, ki so ratificirale to konvencijo, so bile dolžne ustanoviti sistem brezplaènih javnih zavodov za zaposlovanje pod kontrolo osrednje oblasti. (2. èl., 1. odst.) Podrobnejše doloèbe o službi zaposlovanja vsebuje konvencija MOD št. 88 o organizaciji službe zaposlovanja, sprejeta leta 1948.

Posredovanje na trgu dela je le ena od dejavnosti služb za zaposlovanje, ki se zaradi vedno bolj pereèih ekonomskih in socialnih problemov, povezanih z brezposelnostjo in zaposlovanjem, usmerjajo v aktivnejše poseganje na trg delovne sile.

V Sloveniji posredovanje zaposlitve in posredovanje dela ureja ZZZPB (5. do 13. èl.). Cilj posredovanja zaposlitve je, da iskalec zaposlitve sklene delovno razmerje, cilj posredovanja dela pa, da se vkljuèi v delo. Posredovanje zaposlitve in posredovanje

dela izvaja Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje. Ministrstvo, pristojno za delo, lahko s pogodbo o koncesiji za to pooblasti organizacijo ali delodajalca, ki izpolnjuje predpisane pogoje. Podrobnosti so urejene s pravilnikom o pogojih za opravljanje dejavnosti agencij za zaposlovanje (Ur. l. RS, 48/99)

Posredovanje zaposlitve ali dela je za brezposelne osebe, ki so vpisane v evidenci zavoda brezplačno, tako pri zavodu kot pri agencijah. Od drugih oseb, razen dijakov in študentov, sme agencija zahtevati plačilo na podlagi cenika storitev, ki je sestavni del koncesijske pogodbe.

Viri:

- Bubnov Škoberne A. : Pravni vidiki socialne varnosti za brezposelne, ÈZ Uradni list, Ljubljana, 1997
- Hančjek M. (ur.) (1998) Poročilo o èlovekovem razvoju. Slovenija 1998, Urad Republike Slovenije za makroekonomske analize in razvoj, Ljubljana
- Jahoda, M. (1982) Employment and unemployment. A social-psychological analysis. Cambridge University Press, cit po Hančjek
- R. Kyovsky, A. Radovan: Konvencije in priporočila Mednarodne organizacije dela s komentarjem, Center za samoupravno normativno dejavnost, Ljubljana, 1975
- Lopez Lopez T. (1996) , Considerations on Labour Market Reforms and their Influence on Social Security Systems, v: ur: van LangendonckJ., The New Social Risks. London, The Hague, Boston, EISS Yearbook 1966

Vprašanja:

1. Katere vrste brezposelnosti kot družbenega pojava poznate?
2. Kaj so manifestne in latentne posledice zaposlenosti?
3. Katere so mere brezposelnosti?
4. Kaj so pasivne in aktivne politike na področju zaposlovanja?
5. Pojem brezposelne osebe po slovenski zakonodaji
6. Splošni pogoji za pridobitev oziroma ohranitev pravic iz zavarovanja za primer brezposelnosti
7. Denarno nadomestilo za primer brezposelnosti
8. Denarna pomoč za primer brezposelnosti
9. Povračilo prevoznih in selitvenih stroškov v zavarovanju za primer brezposelnosti
10. Kaj je posredovanje zaposlitve in kaj je posredovanje dela. Kdo lahko opravlja te dejavnosti?
11. V katerih panogah socialne varnosti in pod kakšnimi pogoji pripada upravičencem nadomestilo potnih stroškov?

6. AKTIVNA POLITIKA ZAPOSLOVANJA

6.1 Uvod

Sodobnih problemov brezposelnosti ni mogoče obvladati s pasivnimi politikami. Države in mednarodne organizacije si prizadevajo, posebno od konca obdobja gospodarskega razcveta (ob koncu sedemdesetih let), z različnimi programi pospeševati zaposlovanje in zmanjševati škodljive posledice brezposelnosti.

Velik poudarek aktivni politiki zaposlovanja daje tudi ZZZPB, ki določa, da je temeljna pravica brezposelne osebe vključitev v programe aktivne politike zaposlovanja z namenom povečanja zaposlitvenih možnosti (4b. čl., 1. odst.). Najkasneje v dveh mesecih po prijavi se za brezposelno osebo pripravi zaposlitveni načrt, ki je podlaga za vključitev v program ukrepov aktivne politike zaposlovanja. Program aktivne politike zaposlovanja sprejme vlada za posamezno koledarsko leto ali za plansko obdobje. Izvajanje vladnega programa zaposlovanja je podrobneje urejeno s pravilnikom o izvajanju ukrepov aktivne politike zaposlovanja (U. I. RS, 57/99). Delodajalcem in osebam, ki so vključene v programe aktivne politike zaposlovanja, se finančne ugodnosti lahko zagotavljajo v okviru sredstev, za zaposlovanje.

6.2 Ukrepi za delodajalce in iskalce zaposlitve

Ukrepi aktivne politike zaposlovanja obsegajo finančne vzpodbude delodajalcem za ohranjanje obstoječih in odpiranje novih delovnih mest ter za zaposlovanje tekoče zaposljivih iskalcev zaposlitve (48. in 48a. čl.) in finančne vzpodbude iskalcem zaposlitve v obliki pokrivanja stroškov v zvezi z zaposlovanjem in vključitvijo v programe aktivne politike zaposlovanja (49. - 49c. čl.).

Vzpodbude za delodajalce so po ZZZPB zlasti: sofinanciranje odpiranja novih produktivnih delovnih mest; nadomestitev dela stroškov za ohranitev produktivnih delovnih mest; posojilo za investicijska vlaganja v nove proizvodne zmogljivosti; sofinanciranje pospeševanja celoletne zaposlitve delavcev, ki delajo v sezonskih dejavnostih (gradbeništvo, turizem, gostinstvo, ipd.); pomoč pri usposabljanju novo sprejetih delavcev; sofinanciranje izobraževanja in usposabljanja; sofinanciranje prilagoditve prostorov in tehnične opreme za zaposlitev tekoče prizadetih invalidov; sofinanciranje stroškov delavcev, katerih delo je postalo nepotrebno in jih organizacije oziroma delodajalci zaposlijo z namenom posredovanja in zagotavljanja delovne sile. Kot nadomestitev dela stroškov za ohranjanje produktivnih delovnih mest se šteje tudi sofinanciranje dela stroškov usposabljanja in preusposabljanja trajno preseženih delavcev v času odpovednega roka ter stroškov prezaposlovanja in stroškov plače za delavca, ki se je zaposlil na začasno prosto delovno mesto delavca, ki se izobražuje.

Delodajalci, ki zaposlijo dolgotrajno brezposelne osebe, starejše od 50 let, iskalce prve zaposlitve, prejemnike denarnega nadomestila ali denarne pomoči, se pod predpisanimi pogoji za določen čas povrnejo prispevki za socialno zavarovanje za te delavce.

(48a. člen: Delodajalcu, ki je zaposlil brezposelno osebo, ki je neprekinjeno več kot dvanajst mesecev prijavljena na zavodu, zavod za dve leti povrne polovico prispevkov za pokojninsko in invalidsko zavarovanje, za porodniško varstvo, za obvezno zdravstveno zavarovanje in za zavarovanje za primer brezposelnosti. Delodajalcu, ki je zaposlil brezposelno osebo, ki je starejša od 50 let in je prejemnik denarnega nadomestila ali denarne pomoči po tem zakonu oziroma prejemnik denarnega dodatka po predpisih o socialnem varstvu, zavod za tri leta povrne polovico prispevkov za pokojninsko in invalidsko zavarovanje, za porodniško varstvo, za obvezno zdravstveno zavarovanje in za zavarovanje za primer brezposelnosti, za vsako nadaljnje leto pa še četrtino prispevkov. Delodajalcu, ki je zaposlil iskalca prve zaposlitve, ki je bil najmanj šest mesecev prijavljen na zavodu, zavod za dve leti povrne polovico prispevkov za pokojninsko in invalidsko zavarovanje, za porodniško varstvo, za obvezno zdravstveno

zavarovanje in za zavarovanje za primer brezposelnosti, tretje leto pa še èetrtno teh prispevkov. Delodajalcu, ki je zaposlil prejemnika denarnega nadomestila ali denarne pomoèi, zavod povrne prispevke za pokojninsko in invalidsko zavarovanje, za porodniško varstvo, za obvezno zdravstveno zavarovanje in za zavarovanje za primer brezposelnosti in sicer za dobo, ki je dvakrat daljša od preostanka prejemanja denarnega nadomestila ali denarne pomoèi. Delodajalec, ki ima do 50 zaposlenih delavcev ter dodatno zaposli brezposelno osebo ali delavca, katerega delo postane trajno nepotrebno in brezposelna oseba, ki se sama zaposli, je upravièen do povrnitve prispevkov iz prvega odstavka tega èlena, za obdobje treh let in sicer za prvo leto 100%, za drugo leto 50% in za tretje leto 25%. Delodajalcu in samozaposlenemu se prizna povraèilo prispevkov:- èe se s pogodbo zave□e, da bo kot samozaposleni z dejavnostjo nadaljeval najmanj za dvojno dobo prejemanja povraèila prispevkov,- èe se s pogodbo zave□e, da bo brezposelno osebo s polnim ali najmanj polovico polnega delovnega èasa zaposlil za najmanj dve leti, - èe se s pogodbo zave□e, da bo brezposelno osebo, ki je prejemnik denarnega nadomestila, zaposlil najmanj za dvojno dobo prejemanja povraèila prispevkov,- da v obdobju treh mesecev pred uveljavitvijo povraèila prispevkov in v èasu njegovega trajanja ni zmanjšal skupnega števila zaposlenih na istih ali podobnih delovnih mestih iz razlogov na strani delodajalca;- da za zaposlitev iskalca zaposlitve ali brezposelne osebe še ni prejel drugih sredstev, namenjenih za izvajanje programov zaposlovanja, razen v primeru vkljuèitve v program izobra□evanja in usposabljanja;- da zavarovanec, ki je pridobil pravico do denarnega nadomestila ali denarne pomoèi, pred prijavo na zavodu ni bil v delovnem razmerju za nedoloèen èas pri istem delodajalcu ali pri povezani fizièni oziroma pravni osebi,- èe poveèuje skupno število zaposlenih, razen, ko zaposluje brezposelno osebo, starejšo od 50 let. Vlada Republike Slovenije, lahko na predlog ministra, pristojnega za delo, zni□a višino povraèila prispevkov iz tega èlena, v primeru, da proraèunska postavka, iz katere se zagotavljajo sredstva za te namene, ne zadošèa za celotno izplaèevanje povraèila prispevkov.)

Tudi vzpodbude za osebe, ki so vkljuèene v programe aktivne politike zaposlovanja, obsegajo zlasti pokrivanje stroškov. Ki nastajajo pri iskanju zaposlitve, izobraževanju in samozaposlovanju.

(49. èlen Osebam, ki so vkljuèene v programe aktivne politike zaposlovanja, se v okviru sredstev za zaposlovanje lahko zagotavlja zlasti:- kritje stroškov zavarovanja za poškodbe pri delu in poklicno bolezen;- denarne dajatve (starejšim osebam, mladim prvim iskalcem, te□je prizadetim invalidom, samohranilcem ipd.);- pokrivanje stroškov izvajanja informativnih in formativnih ter izobra□evalnih programov;- nadomestitev dela plaèe pripravnika;- nadomestitev dela plaèe iskalca prve zaposlitve, ki ni dol□an opravljati pripravništva, te□je zaposljivim iskalcem, invalidom in dolgotrajno brezposelnim;- posojilo za nabavo opreme pri samozaposlovanju (obrt, podjetništvo);- pokrivanje stroškov poklicnega prilagajanja brezposelnih oseb tehniènemu in tehnološkemu razvoju;- stroški pomoèi pri zaposlitvi (stroški ponudb, potni stroški, prenoèitveni stroški, stroški delovne opreme ipd.);- pokrivanje stroškov poklicne prekvalifikacije zaradi novih mo□nosti zaposlovanja; - stroški svetovalne informacijske pomoèi pri samozaposlitvi;- za pokrivanje stroškov poklicnega usmerjanja, informiranja in svetovanja ter razvijanja potrebnih metod in pripomoèkov;- za sofinanciranje stroškov vzpodbujanja podjetništva. Brezposelna oseba ima pravico, da se vkljuèi v programe ukrepov aktivne politike zaposlovanja v skladu z zaposlitvenim naèrtom. Vzaposlitvenem naèrtu se doloèijo in predvidijo aktivnosti pri iskanju zaposlitve in vkljuèevanju v programe aktivne politike zaposlovanja.

Postopek za vkljuèitev v program ukrepov aktivne politike zaposlovanja se zaène na predlog delodajalca, ko gre za prese□nedelavce ali na predlog zavoda oziroma pooblašèene organizacije ali brezposelne osebe, ko gre za brezposelne osebe.

Pri odloèanju o vkljuèitvi v program ukrepov aktivne politike zaposlovanja se upošteva zlasti: stanje na trgu dela; stroške vkljuèitve v program; sposobnosti in starost brezposelne osebe; mo□nosti za uspešen zakljuèek programa; □elje brezposelne osebe glede vrste programa; mo□nosti za pridobitev sprièevala ali druge javne listine o izobra□evanju; dru□inske obveznosti do otrok z motnjo v razvoju ki □ivijo z brezposelno osebo; dol□nost pre□ivljanja mladoletnih otrok.

Prednost pri vkljuèitvi v program ukrepov aktivne politike zaposlovanja imajo mlajše in dolgotrajno brezposelne osebe, invalidne osebe, brezposelne osebe, ki prejemajo denarno nadomestilo ali denarno pomoè ter brezposelne osebe, ki potrebujejo

usposabljanje za zaposlitev na razpoložljivih delovnih mestih, pri katerih je zaposlitev po usposobitvi verjetna.

Vključitev in način ter pogoje za izvajanje programa ukrepov aktivne politike zaposlovanja se uredi s pogodbo med brezposelno osebo in zavodom oziroma drugo pooblaščen organizacijo, v kateri se določijo zlasti pravice, obveznosti in odgovornosti brezposelne osebe, nosilca izvajanja ukrepov aktivne politike zaposlovanja, trajanje in sofinanciranja teh ukrepov in kontrolo nad njihovim izvajanjem.

6.3 Javna dela

Posebna oblika aktivne politike zaposlovanja so javna dela (52.-53a. čl.)

Javna dela so se kot način reševanja problema brezposelnosti pojavila v času gospodarske krize v tridesetih letih 20. stol. Zamišljena so bila kot makroekonomski ukrep. Tedaj so bili to predvsem veliki gradbeni in podobni projekti (gradnja jezov, cest), pri katerih je lahko delalo veliko število delavcev, predvsem nekvalificiranih. Prejemki udeležencev javnih del naj bi povzročili povečano povpraševanje po dobrinah, kar naj bi vplivalo na ponudbo in s tem na okrevitev gospodarstva.

Sodobna javna dela običajno predstavljajo večje število manjših programov, v katere se lahko vključujejo brezposelni z zelo različno izobrazbo. Glavni cilji sodobnih javnih del so poleg omogočanja zasluka brezposelnim ohranjanje in razvijanje njihovih delovnih sposobnosti oseb, vključevanje v svet dela in predvsem povečevanje zaposlitvenih možnosti. Javna dela se opravljajo v najrazličnejših dejavnostih: v komunalni, ohranjanju naravne in kulturne dediščine, v javni upravi itd., posebno veliko pa jih je na socialnem področju.

Po ZZZPB so javna dela lokalni ali državni zaposlitveni programi, ki so namenjeni vzpodbujanju razvoja novih delovnih mest in ohranitvi ali razvoju delovnih sposobnosti brezposelne osebe in se organizirajo zaradi izvajanja socialnovarstvenih, izobraževalnih, kulturnih, naravovarstvenih, komunalnih, kmetijskih in drugih programov. (52. čl., 1. odst.)

Javna dela morajo biti družbeno koristna, morajo zadovoljevati določene potrebe, ne sme pa se z njimi na trgu ustvarjati nelojalne konkurence.

Položaj brezposelnih oseb, ki opravljajo javna dela, je zelo podoben položaju delavcev v delovnem razmerju, vendar ni povsem enak.

Brezposelna oseba sklene z izvajalcem javnih del **posebno** pogodbo o zaposlitvi. Za brezposelne osebe se uporabljajo predpisi o delovnih razmerjih, ki urejajo delovni čas, odmori in počitke, nočno delo, minimalni letni dopust, varnost in zdravje pri delu ter posebno varstvo delavcev. (53. čl., 1. odst.). Brezposelni osebi pripada plača v višini izhodiščne plače tarifnega razreda ustrezne kolektivne pogodbe za delo, ki ga opravlja v programu javnih del, povrnitev stroškov prevoza na delo z javnim prevoznim sredstvom in povrnitev stroškov prehrane. Ima tudi pravico do zdravstvenega in pokojninsko invalidskega zavarovanja.

Brezposelna oseba je praviloma etrtnino časa trajanja javnih del vključena v programe usposabljanja in izobraževanja. Vključitev v javna dela lahko traja največ eno leto, lahko pa se podaljša, če brezposelni osebi ni mogoče zagotoviti zaposlitve.

6.4 Izobraževanje brezposelnih oseb

Eden od razlogov za visoko stopnjo brezposelnosti je nizka oziroma neustrezna izobrazba brezposelnih oseb. V Sloveniji je med brezposelnimi skoraj polovica takih brez strokovne izobrazbe. (1) Izobraževanje je zato eden od pomembnih ukrepov aktivne politike zaposlovanja.

V izobraževanje se vključijo brezposelna oseba, ki ji ni mogoče zagotoviti zaposlitve, da si izboljša položaj na trgu dela. Vključitev v izobraževanje temelji na zaposlitvenem načrtu. V času izobraževanja ima brezposelni pravico do zdravstvenega varstva, štipendije in povračila določenih stroškov izobraževanja.

Brezposelna oseba si lahko pridobi strokovna znanja in spretnosti, ki se izkazujejo z listino o poklicni kvalifikaciji.

Izobraževanje vseh zaposlenih, ne le brezposelnih oseb, je v sodobni družbi nujno. Ni več trajnih zaposlitev, močno pa ob menjavanju zaposlitev biti stalno zaposlen.

7. ŠTIPENDIRANJE

ZZZPB obravnava tudi štipendiranje in sicer kadrovske štipendije, republiške štipendije, štipendije za nadarjene ter dajanje jamstev in subvencioniranje obrestne mere za najeta posojila za študij.

Štipendije podeljujejo tudi razne fundacije in drugi štipenditorji, kar pa ni predmet ZZZPB.

Kadrovske štipendije dodeljujejo organizacije in delodajalci z namenom, da si zagotovijo potrebne kadre. Štipendiranje je sestavni del kadrovske politike/kadrovskega managementa. Zaradi položaja na trgu delovne sile je kadrovskega štipendiranja malo.

Več je republiških štipendij, ki so vezane na cenzus – višino dohodka na družinskega člana. Republiško štipendijo lahko pridobi kandidat, pri katerem dohodek na družinskega člana v preteklem koledarskem letu pred prijavo na razpis ne presega celoletnega zneska 130% zajamene plače.

Štipendiranje podrobneje ureja Pravilnik o štipendiranju (Ur. l. RS, 48/99), posojila pa Pravilnik o posojilu za študij (Ur. l. 61/99, 87/99)

8. ORGANIZACIJA

Strokovne naloge na področju zaposlovanja in zavarovanja za brezposelnost izvaja Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje (ZRSZ). ZRSZ je javni zavod. Organiziran je enotno za območje Slovenije. Za opravljanje posameznih dejavnosti ali dela dejavnosti ali za opravljanje dejavnosti na določenem območju, s katerimi se zagotavlja dostopnost storitev uporabnikom na območju Republike Slovenije, se oblikujejo organizacijske enote. Organizacijske enote zavoda so: centralna služba in

obmoène slu¼be. Obmoèna slu¼ba teritorialno obsega eno ali veè upravnih enot. Obmoèna slu¼ba lahko posluje neposredno ali preko uradov za delo.

Natanènejše doloèbe o organizaciji ZRSZ vsebuje statut zavoda (Ur. l. RS, 84/99)

Zadnja sprememba zakona izrecno predpisuje sodelovanje zavoda in centrov za socialno delo pri vkljuèevanju brezposelnih v ukrepe aktivno politike zaposlovanja.

Zavod, centri za socialno delo, davèni organi in drugi dr¼avni organi morajo izmenjavati osebne in druge podatke, ki jih vodijo v svojih zbirkah in so potrebni za uresnièevanje pravic in obveznosti brezposelnih oseb po ZZZPB in predpisih o socialnem varstvu. (4a. èl.) Povezovanje osebnih podatkov iz razliènih zbirk je z vidika osebnostnih pravic zelo obèutljivo podroèje. Varstvo osebnih podatkov na splošni ravni ureja Zakon o varstvu osebnih podatkov. (Ur, l, RS, 59/99) Z varstvom osebnih podatkov se prepreèujejo nezakoniti in neupravièeni posegi v zasebnost posameznika pri obdelavi osebnih podatkov ter pri varovanju in uporabi zbirk osebnih podatkov.

Opombe:

1. Leta 1997 je bil dele¼ brezposelnih brez strokovne izobrazbe 47,1 % (Poroèilo o èlovekovem razvoju – Slovenija 1998, str. 69)

Vprašanja:

1. Kaj obsega aktivna politika zaposlovanja? (po ZZZPB)
2. Naštejte in opišite vsaj tri ukrepe aktivne politike zaposlovanja, ki so namenjene delodajalcem
3. Naštejte in na kratko opišite vsaj tri ukrepe aktivne politike zaposlovanja, ki so namenjene iskalcem zaposlitve.
4. Kaj so javna dela ?
5. Kakšen je pravni polo¼aj oseb, ki opravljajo javna dela po slovenskih predpisih?

DRUŽINSKO VARSTVO/ DRUŽINSKE DAJATVE

1. SPLOŠNO

Sistem socialne varnosti upošteva materialne in druge obremenitve, ki jih imajo družine z vzdrževanje, varstvom in vzgojo otrok. Vzdrževanje otrok predstavlja velike stroške, ki jih tisti, ki so brez otrok, nimajo. Izdatki za otroke se v državnih finančah upoštevajo pri davčnih olajšavah ter z dajatvami socialne varnosti.

Družinske dajatve so se v sistemu socialne varnosti pojavile po prvi svetovni vojni na pobudo belgijskih in francoskih delodajalcev, ki so bili dolžni nositi del bremen za vzdrževanje otrok. Družinske dajatve sta prvi/ najprej uvedli Belgija leta 1930 in Francija leta 1932. Te dajatve so imele namen spodbuditi ljudi k večjemu številu rojstev, povečale naj bi prihodke družin z otroki, predvsem revnih, ter dala mladim enake možnosti za življenje. (Radovan: 166)

V predlogu slovenskega zakona o starševstvu je navedeno, da z družinskimi dajatvami želi predlagatelj izboljšati materialni položaj družin z otroki, hkrati pa v otroški dodatek vnaša demografske elemente. (Predlog: 14) Pieters (:75) pravi, da se danes zdi jasno, da stopnja rodnosti in obseg/ višina dajatev za otroke nista povezana, čeprav se neugoden demografski položaj občasno še vedno povezuje s potrebo po izboljšanju sistema dajatev za otroke.

Dajatve za otroke so lahko periodične, to je otroški dodatek ali enkratne – najbolj pogosto ob rojstvu otroka. Lahko so namenjene vsem, ne glede na višino dohodkov, ali pa le tistim, ki izpolnjujejo materialni cenzus. Govorimo o univerzalnih oziroma selektivnih dajatvah. Upravičenost oziroma višina otroškega dodatka je lahko odvisna od starosti, torej višja za starejše otroke, in števila otrok. Glede na število otrok v družini je otroški dodatek lahko za vse enak (linearen), lahko je za vsakega naslednjega otroka višji (progresiven) ali za vsakega naslednjega otroka nižji (degresiven).

Kot družinske dajatve se lahko obravnavajo samo tiste, ki pomenijo prispevek h kritju stroškov za vzdrževanje otrok, lahko pa vključujejo tudi nadomestila plače/ prejemkov/ zaslužka tistih, ki so zaradi skrbi za otroke odsotni z dela. To so matere v času porodniškega dopusta ter druge osebe, ki kasneje negujejo otroke. Nekateri sistemi med družinske dajatve prištevajo tudi tiste, ki se nanašajo na domačo nego drugih oseb, n. pr. invalidov in starih. Z nadomestili za nego otroka zakonodajalec vpliva na način, kako si starši delijo neposredne skrbi za otroka. Tako predlog slovenskega zakona med cilji navaja, da želi predlagatelj z rešitvami na področju starševskega dopusta vzpostaviti regulativne mehanizme preko katerih bo v večji meri okrepil vlogo obeh staršev pri skrbi za otroke. (Predlog: 15)

Čeprav mednarodni in domači predpisi in teoretična dela uporabljajo izraze družinsko varstvo, družinska politika ipd., je treba poudariti, da družina ni pravna oseba. Nosilci pravic in obveznosti so lahko samo njeni člani.

2. DRUŽINSKE DAJATVE V SLOVENIJI

2.1 Uvod

Dajatve za otroke oziroma družinsko varstvo je na ozemlju današnje države bilo večkrat urejeno na podlagi različnih stališč. Spreminjala se je tako višina prejemkov kot merila za dodeljevanje/ upravičenost.

Republika Slovenija je leta 1993 sprejela resolucijo o temeljih oblikovanja družinske politike. Resolucija kot družinsko politiko označuje celoto socialnih, ekonomskih, pravnih, pedagoških, zdravstvenih, fiskalnih in drugih ukrepov, ki jih določeni administrativni sistem izvaja, da bi posredno ali neposredno vplival na življenske pogoje družin oziroma njenih članov. Na socialno varnost se v resoluciji neposredno nanašajo otroški dodatki, posebne pomoči za invalidne otroke, dodatek za varstvo in vzgojo za otroke v starosti do treh let, ki niso v vrtcu, pomoč za opremo novorojenca in starševski dodatek. V sistem socialne varnosti, vendar v panogo socialnega varstva, pa sodijo predvsem posebne službe.

Sistem družinskih dajatev je v postopku spreminjanja, ker se pripravlja zakon o starševstvu in družinskih prejemkih. Ta zakon bo za upravičence na splošno ugodnejši od veljavnega zakona o družinskih prejemkih. Podaljšal bo trajanje nadomestila za nego in varstvo otroka ter v večji meri upošteval pravico in dolžnost obeh staršev, da skrbijo za otroke. Pri otroških dodatkih bo upoštevan selektivni pristop.

2.2 Pravna ureditev

V Sloveniji so družinski prejemki urejeni z mednarodnimi in državnimi predpisi. Od ratificiranih mednarodnih sporazumov so določbe, ki se nanašajo na družinske dajatve vsebovane v Paktu o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah, v konvenciji MOD št. 102 in v Evropski socialni listini.

Konvencija MOD št. 102 v sedmem delu obravnava družinske dajatve. Po konvenciji socialni primer obsega bremena v zvezi z otroki (40. čl.). Na družinsko varstvo se nanašata tudi osmi del konvencije: dajatve za primer materinstva, ki so v slovenskem sistemu pokrite deloma v zdravstvenem zavarovanju, deloma v družinskem varstvu, ter dajatve družinskim članom za primer hranilca družine, ki so v slovenskem sistemu socialne varnosti vključene v pokojninsko in invalidsko zavarovanje v obliki družinskih pokojnin.

Od domačih pravnih virov ustava poleg splošne določbe o pravici do socialne varnosti (50. čl., 1. odst.) družini in otrokom namenja štiri člene (53. - 56.), ki obravnavajo zakonsko zvezo in družino, pravice in dolžnosti staršev, svobodno odločanje o rojstvih otrok, pravice otrok.

Sedes materiae/ krovni zakon, ki ureja socialno varnost družine oziroma otrok pa je zakon o družinskih prejemkih. (ZDPre, Ur. l. RS, 65/93, 71/94, 73/95, 26/99)

Zakon določa/ ureja naslednje družinske prejemke: denarno nadomestilo za čas porodniškega dopusta; starševski dodatek; pomoč za opremo novorojenca; otroški dodatek in dodatek za nego otroka.

Nadomestilo za čas porodniškega dopusta se financira s prispevki zaposlenih in delodajalcev ter je odvisno od višine plače upravičenk. Po teh kriterijih sodi v podsistem socialnega zavarovanja. Ostali družinski prejemki se financirajo z davki, niso odvisni od višine plače upravičencev in sodijo v podsistem socialnega varstva.

2.2.1 Denarno nadomestilo za čas porodniškega dopusta

Denarno nadomestilo za čas porodniškega dopusta obsega nadomestilo plače za čas porodniškega dopusta, ki po veljavnem zakonu o delovnih razmerjih (80. čl.) traja 105 dni, za čas dopusta za nego in varstvo otroka, ki traja 260 dni, ter za daljši/ podaljšan dopust za nego in varstvo otroka, do katerega imajo upravičenci pravico v primerih, ki jih prav tako določa ZDR (81. čl.)

Pri določitvi upravičencev oziroma upravičenk se ZDPre sklicuje na predpise o zdravstvenem zavarovanju. Pravico do nadomestila za porodniški dopust ima mati, ki je upravičena do nadomestila za čas zadržanosti z dela iz zdravstvenih razlogov, pod pogojem, da je bila zdravstveno zavarovana pred dnevom obveznega nastopa porodniškega dopusta. Do denarnega nadomestila je upravičena tudi mati, ki ji je med nosečnostjo, v času porodniškega dopusta ali dopusta za nego in varstvo otroka brez njene volje ali krivde prenehalo delovno razmerje, ki je bilo sklenjeno za nedoločen čas ali za določen čas, daljši od deset mesecev.

Pravica do nadomestila za porodniški dopust ter dopust za nego in varstvo otroka je pravica matere, ki se lahko prenese na očeta oziroma drugo osebo v primerih, za katere delovnopravni predpisi določajo, da dopust namesto matere lahko izrabi kdo drug.

Trajanje nadomestila se ravna po predpisih o delovnem razmerju.

Višina nadomestila znaša 100% osnove. Osnova je povprečna mesečna plača upravičen-ca,-ke v zadnjih 12 mesecih pred mesecem obveznega nastopa porodniškega dopusta. Denarno nadomestilo za čas porodniškega dopusta se usklajuje z gibanjem povprečnih plač v Sloveniji. Ne more biti nižje od najnižjega izplačila mesečne plače in ne višje od najvišje plače, določene v predpisih o politiki plač.

Način izvajanja dopusta ter daljšega dopusta za nego in varstvo otroka je urejen s Pravilnikom o izvajanju dopusta za nego in varstvo otroka. (Ur. l. RS, 2/1997)

Mati uveljavlja pravico do denarnega nadomestila 30 dni pred obveznim nastopom porodniškega dopusta pri centru za socialno delo, ki je krajevno pristojen po njenem stalnem prebivališču, ali po začasnem prebivališču, če v Sloveniji nima stalnega prebivališča, ali po sedežu delodajalca, če v Sloveniji nima niti stalnega niti začasnega prebivališča.

2.2.2 Starševski dodatek

Starševski dodatek je denarna pomoč ob rojstvu otroka za tiste upravičenke, ki ne izpolnjujejo pogojev za nadomestilo za porodniški dopust. To so n. pr. študentke, iskalke prve zaposlitve ipd. Pogoj za pravico do starševskega dodatka sta državljanstvo Republike Slovenije in stalno prebivališče v Sloveniji. Izvirno pravica do

starševskega dodatka pripada materi, namesto nje pa jo lahko uveljavijo oče ali druge osebe pod analognimi pogoji kot veljajo za prenos nadomestila za porodniški dopust.

Trajanje prejemanja starševskega dodatka je urejeno enako kot trajanje prejemanja nadomestila za porodniški dopust.

Starševski dodatek znaša 52% zjamčene plače. Center za socialno delo lahko odloči, da se starševski dodatek dodeli v funkcionalni obliki (n. pr. kot nakaznice ali boni za prehrano ali opremo otroka), če tako zahtevajo koristi otroka. (1)

Pravico do starševskega dodatka uveljavlja upravičenka 60 dni pred predvidenim datumom poroda pri centru za socialno delo, ki je krajevno pristojen glede na njeno stalno prebivališče.

2.2.3 Pomoč za opremo novorojenca

Pomoč za opremo novorojenca je enkratna pomoč ob rojstvu otroka. Pravico do pomoči za opremo ima vsak otrok, katerega mati ali oče imata stalno prebivališče v Sloveniji.

Pomoč za opremo novorojenca se zagotovi kot zavitek, ki vsebuje najnujnejšo opremo za otroka v prvih mesecih življenja ali kot denarna pomoč, ki je enaka vrednosti opreme iz zavitka. Center za socialno delo lahko odloči, da se pomoč dodeli v obliki zavitka, če tako zahtevajo koristi otroka.

Pravico do pomoči za opremo novorojenca uveljavlja mati 60 dni pred predvidenim datumom poroda oziroma najkasneje tri mesece po otrokovem rojstvu pri centru za socialno delo, ki je krajevno pristojen glede na materino stalno prebivališče.

2.2.4 Otroški dodatek

V zvezi z otroškim dodatkom je bilo pred sprejetjem in v času veljavnosti ZDPre največ razprav. Ob sprejetju zakona je bil zamišljen kot univerzalni otroški dodatek, ki bi ga lahko uveljavili vsi starši, ne glede na višino dohodkov. V praksi univerzalnega otroškega dodatka nikoli ni bilo, ker je bilo izvajanje ustreznih določb ZDPre že ob sprejetju zakona odloženo.

Z otroškim dodatkom se družini zagotovi dopolnilni prejemek za delno pokrivanje stroškov pri vzdrževanju otroka. (ZDPre, 31. čl.)

Pravico do otroškega dodatka ima eden od staršev za otroka s stalnim prebivališčem v Sloveniji, če je otrok državljan Republike Slovenije, če ni slovenski državljan pa ob pogoju vzajemnosti. To pomeni, da država, katere državljan je otrok, priznava pod enakimi pogoji pravico do otroškega dodatka za otroke, ki so slovenski državljan. Ob pogoju, da je vsaj eden od staršev zaposlen kot delojemalec v Sloveniji, ima pravico do otroškega dodatka tudi za otroka, ki nima prebivališča v Sloveniji, če je otrok državljan Republike Slovenije in nima pravice do otroškega dodatka v državi, kjer živi. Če je eden od staršev zaposlen kot delojemalec v Sloveniji, ima pravico do otroškega dodatka tudi za otroka, ki ni državljan Republike Slovenije, če je tako dogovorjeno z mednarodno pogodbo.

Prejemnaje otroškega dodatka je vezano na starost otroka. Pravica do otroškega dodatka pripada za otroka do 15. leta, če se šola pa dokler ima status učenca ali rednega študenta, vendar najdalj do dopolnjenega 26. leta starosti. Če otrok zaradi daljše bolezni ali poškodbe ali služenja vojaškega roka ni končal rednega šolanja v predpisanem roku, se pravica do otroškega dodatka podaljša za toliko časa, kolikor se je iz teh razlogov šolanje podaljšalo.

Za otroka z motnjami v razvoju se pravica do otroškega dodatka podaljša do dopolnjenega 18. leta starosti. Z dopolnjenim 18. letom starosti taka oseba lahko uveljavi pravice po zakonu o družbenem varstvu oseb z motnjami v telesnem in duševnem razvoju. (Ur. l. SRS, 41/83)

Po zadnji noveli zakona se do 30. 4. 2001 otroški dodatek dodeljuje kot družbena pomoč otrokom, katere višina je odvisna od povprečnega mesečnega dohodka na družinskega člana in od števila otrok oziroma od vrstnega reda otroka. Za vsakega naslednjega otroka je dodatek višji (progresivni sistem).

Pravico do otroškega dodatka uveljavlja tisti od staršev, pri katerem otrok živi oziroma eden od staršev na podlagi pismenega sporazuma. Za otroke brez staršev, otroke, dane v rejo, in otroke pod skrbništvom center za socialno delo uvede postopek po uradni dolžnosti ali na predlog zainteresirane osebe. Upravičenec uveljavlja pravico do otroškega dodatka pri centru za socialno delo, ki je krajevno pristojen glede na otrokovo stalno prebivališče oziroma, če tega nima, glede na začasno prebivališče v Sloveniji. Če otrok nima v Sloveniji ne stalnega ne začasnega prebivališča, se pravica do otroškega dodatka uveljavlja pri centru za socialno delo, ki je krajevno pristojen pa sedežu upravičenčevega delodajalca.

Otroški dodatek se izplačuje tistemu od staršev, ki ga je uveljavljal. Če center za socialno delo ugotovi, da le-ta otroškega dodatka ne namenja za otroka, lahko odloči, da se otroški dodatek izplačuje osebi, ki za preživljanje otroka dejansko skrbi. Center za socialno delo lahko tudi odloči, da se otroški dodatek dodeli v funkcionalni obliki, če tako zahtevajo koristi otroka.

2.2.5 Dodatek za nego otroka

Dodatek za nego otroka se izplačuje enemu od staršev hudo bolnega otroka ali otroka s prizadetostjo in je namenjen kritju povečanih stroškov, ki jih ima družina zaradi nege in varstva hudo bolnega otroka ali otroka z motnjami v telesnem ali duševnem razvoju. Pogoj je, da je otrok državljan Republike Slovenije in da ima v Sloveniji stalno prebivališče.

Otrok se šteje za hudo bolnega oziroma za otroka z motnjami na podlagi mnenja izvedenske komisije, ki jo imenuje pristojni minister.

Otrok ima pravico do dodatka za nego za obdobje, ko se mu zagotavlja posebno varstvo zaradi zdravstvenih razlogov, oziroma do 18. leta, po tej starosti pa, če se šola, do konca šolanja, vendar največ do dopolnjenega 26. leta starosti.

Dodatek za nego otroka znaša 30% zjamčene plače. Če je otrok v dnevnem varstvu, v katerem ima brezplačno oskrbo, znaša dodatek za nego otroka 20% zjamčene plače, če je v zavodu, v katerem ima brezplačno oskrbo, mu dodatek za čas bivanja v zavodu ne pripada.

Dodatek za nego otroka se uveljavlja na enak način kot otroški dodatek. Podrobnosti so urejene s Pravilnikom o kriterijih za uveljavljanje dodatka za nego otroka (Ur. l. RS, 26/96).

2.2.6 Uveljavljanje družinskih prejemkov

Družinski prejemki se uveljavljajo po predpisih o splošnem upravnem postopku. Na prvi stopnji odloča center za socialno delo, na drugi pa ministrstvo, pristojno za družino.

Zoper dokončno odločbo je zagotovljeno sodno varstvo pri delovnem in socialnem sodišču in nato pri Višjem delovnem in socialnem sodišču.

Opombe:

(1) Primerjava pogojev za pridobitev in prejemanje nadomestila za porodniški dopust oziroma starševskega dodatka nazorno kažeta razliko med dajatvami socialnega zavarovanja, ki izhajajo iz dela, in socialnega varstva, ki izhajajo iz potrebe. Za nadomestilo za porodniški dopust se ne zahteva pogoj državljanstva in prebivališča v Sloveniji, višina je odvisna od plače in se nakaže v denarju. Za starševski dodatek se postavljata pogoja državljanstva in prebivališča, višina je za vse upravičence enaka in relativno nizka. Dodeli se lahko v funkcionalni obliki, če tako po prostem preudarku (diskrecijska pravica) odloči center za socialno delo.

Viri:

- D. Pieters: Introduction into the Basic Principles of Social Security, Kluwer Law & Taxation Publishers, Deventer – Boston, 1998, first reprint
- V. Rozman, A. Radovan: Delovna razmerja v združenem delu. Socialna varnost, 3. izd., Center za samoupravno normativno dejavnost, Ljubljana, 1978, str. 155-168
- Resolucija o temeljih oblikovanja družinske politike v Republiki Sloveniji, Ur. l. 40/93
- Zakon o družinskih prejemkih, Ur. l. RS, 65/93, 71/94, 73/95, 26/99
- Pravilnik o izvajanju dopusta za nego in varstvo otroka. (Ur. l. RS, 2/1997)
- Pravilnik o kriterijih za uveljavljanje dodatka za nego otroka (Ur. l. RS, 26/96)
- Predlog zakona o starševstvu in družinskih prejemkih, prva obravnava, Poročevalec Državnega zbora republike Slovenije, 10. 8. 1998, l. XXIV, št. 52

Vprašanja:

1. Naštejte in na kratko opišite družinske dajatve v Sloveniji.
2. Kaj veste o otroškem dodatku nasploh in kako je ta pravica urejena v Sloveniji?

SOCIALNO VARSTVO

1. UVOD

Socialno varstvo so države začele uvajati v javni sistem socialne varnosti šele v obdobju po drugi svetovni vojni, poseben pomen pa dobiva v obdobju 'krize' socialne varnosti, ko se obseg/ višina pravic, posebno tistih iz obveznega socialnega zavarovanja, krči. Konvencija MOD št. 102 socialnega varstva še ne vključuje. Socialno varstvo je izrecno upoštevano šele v novejših mednarodnih dokumentih.

Kot način/ oblika/ izraz solidarnosti med ljudmi pa je socialno varstvo prvo in temeljno/ elementarno področje socialne varnosti. (Glej sproti tekst št. 1)

Socialno varstvo je namenjeno najširšemu krogu ljudi. V posameznih državah so to vsi državljani, vse osebe s stalnim prebivališčem v državi ali vse prebivalstvo. Po slovenskih predpisih so nekatere storitve socialnega varstva zagotovljene vsakomur.

Ko država vključi socialno varstvo v javni sistem socialne varnosti, postanejo pravice iz socialnega varstva subjektivne pravice. Če upravičenec izpolnjuje predpisane pogoje, lahko uveljavlja socialne pomoči in druge ugodnosti po predpisanem postopku. Ker so pravice iz socialnega varstva namenjene tistim, ki nimajo zadostnih sredstev za preživetje, ki so v stanju socialne potrebe, morajo pomanjkanje sredstev za življenje dokazati. Vsak sistem socialne varnosti vsebuje pogoj cenzusa (means

test). (Pieters: 87) Pri ugotavljanju materialnih razmer upravičenca se običajno poleg njegovih prejemkov in premoženja upoštevajo tudi prejemki njegovih družinskih članov oziroma tistih, ki so ga dolžni vzdrževati.

Uveljavljanje pravice do pomoči iz sistema socialnega varstva, posebno še dokazovanje težkih materialnih razmer, 'resnične potrebe', je za upravičence neprijetno/ težavno. Dojemajo ga kot stigmatizacijo. Pogosto je povezano s posegi v zasebnost in druge osebnostne pravice. Iz teh razlogov in pa zato, ker so premalo seznanjeni s svojimi pravicami, nekateri upravičenci do socialnovarstvenih pomoči le-teh ne uveljavljajo. Gre za problem neuveljavljanja pravic ('non-take-up' of benefits) (Pieters: 89)

Za razliko od drugih panog socialne varnosti, socialni primer v socialnem varstvu praviloma ni natančno definiran. Odprta definicija socialnega primera v socialnem varstvu izhaja iz narave te panoge socialne varnosti. Ker je po nastanku in namenu zadnja panoga socialne varnosti, socialno varstvo kot nekakšna varovalna mreža prestreže vse tiste, ki izpadejo iz drugih področij socialne varnosti. V socialnem varstvu se lahko obravnavajo/ rešujejo socialni primeri, ki niso bili predvideni ali morda sploh niso bili znani (begunstvo, posledice proizvedenih rizikov kot je černobilska katastrofa). Dajatve in storitve socialnega varstva tudi dopolnjujejo pravice iz drugih panog socialne varnosti, v primeru, da te ne zadoščajo za preživetje ali da prenehajo, preden je upravičenec našel drug vir za preživljanje.

2. SOCIALNO VARSTVO V SLOVENIJI

2.1. Pravna ureditev

Evropska socialna listina v 13. Členu, t. 3, ki obravnava pravico do socialne in zdravstvene pomoči, določa, da bodo države pogodbenice »omogočile vsakomur, da mu bodo ustrezne javne ali zasebne službe svetovale ali nudile osebno pomoč, ki je potrebna, da se prepreči, odstrani ali ublaži osebna ali družinska stiska.« Za socialno delo je še posebno pomemben 14. Člen – Pravica do uživanja storitev socialnih služb, ki glasi: » Da bi zagotovile učinkovito izvajanje pravice do uživanja storitev socialnih služb, se pogodbene stranke zavezujejo, da bodo: 1. Vzpodbujale ali organizirale službe, ki bodo uporabljale **metode socialnega dela** in prispevale k blaginji in razvoju tako posameznikov kot tudi skupin v družbi ter k njihovem prilagajanju na socialno okolje; 2. Spodbujale sodelovanje posameznikov in prostovoljnih ali drugih organizacij pri ustanavljanju in vzdrževanju takšnih služb.«

Socialno varstvo v Ustavi Slovenije ni izrecno navedeno. Potreba po vzpostavitvi in razvijanju socialnega varstva izhaja iz ustavne določbe (2. Čl.), po kateri je Slovenija pravna in socialna država. V poglavju o človekovih pravicah in temeljnih svoboščinah je v 50. Členu navedena pravica do socialne varnosti. »Državljeni imajo pod pogoji, določenimi z zakonom, pravico do socialne varnosti.« (1. Odst.)

Krovni zakon za področje socialnega varstva je zakon o socialnem varstvu. (ZSV, Ur. l. RS, 54/92, 13/93, 41/99). Sem sodita tudi [Zakon o družbenem varstvu duševno in telesno prizadetih oseb \(ZDVDTP, Ur. l. 41/83\)](#) in Zakon o postopku za uveljavljanje socialnovarstvenih pravic (ZPUSP, Ur. l. RS, 23/91). Pomemben programski dokument je Nacionalni program socialnega varstva do leta 2005. (Ur. l. RS, 31/2000) Socialno

varstvo je urejeno še z vrsto podzakonskih aktov, od katerih je posebnega pomena Pravilnik o standardih in normativih socialnovarstvenih storitev (Ur. l. RS, 52/95). Naloge, ki jih imajo na področju socialnega varstva občine, so urejene z občinskimi predpisi.

2.2 Upravičenci socialnega varstva

Socialno varstvo je poleg zdravstvenega zavarovanja najbolj univerzalna panoga socialne varnosti v Sloveniji. Upravičenci so državljani Republike Slovenije, ki imajo stalno prebivališče v Sloveniji ter tujci, ki imajo dovoljenje za stalno prebivanje v Sloveniji. Državljan Republike Slovenije, ki nimajo stalnega prebivališča v Sloveniji, ter tujci, ki nimajo dovoljenja za stalno prebivanje v Sloveniji, uveljavljajo pravice do posameznih storitev in dajatev v primerih in pod pogoji, ki jih določa zakon. (5. Čl.) Upravičenec do storitev prve socialne pomoči in osebne pomoči je vsakdo, ki se znajde v socialni stiski in težavi.

2.3 Pravice iz socialnega varstva

Pravice iz socialnega varstva po zakonu o socialnem varstvu obsegajo storitve in ukrepe, namenjene preprečevanju in odpravljanju socialnih stisk in težav posameznikov, družin in skupin prebivalstva ter dajatve, namenjene tistim posameznikom, ki si sami materialne varnosti ne morejo zagotoviti zaradi okoliščin, na katere ne morejo vplivati. Gre torej za dve vrsti socialnih primerov: stiske in težave ter materialno ogroženost.

Razliko med stisko in težavo pojasnjuje Ramovš (: 64) Socialna težava je objektivno stanje nekega človeka ali skupine; je stvarno neskladje tega človeka z naravo ali z razmerami. Stiska pa je osebno doživljanje težave. Socialna težava je na socialnem področju to, kar je na zdravstvenem bolezen, stiska pa to, kar je tam bolečina.

Preprečevanje socialnih stisk in težav ni odvisno le od delovanja socialnega varstva, ampak od celotne socialne politike in ekonomskih razmer v državi. Največji problem današnje socialne varnosti niso klasični včerajšnji riziki, n. pr. začasna brezposelnost ali nezmožnost za delo, ampak izključenost iz družbe blaginje milijonov ljudi, ki veljajo za nekoristne. (Viaene: 68)

Po zakonu o socialnem varstvu je v primerih, ko upravičence prizadenejo stiske in težave, mogoče uveljaviti predpisane storitve in dajatve. Pravice do storitev in dajatev socialnega varstva se uveljavljajo po načelih enake dostopnosti in proste izbire oblik za vse upravičence pod pogoji, ki jih določa zakon. (4. Čl.)

2.3.1 Storitve socialnega varstva

Zakon o socialnem varstvu navaja naslednje storitve, namenjene odpravljanju socialnih stisk in težav: prva socialna pomoč, osebna pomoč, pomoč družini, institucionalno varstvo, vodenje in varstvo ter zaposlitev pod posebnimi pogoji, pomoč delavcem v podjetjih, zavodih ter pri drugih delodajalcih. (11. Čl.) Razen pomoči delavcem, ki ni javna služba, se storitve izvajajo po standardih in normativih, ki jih predpiše pristojni minister. Po predpisanih normativih se izvajajo tudi storitve, ki jih

opravljajo socialne službe v vzgoji in izobraževanju, zdravstvu, zaposlovanju ter pravosodju (80. Čl.). Obseg posameznih storitev socialnega varstva navaja zakon, podrobneje pa so opisane v pravilniku o standardih in normativih socialnovarstvenih storitev.

Prva socialna pomoč obsega pomoč pri prepoznavanju in opredelitvi socialne stiske in težave, oceno možnih rešitev ter seznanitev upravičenca o vseh možnih oblikah socialnovarstvenih storitev in dajatev, ki jih lahko uveljavi ter o obveznostih, ki so povezane z oblikami storitev in dajatev, kakor tudi seznanitev upravičenca o mreži in programih izvajalcev, ki nudijo socialno varstvene storitve in dajatve. (12. Čl.)

Osebna pomoč obsega svetovanje, urejanje in vodenje z namenom, da bi posamezniku omogočili razvijanje, dopolnjevanje, ohranjanje ter izboljšanje socialnih zmožnosti. (13. Čl.)

Pomoč družini obsega pomoč za dom, pomoč na domu in socialni servis.

Pomoč družini za dom obsega strokovno svetovanje in pomoč pri urejanju odnosov med družinskimi člani ter pri skrbi za otroke in usposabljanje družine za opravljanje njene vloge v vsakdanjem življenju.

Pomoč družini na domu obsega socialno oskrbo upravičenca v primeru invalidnosti, starosti ter v drugih primerih, ko socialna oskrba na domu lahko nadomesti institucionalno varstvo.

Socialni servis obsega pomoč pri hišnih in drugih opravilih v primeru otrokovega rojstva, bolezni, invalidnosti, starosti, v primeru nesreč ter v drugih primerih, ko je ta pomoč potrebna za vključitev osebe v vsakdanje življenje. (15. Čl.)

Institucionalno varstvo obsega vse oblike pomoči vzavodu, v drugi družini ali drugi organizirani obliki, s katerimi se upravičencem nadomeščajo ali dopolnjujejo funkcije doma in lastne družine, zlasti pa bivanje, organizirana prehrana in varstvo ter zdravstveno varstvo.

Institucionalno varstvo otrok in mladostnikov, prikrajšanih za normalno družinsko življenje obsega poleg prej navedenih storitev še vzgojo in pripravo za življenje.

Institucionalno varstvo otrok in mladostnikov z zmerno, težjo ali težko motnjo v duševnem razvoju obsega še usposabljanje po posebnem zakonu, oskrbo in vodenje. (16. Čl.)

Vodenje in varstvo obsegata organizirano celovitoskrb za odraslo telesno in duševno prizadeto osebo, razvijanje individualnosti in harmoničnega vključevanja v skupnost in okolje. Zaposlitev pod posebnimi pogoji obsega take oblike dela, ki omogočajo prizadetim ohranjanje pridobljenih znanj ter razvoj novih sposobnosti. (17. Čl.)

Pomoč delavcem v podjetjih, zavodih ter pri drugih delodajalcih obsega svetovanje in pomoč pri reševanju težav, ki jih imajo delavci v zvezi z delom v delovni sredini in ob prenehanju delovnega razmerja ter pomoč pri uveljavljanju praviciz zdravstvenega, pokojninskega in invalidskega zavarovanja ter otroškega in družinskega varstva. (18. Čl.)

Večina storitev socialnega varstva so naloge/ postopki socialnega dela. Pravilnik o standardih in normativih za vsako od storitev (razen pomoči delavcem) navaja opis storitve, upravičenca oziroma strokovno področje, na katerem se izvaja, postopek izvajanja, trajanje, metode dela, izvajalce, izobraževanje in supervizijo ter dokumentacijo. Strokovni delavci, ki izvajajo storitve socialnega varstva, morajo upoštevati etični kodeks na področju socialnega varstva.

2.3.2 Dajatve socialnega varstva

Dajatve socialnega varstva so namenjene upravičencem, ki so materialno ogroženi, ki nimajo in si ne zmorejo sami preskrbeti najpotrebnejših sredstev za preživetje. Zakon o socialnem varstvu pozna dve vrsti socialnovarstvenih dajatev: denarno pomoč kot edini vir preživljanja in denarni dodatek.

2.3.2.1 Denarna pomoč kot edini vir preživljanja

Do denarne pomoči, kot edinega vira preživljanja, so upravičene osebe, ki so trajno nezmožne za delo, in osebe, starejše od 60 let. Pogoji pa je, da so brez vsakršnih dohodkov oziroma prejemkov, brez premoženja ter nimajo nikogar, ki bi jih bil dolžan in sposoben preživljati. Pogoji je tudi, da živijo doma. (21. Čl.) Pri ugotavljanju premoženja se ne všttevajo najpotrebnejši prostori, ki jih upravičenec uporablja za bivanje. Za najpotrebnejše prostore se štejejo tisti prostori, ki pomenijo zaključeno stanovanjsko enoto s sanitarijami in kuhinjo, pri čemer stanovanjska površina na družinskega člana ne sme presegati 16 m².

Denarna pomoč kot edini vir preživljanja znaša 60 % zjamčene plače in se izplačuje, dokler trajajo okoliščine, ki so bile podlaga za odločitev. Glede na lastnosti upravičencev je izplačevanje denarne pomoči kot edinega vira preživljanja zelo pogosto trajno, da smrti upravičenca oziroma do namestitve v socialni zavod. Denarna pomoč kot edini vir preživljanja je podlaga oziroma vstopna pravica za tri dodatne dajatve oziroma povečanja: pomoč v funkcionalni obliki, povišanja zaradi stroškov tuje nege ter povečanja za stanovanjsko najemnino.

Poleg denarne pomoči kot edinega vira pripada upravičencu enkrat letno denarna pomoč v funkcionalni obliki, n. pr. kot ozimnica ali kurjava.

Denarna pomoč kot edini vir se poveča za 30% tistim upravičencem, ki jim je za osnovne življenske potrebe nujna pomoč drugega, če ne prejemajo dodatka za tujo nego in pomoč po drugih predpisih. (24. Čl., 3. Odst.) To povečanje denarne pomoči ima v socialnem varstvu enako funkcijo kot dodatek za pomoč in postrežbo v pokojninskem in invalidskem zavarovanju.

Če je upravičenec dolžan plačevati najemnino za stanovanje, se mu denarna pomoč kot edini vir preživljanja poveča največ za višino najemnine, ki bi jo plačeval v socialnem oziroma neprofitnem stanovanju.

2.3.2.2 Denarni dodatek

Do denarnega dodatka je upravičena oseba, ki si začasno ne more zagotoviti sredstev za preživetje iz razlogov, na katere ne more vplivati. (25. Čl.) Za razliko od denarne pomoči kot edinega vira preživljanja je denarni dodatek namenjen osebam, ki so zmožne za delo/ so se sposobne same preživljati, a potrebujejo materialno pomoč za prebroditev kratkotrajnih težav.

Zakon postavlja merila, kdaj se smatra, da posameznik ali družina nima zadosti sredstev za preživetje. Merila izhajajo iz predpostavke, da so stroški/ izdatki za otroke manjši od izdatkov za odrasle. Izražena so v odstotkih od zjamčene plače. (1)

Posameznik je upravičen do denarnega dodatka, če mesečni dohodek na družinskega člana ne doseže višine, ki znaša:

- za otroke do dopolnjenega leta starosti 29 % zjamčene plače;
- za otroke od 7. leta starosti do dopolnjenega 14. leta 34% zjamčene plače;
- za otroke od 15. leta starosti do zaključka rednega šolanja 42 % zjamčene plače;
- za odrasle osebe 52 % zjamčene plače.

Zakon podrobneje določa, kaj se oziroma kaj se ne upošteva pri ugotavljanju dohodka družine (27. in 28. čl.), ter kdo šteje za družinske člane (29. in 30. čl.)

Višina denarnega nadomestila se določi kot razlika med dohodki na družinskega člana in zneskom, ki bi družini pripadal po merilih, določenih v 26. členu ZSV.

Enako kot velja za prejemnike denarne pomoči kot edinega vira preživljanja, je predvideno povečanje denarnega dodatka za upravičence, ki jim je za osnovne življenske potrebe nujna pomoč drugega in povečanje za stanovanjsko najemnino. (31. čl.)

Denarni dodatek se dodeli največ za obdobje šestih mesecev. Lahko se ponovno dodeli, če se okoliščine, ki so bile podlaga za dodelitev dodatka niso spremenile. (35. čl.)

Center za socialno delo lahko upravičencu dodeli nižji denarni dodatek, kot bi mu pripadal po merilih oziroma mu ga ne dodeli, če ugotovi, da je njegov in njegove družine materialni položaj dejansko ugodnejši, kot izhaja iz meril. (32. čl.). Center za socialno delo lahko upravičencem dodeli denarni dodatek za premostitev trenutne materialne ogroženosti mimo pogojev, ki so določeni v 26. členu. (33. čl.) Odločitev o dodelitvi denarnega dodatka lahko tudi veže na sklenitev pogodbe/ dogovora z upravičencem o aktivnem reševanju njegove socialne problematike (vključitev v zdravljenje, v javna dela itd.) (34. čl.)

Navedena 'odstopanja' oziroma postavljanje pogojev za dodelitev denarnega dodatka so oblike odločanja po prostem preudarku oziroma diskrecijske pravice.

2.4 Opravljanje dejavnosti socialnega varstva

Mrežo javne službe socialnega varstva zagotavljajo država in občine. Država zagotavlja mrežo za socialno preventivo, prvo socialno pomoč, pomoč družini za dom, za institucionalno varstvo ter za vodenje in varstvo ter zaposlitev pod posebnimi pogoji. Občine pa zagotavljajo mrežo javne službe za osebno pomoč ter za pomoč družini na domu. Naloga države oziroma občin je v tem, da pridobijo izvajalce za izvajanje socialnovarstvenih storitev. Izvajalci so lahko javni zavodi, lahko pa tudi druge pravne in fizične osebe, ki pa morajo izpolnjevati določene pogoje, da lahko storitve kvalitetno/ ustrezno opravljajo.

Storitve, ki jih zakon določa kot javno službo, opravljajo javni zavodi in druge pravne in fizične osebe, ki pridobijo koncesijo na javnem razpisu. S koncesijo koncedent – ministrstvo, pristojno za socialno varstvo oziroma občinski organ, pristojen za socialno varstvo - preda opravljanje socialnovarstvenih storitev koncesionarju. S pogodbo o koncesiji koncedent in koncesionar uredita razmerja v zvezi z opravljanjem javne službe.

Storitve socialnega varstva, ki niso javna služba, lahko opravljajo pravne in fizične osebe, ki pridobijo dovoljenje za delo, ki ga daje pristojni ministrstvo. Država ni dolžna zagotavljati/ skrbeti za izvajanje socialnovarstvenih storitev, ki niso javna služba. Če se take storitve izvajajo, se morajo opravljati na strokoven način, kar zagotavlja dovoljenje za delo.

Javni socialno varstveni zavodi so centri za socialno delo, domovi za stare, posebni varstveni zavodi za odrasle, varstveno delovni centri, domovi za otroke in drugi: sprejemališča, meterinski domovi, svetovalnice, stanovanjske skupine, centri za neodvisno življenje invalidov ipd.

Socialnovarstvene storitve izvajajo/ oravljajo tudi dobrodelne organizacije, organizacije za samopomoč in invalidske organizacije.

Socialno varstvene storitve lahko opravljajo tudi zasebniki, ki izpolnjujejo predpisane pogoje glede strokovne izobrazbe in drugih zahtev. (ZSV, 65. čl.)

2.5 Uveljavljanje in varstvo socialnovarstvenih pravic

Vsebina pravic iz socialnega varstva je različna, različni so tudi postopki njihovega uveljavljanja in varstva. Denarne pravice uporabniki uveljavljajo pri krajevno pristojnem centru za socialno delo po predpisih o upravnem postopku.

Pravice do storitev upravičenci/ uporabniki glede na to, za katero pravico gre (pomoč družini na domu, sprejem v dom za stare ipd.), uveljavljajo pri ustreznem socialnem zavodu.

Socialno varstveni zavodi odločajo tudi v izvrševanju javnih pooblastil. Odločajo o pravicah in obveznostih posameznikov, ki pogosto izhajajo iz drugih predpisov, posebno iz zakona o zakonski zvezi in družinskih razmerjih.

O pritožbah zoper odločitve centrov za socialno delo in drugih socialno varstvenih zavodov odloča Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve.

Viri:

- D. Pieters: Introduction into the Basic Principles of Social Security, Kluwer Law & Taxation Publishers, Deventer – Boston, 1998, first reprint
- J. Ramovš: Slovenska sociala med včeraj in jutri, 2. izd., Inštitut Antona Trstenjaka, Ljubljana, 1995
- J. Viaene: The 'Securisation' of Social Security, 53-71 v J. van Langendonck (ed.): The New Social Risks/ Les Nouveaux Risques Sociaux, Kluwer Law International, 1997

Vprašanja:

1. Naštejte in na kratko opišite storitve socialnega varstva po zakonu o socialnem varstvu.
2. Denarna pomoč kot edini vir preživljanja po zakonu o socialnem varstvu.
3. Denarni dodatek po zakonu o socialnem varstvu.
4. Opravljanje dejavnosti socialnega varstva.